

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Külföldi munkavállalás a gyergyóremetei középkorú családok körében

Nagy-Menyhárt Szidónia

Debreceni Egyetem

BDT

2025

Külföldi munkavállalás a gyergyóremetei középkorú családok körében

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
Szociológia és Társadalompolitika tudományágban

Írta: Nagy-Menyhárt Szidónia

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Szociológia és Társadalompolitika Doktori Programja) keretében

Témavezető: Dr. Nagy Terézia

.....

A doktori komplex záróvizsga bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori komplex záróvizsga időpontja: 2020.

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2025.

DEBRECENI EGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

Humán Tudományok Doktori Iskola

Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Külföldi munkavállalás a gyergyóremetei középkorú családok körében

Készítette:

Nagy-Menyhárt Szidónia

Témavezető:

Dr. Nagy Terézia

Debrecen

2025

Étikai nyilatkozat:

„Én, Nagy-Menyhárt Szidónia, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaitélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2025. augusztus 29.

.....

Köszönetnyilvánítás

Mindenek előtt szeretném megköszönni vezetőtanáromnak, aki a munkám teljes ideje alatt szakmailag mellettem állt, mindig gyorsan reagált a kérdéseimre, és a távolság ellenére is folyamatosan biztatott. Amikor már majdnem feladtam, mindig talált egy jó szót, ugyanakkor hagyta, hogy a saját tempómban haladjak – még ha ez (néha) az utolsó perces befejezést is jelentette.

Hálás vagyok az interjúalanyaimnak a nyitottságukért és bizalmukért, ami számomra különösen értékes volt. Ismeretlenként fogadtak, mégis készséggel osztották meg velem tapasztalataikat és gondolataikat, ami nagyban gazdagította a kutatásomat.

Köszönöm a doktori iskola tanárainak, hogy a kontaktórákon segítettek a kutatási témám formálásában és irányításában. A kérdéseikkel, visszajelzéseikkel és útmutatásaikkal mindig új szempontokat adtak, amelyek sokszor továbbgondolásra készítettek, és hozzájárultak ahhoz, hogy a kutatásom világosabb irányt és határozottabb kereteket nyerjen.

Köszönet illeti a bírálókat és a bizottsági tagokat, akik véleményükkel hozzájárultak ahhoz, hogy a dolgozat kiforrottabb, igényesebb formát nyerjen – bízom benne, hogy ez valóban tükröződik is az eredményben.

Hálával gondolok a szüleimre, akik türelemmel, szeretettel és kitartással álltak mellettem, még akkor is, amikor én magam is bizonytalan voltam.

Köszönet illeti közvetlen kollégáimat, akik megértéssel viselték a távolléteimet és türelmet tanúsítottak akkor is, amikor ez az időszak a kevésbé türelmes oldalamat hozta felszínre.

És végül, de nem utolsósorban, hálás vagyok a barátaimnak is, akik mindig mellettem álltak, nem hagyták, hogy feladjam, és újra meg újra emlékeztettek arra, milyen fontos a kikapcsolódás. Bár több közös túrázásról lemaradtam az utóbbi időben, bízom benne, hogy lesz még lehetőség bepótolni.

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás.....	5
Bevezető gondolatok.....	8
1. A migráció fogalma, migrációs elméletek és attitűdök	12
1.1. <i>A migráció fogalma.....</i>	12
1.2. <i>A migráció típusai.....</i>	15
1.3. <i>A migráció elméletei.....</i>	19
1.3.1. Gazdasági tényezőkön alapuló nemzetközi migrációs elméletek	20
1.3.2. Strukturális, rendszerszintű elméletek.....	24
1.3.3. A migráció fennmaradását magyarázó elméletek.....	28
1.3.4. A migrációs elméletek summája	32
2. Migrációs potenciál	35
2.1. <i>A migrációs potenciálra ható tényezők</i>	36
2.2. <i>Migrációs potenciál Romániában</i>	39
2.3. <i>Migrációs potenciál Erdélyben, Székelyföldön</i>	46
2.4. <i>Migrációs potenciál Gyergyóremetén</i>	55
3. Transznacionális perspektívák.....	59
3.1. <i>Elméleti keretek.....</i>	59
3.2. <i>Transznacionális migráció.....</i>	61
3.3. <i>Család a hagyományos és transznacionális térben.....</i>	63
3.3.1. <i>Hagyományos család.....</i>	63
3.3.2. <i>Transznacionális család.....</i>	66
4. Mobilitás kutatási terepünk, Gyergyóremete morfológiájában.....	70
4.1. <i>Ami a múltból a jelenbe vezet.....</i>	70
4.2. <i>Szárazon és vízen.....</i>	72
4.3. <i>Mobilitás sajátos lehetősége: katonáskodás</i>	74
4.4. <i>Népes elvándorlás a két világégés között.....</i>	76
4.5. <i>Dicstelen dicső kor.....</i>	78
4.6. <i>Ösvény a jelenbe.....</i>	80
4.7. <i>Utak a jelenhez</i>	81
4.8. <i>Összegzés.....</i>	85
5. A kutatás módszertana.....	86
5.1. <i>Narratív paradigma.....</i>	89
5.2. <i>Grounded Theory.....</i>	90

5.3.	<i>Kutatásunkban alkalmazott elemzési módszer</i>	93
6.	A kutatás célcsoportja	93
	<i>A terepkutatás nehézségei</i>	96
8.	Külföldi munka motivációja	99
8.1.	<i>Pénzkeresők: „(...) jöjjön a pénz, hogy tudjál itthon csinálni valamit.”</i>	100
8.2.	<i>Önmegvalósítók</i>	105
8.2.1.	Munkájával való elégedettség	107
8.2.2.	A megszerzett tudás, mint elégedettség forrása	109
8.2.3.	Beosztottból vállalkozó	110
8.3.	<i>Családegyesítők</i>	114
8.4.	<i>Migrációs motivációk az egyéni élettörténetekben</i>	117
8.4.1.	Kitekintés és önmegvalósítás	117
8.4.2.	Rutinszerű külföldi munkavállalás	119
8.4.3.	Egyéni megküzdés és feladás	120
8.4.4.	Kényszerű elvándorlás, szükségszerű önmegvalósítás	121
8.4.5.	Kettős lét: itthon és otthon	123
8.4.6.	Két ország között: a család mindenekelőtt	124
9.	Fókuszban a család	126
9.1.	<i>Anyák a transznacionális térben</i>	128
9.2.	<i>Apák a transznacionális térben</i>	131
9.3.	<i>Otthon maradt édesanyák</i>	134
10.	Covid hatása a munkamigrációra	137
10.1.	<i>Külföld: „...addig kell hazajönni, amíg van, akihez.”</i>	139
10.2.	<i>Utazás: „Akkor én ültem autóba, s jöttem haza.”</i>	142
10.3.	<i>Otthon: „...hoztad a vírust nekik, szatyrokba csomagolva”</i>	144
10.4.	<i>Összegzés és következtetés</i>	147
	Összegzés	149
	Felhasznált szakirodalom	153
	Mellékletek	177
1.	számú melléklet	177
2.	számú melléklet	180
3.	számú melléklet	189
	Táblázatjegyzék	193

Bevezető gondolatok

Napjainkban a migráció kifejezés hallatán, a jelenségről beszélni többekben kedvezőtlen konnotációt, akár ellenséges vagy elutasító érzést vált ki, mivel elsődlegesen az afrikai, közel-keleti országokból (illegálisan) Európába érkezőkkel asszociáljuk a megnyilvánuló folyamatot. Azonban közvetlen környezetünkben is ugyanúgy jelen van a migráció számos formája, amelyet könnyebben elfogadunk: akár az Európán belüli migrációról, akár a külföldi munkavállalásról, vagy külföldiek munkavállalásáról szólnak. Fontosnak tartjuk már kezdetekkor a menekült és migráns fogalmak közötti különbségtételt, mivel a médiában megjelenő tartalmak és napjaink politikai diskurzusa gyakran összemossa a fogalmak jelentését, ezáltal pedig torzulhat a vizsgált társadalmi jelenség értelmezése. A menekült fogalom definiálására célszerű alapként tekintenünk az 1951-es Genfi Egyezményben foglaltakra, amely a következőképpen hangzik: „faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkező és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni” (UNHCR, 2010:3). A meghatározásból láthatjuk, hogy a menekült pontosan körülhatárolt jogi kategória. A migráns fogalom az IOM (2019) szerint sokkal inkább egy leíró fogalom, mintsem jogi terminus. Olyan személyre vonatkozik, aki megszokott lakóhelyétől eltérő helyre költözik, országhatáron belül vagy kívül, ideiglenesen vagy véglegesen, különböző okok miatt. A későbbiekben részletesen ismertetjük a fogalmakat, most azonban hangsúlyozzuk, hogy kutatásunkban a munkavállalás céljával lakhelyet változtató migráns terminusra fókuszálunk, a külföldi munkamigráció gyergyóremetei családok körében gyakorolt hatását vizsgáljuk. Sokrétű, összetett folyamatról beszélhetünk, amelynek valódi gyökerei sok esetben mélyfűrészekkel is nehezen értelmezhetőek.

Témaválasztásunkat két okból is fontosnak tartjuk, a munkavállalási céllal történő elvándorláshoz személyes és szakmai vonalon is egyaránt kapcsolódunk. Egyrészt, a vizsgált település Polgármesteri Hivatalában betöltött munkakörnek köszönhetően rálátással rendelkezünk a társadalmi jelenség tágabb és komplexebb hatására, amely befolyásolja a község közösségének mindennapjait. Másrészt pedig személyes érintettségünk is meghatározó ebben a kérdéskörben, mivel családjában is vannak migrációs tapasztalattal rendelkező közeli

hozzátartozók. Az érintettség, a kutatói pozíció függetlenítése és a szakmai hitelesség megőrzése okán a családtagokat nem kívántuk bevonni a kutatásba.

A rendszerváltást követő ezredfordulót, majd Románia Európai Unió csatlakozását megelőző nemzedékek saját környezetükben is naponta tapasztalták a mélyreható társadalmi változásokat. A strukturális kényszerek okozta átmenetiséget, bizonytalanságot, az információ társadalom kiépülése fele mutató folyamatok növelték. Kutatási terepünk lakói szembesültek a lokalitás és a globalizációs mobilitás dilemmájával. T. Kiss Tamás (2024:323) a „kvázi közösség” meghatározásában „glokalizáció” kifejezést használja, amellyel a kötődés egyidőben történő kiterjedését magyarázza lakóhelyhez térben távol élve is. Elemzésünk alapegysége a transznacionális család, amelyben a család tagjai távol élnek ugyan egymástól, de a kötelezettségeik és kötelekük továbbra is fennmaradnak. Kutatásunkban a jelenkort vizsgáljuk, lehetőségként és kihívásként állnak előttünk a várható eredmények, melyek előbbre vihetik a helyi közösségről szóló tudásunkat.

A székelyföldi Gyergyóremetéről induló migrációs közösség a vizsgált kulturális egység. Több évszázad adataiban követhetjük nyomon e kis közösség attitűdjét a társadalmi változásokra, melyek nem hagyták érintetlenül ezt a történelmi-földrajzi-gazdasági adottságok által meghurcolt és próbára tett, periférikus létformájú, katonáskodó-paraszti életvilágot. A stabilitásra és bőségesebb egzisztenciára való törekvés a remetei ember legfontosabb elvének mondható. Ez érvényesül a migrációt választók életcéljában, életvitelében is. Benne élve a kutatott lokális közösségben, a szociológia kvalitatív módszerét alkalmazva elemezzük a migráció működésének mechanizmusát, annak összetevőit, mélyebb rétegeit, a mikroközösség reakcióit a strukturális kényszerek közepette.

Az interjúkészítés módszere lehetőséget adott, hogy a kutatási terepen élve és dolgozva, felfedezzük, ugyanakkor mélyrehatóan elemezzük a különböző családok egyedi történeteit. Ez a módszer, a rugalmas és nyitott interjúvázat segítségével lehetővé teszi az egyéni motivációk feltárását, valamint azok alakulását, ugyanakkor a külföldi munkavállalás családok körében gyakorolt hatását, bizonyos helyzetekre adott különböző válaszokat, stratégiákat is. Célunk ezáltal a külföldi munkavállalás emberi(bb) arcának feltárása és megértése.

Kutatásunk fókusz: (1) Az elvándorlás megértését, illetve annak különböző kategóriákba sorolhatóságát, nemzetközi migrációs elméletek segítették a kutatásban. Szükségesnek tartjuk a klasszikus és modern migrációs elméletek áttekintését. Célunk ugyanakkor a lokális migráció elhelyezése a nemzetközi elméletek között, ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy mennyire vizsgálható a történelmi múltra tekintő helyi jelenség egy-egy nemzetközi migrációs elmélettel? (2) A külföldi munkamigráció olyan családokra gyakorolt

hatásának vizsgálatára összpontosítunk, amelyek kiskorú gyereket/gyerekeket nevelnek. Milyen hatással van a külföldi munkavállalás a mindennapokra? A külföldön dolgozó férj / feleség hogyan tudja szülői feladatát távolról ellátni? Milyen társadalmi és érzelmi következményei vannak a munkamigrációnak a transznacionális családok körében? Hogyan formálja a transznacionális munkamigráció a hagyományos szerepeket és funkciókat? Kiemelten fontosnak tartjuk az otthonmaradók mindennapjaiba is betekintést nyerni, de nem célunk a gyerekekkel is interjút készíteni. (3) A külföldi munkavállalás mozgatórugója valamilyen cél, motiváció. Melyek azok a fő motivációs tényezők, amelyek alapján csoportosíthatóak interjúalanyaink? Hogyan változott a kezdeti motiváció és milyen összefüggésben van a külföldi munkavállalás gyakoriságával, illetve annak tartósságával? Van-e kapcsolat a munkavállalók motivációja és a célország között? (4) Értekezésünkben arra próbálunk rámutatni, hogy a migrációt választóknak miként sikerült hozzá igazítaniuk új életterükön az örökölt eszméket, mintákat, célokat az ottani fejlődési trendekhez, társadalmi valósághoz. (5) Empirikus kutatásunkat a Covid-19 világjárvány szakította meg. Ez egy olyan nemvárt esemény volt, ami – ha csak néhány hónapra is – de megállásra kényszerítette a világot. Hogyan befolyásolta mindez a külföldi munkavállalást? Milyen nehézségekkel szembesítette családtagokat?

Kutatási kérdéseink megválaszolását segíti az előzmények ismerete. Mi az 1989-es rendszerváltás utáni migráció problémáját vizsgáljuk, elemezzük. Előzményként gondolunk az azt megelőző korokra, melyekben egyformán jelen van a belső mobilitási igény és a külső akarat, a strukturális kényszerek érvényesülése. Központi kérdéssé vált a mindenkori faluközösségben annak megtartó és kibocsátó volta, a menni vagy maradni duáliája, a különböző társadalmi rendszerekhez helyben való alkalmazkodása vagy a migrációs kihívásokra való válaszadása. A helyben maradtak legfontosabb reakciója a közösség(ek) folyamatos újjá szerveződésében öltött formát és vezetett a jövőbe. A spontán vagy generált migrációs életutakban a megszakadt kontinuitás, a bizonytalan egzisztencia és a sikeresebb élet vágya, beteljesülésének reménye egyaránt érvényesül.

Jelen dolgozat első fejezete a migráció kérdéskörét érintő szakirodalmi áttekintésre fókuszál, különböző migrációs típusok és elméletek bemutatása által. Ezt követi a migrációs potenciál elméleti kontextusának számba vétele, amelyben már közelebb kerülünk kutatási terepünkhöz, mivel romániai, erdélyi, székelyföldi, gyergyóremeteivel hasonló jellegű kutatásokat elemzünk. A harmadik fejezetben kutatási terepünkre, Gyergyóremetére, érkezünk, akinek történelmében mindig is meghatározó volt a mobilitás, mintegy állandó része a helyi kultúrának és identitásnak. A kutatási módszertant és -célcsoportot bemutató fejezetek vezetik

át az olvasót dolgozatunk elméleti keretéből a terepmunka értelmezésébe. Az eredmények bemutatását három különálló fejezetben ismertetjük, melyekben a motiváció, a család és a Covid-19 világjárvány hatásának elemzésére kerítünk sort.

Munkánk felvázolt migrációs folyamatokról és azok összetevőinek feltárásáról szól. Részben rögzíteni igyekszünk a jelenséget, másrészt értelmezzük és megválaszoljuk a feltárt adatok alapján kutatási kérdéseinket.

1. A migráció fogalma, migrációs elméletek és attitűdök

A migráció az emberiséggel egyidős társadalmi jelenség. Különböző korokban, más és más indíttatásból az emberek útra keltek a jobb megélhetés érdekében, vagy a biztonság és szabadság reményében, vagy éppen a más kultúrához való tartozási vágy által vezérelve. A vándorlási okok sokat változtak. Míg a korai időszakban természeti katasztrófák, háborúk vagy népvándorlási folyamatok alakították a migrációt, addig napjainkban elsősorban a gazdasági-, társadalmi- és kulturális tényezők a mobilitás meghatározói. A migráció mára már globális formát öltött. Ebben a fejezetben áttekintjük a fogalom meghatározását, típusait és a nemzetközi migrációs elméleteket annak érdekében, hogy a történeti és társadalmi összefüggések ismerete által keretbe helyezzük kutatásunkat.

1.1. A migráció fogalma

A migráció napjainkban még mindig egyik legaktuálisabb társadalmi jelenség és probléma. Fogalmának meghatározása az arra vállalkozóknak nem egyszerű feladat. A fogalom, latin eredetét tekintve, vándorlást jelent. A latin eredet mögött felsejlik az a nem elhanyagolható ténszerűség, hogy már az antik világban is létező jelenség volt, amellyel foglalkozni kellett (Hautzinger, 2016:5). Lukács Éva és Király Miklós (2001:20) szerint: „A vándorlás egyéni vagy csoportos akarat eredménye, amelyet az általános társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok, az egyéni szándék és a mindennapok történései együtt, egyszerre határoznak meg”. Definíciójukban a döntés és a döntés mögött álló tényezők rajzolódnak ki. Egy másik meghatározás szerint a „vándorlason a népesség adminisztratív határt átlépő lakóhely-változtatását értjük” (Illés, 2000:13). A hangsúly a mobilitásra helyeződik (Nagy-Menyhárt, 2022:111).

Az Európai Parlament és Tanács 862/2007/EK rendelete a következőképpen fogalmazza meg a kivándorlást: „az a cselekmény, amely során a korábbi szokásos tartózkodási helyét az egyik tagállamban elhagyó személy azt egy másik tagállamba teszi át legalább 12 hónapos, vagy várhatóan legalább ilyen hosszú időtartamra”. Ez a normatív uniós jogszabály kötelező érvénnyel bír minden tagállamban, így egységes keretet ad a tagállamok közötti migrációs adatok gyűjtésére és összehasonlítására.

A migráció interdiszciplináris jellegét hangsúlyozza Kincses (2015), mivel több tudományterület – demográfia, földrajz, statisztika, jogtudomány, történelem, szociológia, munkatudomány, pszichológia, politikatudomány – vizsgálati tárgyát is képezi. Ennek eredményeképpen különféle definíciók más-más vetületekre fókuszálnak. A Központi Statisztikai Hivatal 2008-as Demográfiai évkönyve a nemzetközi vándorlást a lakóhely

országának tartós elhagyásaként értelmezi, hogy egy másik országban hozzon létre új lakóhelyet jövedelemszerző tevékenység vagy tartózkodás céljával. A migráció motivációja folyamatos változáson megy keresztül, ezért a letelepedés és jövedelemszerzés mellett lehet tanulási célú (Rédei, 2007), időskorú (Illés, 2008) vagy családdegyesítéssel kapcsolatos (Kincses, 2015) migráció is. Melegh Attila és Kovács Éva (2008) tanulmányukban rámutatnak arra, hogy a globalizáció korában a migrációs döntéseket nem lehet véglegesnek tekinteni, az elvándorlók gyakran ingáznak egyik-másik ország között. A változó migrációs motivációk és -célországok kutatásunkban is kirajzolódnak. A munkavállalás motivációja nem szűkíthető csupán gazdasági tényezőkre.

Nagy (2022:9) pontosítja a vándorlás fogalmát, mivel az „önmagában nem jelöli annak irányát, mikéntjét, motivációját, nem árulja el az állandóságot, az ideiglenességet, vagy nem beszél arról, hogy milyen távolságra történik a vándorlás.” Mivel a fogalom önmagában sokszínű folyamatot jelöl ezért szükségeszerű külön-külön értelmeznünk a ki- és bevándorlást, az országhatáron belül és kívül történő mobilitást, az önkéntes vagy kényszerű vándorlást stb. (Nagy, 2022:9). Az elvándorlás típusait külön alfejezetben ismertetjük, mivel kutatásunk lokális szintjén is több kategória azonosítható be.

A migráció sokszínűségét támasztja alá a folyamatban résztvevők különböző társadalmi státusza, életkora és motivációja is. A munkavállalás céljával történő migránsok között „van fiatal, középkorú és idős, roma és nem roma, diplomás, szakmunkás és alacsonyán képzett, jobb módú és szegény” (Váradi, 2018:13). Kutatási terepünkön szintén megfigyelhető a külföldön-belföldön munkát vállalók sokszínűsége. Mivel a vizsgált település történelmében is meghatározó ez a készpénzkeresti forma kortól és nemtől függetlenül, így részletesebb ismertetésére a későbbiekben vállalkozunk.

Sik (2022) megfogalmazza a migráció minimál defincióját, melyben a következőképpen összegzi a migrációt: „Tekintsük migrációnak az emberek olyan mozgását, amelyek során (1) átlépik a nemzetállami határokat, s (2) ennek során mind maguk, mind hozzátartozóik szempontjából hosszabb távra és nagyobb mértékben ható változásokat (ami lehet gazdasági, kulturális, életmódbeli, politikai, s természetesen ezek halmaza is) okoz(hat)nak” (Sik, 2022:10-11). Ebben a definícióban már a migráció (lehetséges) hatásai is felsorakoznak. Kutatásunk szempontjából releváns ez a meghatározás, mivel a migrációnak a családok életére gyakorolt hatását vizsgáljuk.

A migráció és a migráns társadalmi megítélése koronként változó volt. Nagy Boldizsár (2003) tanulmányában, alapul véve néhány kiemelkedő történelmi és integrációs eseményt, a következőképpen fogalmaz: „A (be)vándorló képe a történelem során (ha nem hódítóként

érkezett) dominánsan pozitív volt. A peregrinációtól kezdve az Európai Közösséget többek között a munkaerő szabad áramlásának eszméjére alapító Római Szerződésig és az egymilliomodik (portugál) vendégmunkást 1964-ben mopeddel köszöntő német államférfiak fényképéig rengeteg jelét és emlékét őrizzük annak, hogy az euroatlanti kultúrában a vándorló, a külföldön tudást, szakképzettséget szerző vagy boldogulást kereső (férfi) képe pozitív kép volt az 1970-es évek közepéig, az európai bevándorláspolitikának az első olajsokkot követő radikális fordulatáig. Attól kezdődően, s különösen a nyolcvanas évek közepétől, kialakult egy beszédmód, amelyet a biztonsági kontinuum tételezése jellemez: a külföldi probléma, veszélyforrás, biztonsági kockázat, mert egy tengelyen helyezkedik el a terroristával, az illegális munkavállalóval, a csempésszel”. Mindezt kiegészítve Gyenei (2014) a 9/11-es terrorcselekmény felerősítette a migráns veszélyforrás szerepét, azonban az utóbbi években jelen lévő demográfiai problémák egyes európai uniós tagállamokban, valamint a szakképzett munkaerőhiány, árnyalta a képet.

A migráció egy speciális formája a munkamigráció, amelynek célja konkrétan meghatározott: az egyének lakhelyüktől eltérő országba vándorolnak az elérhető magasabb jövedelem érdekében. Massey (1993) és szerzőtársai a munkamigrációt gazdasági egyenlőtlenségek következményeként értelmezik, ahol az emberek elhagyják otthonukat jobb munkalehetőségek okán. Castles és Miller (1998) szerzőpáros a *The Age of Migration (A migráció kora)* című könyvükben a munkamigrációt a globalizáció egyik legfontosabb jellemzőjeként definiálják. Indoklásuk szerint munkaerőpiac globalizációja hozzájárul a gazdasági- és társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez, azonban új típusú függőségi viszonyokat alakít ki a küldő- és fogadó országok között. Fassmann és Münz (1994) az európai migrációt a gazdasági integráció és munkaerőpiaci változások együtthatójaként vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a munkaerő mobilitása gazdasági növekedést eredményez.

Az előbbi migrációs és munkamigrációs fogalom meghatározási áttekintés alátámasztja a migráció sokszínűségét. A szakirodalom ugyanazon fogalom meghatározását különböző szempontok szerint közelíti meg, így többféle jelenségre is utal(hat). Ennek következtében és velejárájaként is szükségesnek tartjuk a továbbiakban ismertetni a migráció típusait. Fontos hangsúlyozni, hogy kutatásunk alapját és célját a munkavállalás szándékával történő elvándorlás képezi. Napjainkban minden magyar médium hangos az illegális migrációtól, avagy az illegális bevándorlók ugyancsak illegális módon történő határátlépésétől. A migráció tipologizálásánál érintőlegesen említjük ezt a formát is, azonban részletes ismertetésre nem vállalkozunk, mivel nem ez áll kutatásunk fókuszában. Sik (2022:20) szerint „bárhogy is definiáljuk a migrációt, azt az utca embere hajlamos lesz problémának érezni”. Használjuk a

kutatás során a „társadalmi probléma” kifejezést, de szigorúan a migráció lokális szinten történő értelmezése során, a kutatási terepre gondolva.

1.2. A migráció típusai

A migrációfogalom különböző definícióinak ismertetése már számos típusát is előrevetítette a vizsgált társadalmi jelenségnek. A következőkben a szakirodalomban fellelhető többféle tipológiát ismertetünk a fogalom konkretizálása és differenciálása céljával.

Cseresnyés (1996) térbeli szempont szerint belső és külső migrációt különböztet meg. Belső migráció alatt a vidékről városba történő költözést érti, míg a külső migrációval az országok közötti mobilitásra utal. Nagy (2022:10) szerint az országhatáron belüli migráció döntő többségében nagyobb és több (munka)lehetőséget kínáló településre vagy városba történik, ugyanakkor történhet faluról városba, kisebb városból nagyobb városba vagy fejlettebb régiókba. Todaro (1976) szerint vidékről városba történő migráció az esetek nagytöbbségében a várható kereseti különbségeknek tulajdonítható, különösen a fejlődő országok esetében. A külső vagy nemzetközi migráció a globalizáció következménye, ahol folyamatosan erősödik a munkaerő, tőke és információ áramlása (Castles – Miller, 1998).

Időtartamát tekintve a migráció lehet tartós és időszakos (Cseresnyés 1996, Rédei 2007a:14). Az időszakos migráció a szezonmunkára-, míg a tartós migráció a külföldi letelepedésre vonatkozik. Az időszakos migráció átmeneti, meghatározott idejű kilépést jelent. Gyakran kötődik ez mezőgazdasági idénymunkához. Piore (1979) a duális munkaerőpiac elméletében a fejlett országok struktúrájában lévő alacsony presztízsű munkaként értelmezi szezonális munkát. Ide sorolható ugyanakkor a házi idősgondozásban résztvevő, többnyire női munkavállalók is (Németh 2018, Váradi 2018). A tartós migráció során az egyének végleges letelepedési szándékkal hagyják el hazájukat. Ez a jelenség egyre inkább értelmezhető a transznacionális kapcsolatok hálózatán keresztül, mivel egyre gyakoribb az a jelenség, hogy két vagy több országban is fenntartanak gazdasági- és társadalmi kapcsolatokat az elvándorlók (Portes–Böröcz, 1989).

Az egyéni döntés mögött álló indoklás szerint önkéntes- vagy kényszervándorlás differenciálható. Az önkéntes vándorlás lehet a munkavállalás szándékával történő migráció. Kiemelten fontos hangsúlyozni ebben a kategóriában az egyéni döntésen alapuló mobilitást, amelynek célja lehet a jobb életkörülmény, az elérhető magasabb jövedelem, vagy a családegyesítés. Nagy (2022:11) szerint gazdasági migránsról beszélünk, ha a migráció célja a munkavállalás, karrier vagy egzisztenciális fejlődés. Lee (1966) push–pull elmélete a célország vonzerejét és a kibocsájtó ország taszító tényezőivel magyarázza ezt a jelenséget. A

kényszervándorlás negatív diszkriminációra utal, ki- és bevándorlást, valamint letelepedést jelent (Cseresnyés, 1996). Az elvándorlást ez esetben külső tényezők (háború, természeti katasztrófák, gazdasági összeomlás, politikai üldöztetés) határozzák meg. Hannah Arendt (1951) a kényszervándorlás emberjogi aspektusait vizsgálta, ugyanakkor azt a kiszolgáltatott helyzetet, amellyel gyakran szembesülnek ebben a típusú migrációban résztvevő egyének.

A migráció terjedelmének szempontjából Cseresnyés (1996) szerint egyéni, illetve kollektív vagy csoportos vándorlásról beszélhetünk. A kollektív vagy csoportos migráció tömegvándorlásra utal. A terjedelmi szempont határai elmosódnak, mivel a statisztikákban az egyén sok esetben egyedül szerepel, azonban a család és a rokonság gyakran láncszemei a folyamatnak, mivel a célországban is együtt kívánnak élni. Meglátásunk szerint a csoportos vagy kollektív vándorlás gyakoribb jelenség, mivel egyfajta biztonságot ad egy rokon vagy barát tapasztalata és jelenléte a célországban, ahogyan ezt a továbbiakban a migrációs elméletekkel is alátámasztjuk.

A kockázatok és kihívások szempontjából Ritecz (2013) legális és illegális migrációt különböztet meg, hangsúlyozva a kockázatokat és lehetőségeket egyaránt. A legális migráció az adott országba való utazás és tartózkodás jogszerűségét jelenti. „Legális a vándorlás, ha azt a ki- és a belépés szerinti ország által is elfogadott, a vándor részére kiállított, időben érvényes utazási engedély(ek) birtokában teszik meg” (Hautzinger et al. 2014:17). Gazdasági szempontból nézve a legális migrációt veszteséges a kibocsájtó ország számára, mivel elveszíti azt a gazdasági potenciált és erőforrást, amit az adott munkavállaló képvisel, azonban a migráns számára lehetőség egy jobb és boldogabb élet reményében. Az migráció nyereség is lehet a kibocsájtó ország számára, abban az esetben, ha egy elüldözni kívánt, nem szívesen látott csoport tagját képezik a vándorlók. A munkamigráció a kibocsájtó országban a munkanélküliségi ráta csökkenéséhez is vezethet. A migráns számára azonban minden vándorlás utazási- és munkavállalási kockázatot rejt, amely magába foglalja az egészségügyi- és társadalombiztosítási rizikó faktorokat is (Ritecz, 2013). Jasso és Rosenzweig (1990) kutatásaik során kimutatták, hogy a legális migráció jelentős hatással van a migránsok sikeres integrációjára. Az illegális nemzetközi migráció az érvényes utazási és tartózkodási engedélyek nélküli határátlépést jelent. Hautzinger és társai (2014) szerint az „illegális migrációhoz rendszerint illegális migrációs (embercsempész) hálózatok, de még helyi gazdasági érdekek is párosulhatnak, amelyek mind az engedély nélküli beutazást, mind az engedély nélküli tartózkodást és a munkavállalást is segíthetik” (Hautzinger et al., 2014:17). Az illegális migráció értelmezhető gazdasági és politikai nyomásra adott válaszként is (Massey–Parrado, 1994).

Rédei (2007a:13) szerint törvényes és törvényen kívüli migrációs típusokról beszélhetünk. Ezt a tipológiát az útiokmányhoz köti. Abban az esetben, ha a munkavállaló érvényes úti okmányokkal lépi át az ország határát, akkor törvényes migrációról beszélhetünk, ha pedig úti okmány nélkül történik meg az országhatár átlépése, akkor a migráció törvénytelen. Megjegyzi azonban, hogy akik kényszer hatására lépik át az ország határait, azok kényszerülnek törvénytelen migrációra. A menekülőket azonban menekültügyi eljárásnak vetik alá a hatóságok, amely során mindenekelőtt annak feltárására fókuszálnak, hogy valóban menekült-e az illető. Úgy gondoljuk, hogy ez a tipológia, illetve ennek értelmezése idejét múlta a vizsgálati terepemre vonatkoztatva, mivel Románia már tagja a Schengen-övezetnek.

Sik (2022) a jóléti vagy élménymigráció típusát definiálja. Leggyakrabban a migráció mögött a jövedelemszerzés, mint cél fogalmazódik meg, azonban ettől eltérő migráció is létezik. A jóléti vagy élménymigráció során a jövedelemszerzés a jólét növelése ellenében alul marad, mivel a migráns legfőbb motivációja az élménykeresés. „Éles határ nem is nagyon húzható meg e két jelenség között, hiszen a migráció fő célja mindkét esetben az élet minőségének a fokozása, de míg a jóléti migráció esetében nagyobb szerephez jut az életszínvonal emelése (a kiadások csökkentése, a kiinduló országhoz képest magasabb jövedelmek a célországban), addig az élménymigráció célja önmegvalósítás, az élmények átélése és a világ megismerése.” (Sik, 2012:12). Empirikus kutatásunk során több alkalommal is azonosítottuk a migráció ezen típusát, amikor a legfőbb cél nem a jövedelemszerzés vagy fenyegetés volt, hanem „valami felé való vonzódás és a valahová elmozdulás vágya” (Járosi, 2006:121). Ennek a migrációs típusnak a speciális esete a mágikus migrációs helyek fele történő elvándorlás, amelyek elsődlegesen kulturális okok miatt történnek (Haller, 2000). A jóléti migráció szélsőséges változatával is találkozhatunk a mindennapokban, amikor is valaki nem találja a helyét a jóléti társadalomban, vagy épp személyes oka van arra, hogy eltűnjön (Sik, 2022:14).

A csíkszeredai KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja számos kutatást végzett az általunk kutatott terep tágabb környezetében, Székelyföldön, amelyben a munkamigráció aspektusaira világítottak rá napjainkban. Bodó (2016) párhuzamba állítja a 90-es és 2000-es évek munkamigrációját a határátlépések, a kommunikációs lehetőségek, a munkavégzés és mentális elhatárolódás szempontok mentén, feltárva a transznacionalizmus sajátosságait a székelyföldi munkamigrációban. Különös figyelmet érdemelnek ebben a tanulmányban az illegális munkavállalási időszak narratív elbeszélései, melyek történeteiben az interjúalanyok nem ritkán hősként interpretálják magukat.

A munkavállaló látja a külföldi létben és munkában rejlő kockázatokat és lehetőségeket: a mérleg nyelve a lehetőségek irányába billen, mivel sok potenciál rejlik például az anyagi javak megszerzésén túl az egészség- és társadalombiztosítási lehetőségekben. Az egészségbiztosítás egyfajta biztonságot nyújt a munkavállaló számára. A különböző társadalombiztosítási lehetőségekben gazdasági potenciál is rejlik, ha csak a külföldön megszerezhető gyermekgondozási pénzre gondolunk, ami a hátrahagyott romániai összeg többszörösét jelenti.

Az elvándorlás típusainak kategorizálása a migrációs folyamatok összetettségének átfogó megértését teszi lehetővé, elméleti keretet nyújtva az elemzéshez. Interjúalanyaink az előbbi tipológia több kategóriájának típusát is képezik. Interjút készítettünk idénymunkásokkal, tartósan kint dolgozó nőkkel és férfiakkal, gazdasági-, jóléti- és élménymigránsokkal egyaránt. Empirikus kutatásunk során nem készítettünk interjút – a 90-es évek elejére jellemző – illegális munkavállalói körhöz tartozókkal, de olyan interjúalanyunk volt, aki valamilyen kényszer hatására döntött az elvándorlás mellett. Az alábbi táblázatban összesítettük a migráció típusait:

1. táblázat: Migráció típusai

Szempont	Migráció típusa
Tér	belső
	külső
Időtartam	tartós
	időszakos
Egyéni döntés	önkéntes
	kényszerű
Terjedelem	egyéni
	kollektív, csoportos
Kockázat	legális / törvényes
	illegális / törvényen kívüli
Egyéni akarat, önmegvalósítás	jóléti-, élmény

Forrás: saját szerkesztés.

A fenti táblázatban foglalt migrációs kategóriák segítséget nyújtanak a migrációs folyamatok megértéséhez és tipologizálásához, ugyanakkor eligazítást nyújt abban, hogy milyen tényezők befolyásolják a migráció különböző típusait és azok következményeit.

1.3. A migráció elméletei

A szakirodalomban a migrációt különböző elméletek és paradigmák mentén magyarázzák, amelyek egymástól függetlenül alakultak ki, ok-okozati összefüggéseket keresve a tömeges migrációs hullámokra. Nincs egységes elmélet, mivel a téma komplexitása okán nem szorítkozhatunk csupán egy tudományág eszköztárára (Massey et al, 2007). A migráció, mint gazdasági- és társadalmi folyamat, számos dimenzióval rendelkezik, amelyek több tudományterület (például közgazdaságtan, szociológia, antropológia vagy politikatudomány) égisze alatt értelmezhető (Nagy-Menyhárt, 2022). Az elvándorlás nemzetközi elméletei különböző szempontok alapján vizsgálják a kiváltó okot, a dinamikát, struktúrát, valamint következményeket, amelyek mind hozzájárulnak egy átfogó migrációs körkép és értelmezhetőség kialakításához, valamint a jelenség megértéséhez. A migrációs elméletek sokszínűsége, a migrációs folyamatok változásának is tulajdoníthatók, mivel eltérő időszakban próbáltak választ adni az adott folyamatra.

Gazdasági elméletek, mint például a neoklasszikus közgazdaságtan makró- és mikro elmélete vagy az új közgazdaságtan elmélete a munkaerőpiaci különbségeknek és jövedelmi egyenlőtlenségeknek tulajdonítja a migrációt. Ezek az elméletek a migráció gazdasági oldalát vizsgálják, figyelmen kívül hagyva a társadalmi- és kulturális aspektusokat.

A fentivel ellentétben, a szociológiai elméletek a migrációt társadalmi- és kulturális tényezőkkel magyarázzák. Európai kutatások a kapcsolati hálók fontosságáról az 1970-es években voltak (Loury, 1977), azonban szakirodalmi beágyazottsága mégis Bourdieu nevéhez fűződik, aki társadalmi tőke fogalmát használja és a családi- és közösségi kapcsolatok fontosságát hangsúlyozza. Szerinte a társadalmi tőke gazdasági tőkévé is alakítható (Bourdieu, 1978). A hálózatelmélet a folytonosságra helyezi a hangsúlyt, kiemelt szerepet tulajdonítva a társadalmi kapcsolatoknak és a meglévő migrációs hálózatoknak, amelynek keretén belül az újonnan érkezőket támogatják, ezzel fenntartva és erősítve a migrációs folyamatot.

A rendszerszintű elméletek, mint például a világrendszer-elmélet, a migrációt globális kontextusban, gazdasági- és politikai aspektusokkal felruházza értelmezi. Ebben az összefüggésben a migráció a globális tőkeérdeket szolgálja ki, megteremtve és fenntartva a centrum–periféria közötti függőségi viszonyokat. A jelenségre Immanuel Wallerstein (1993) centrum–periféria elméletében találunk releváns magyarázatot. Ő régiók/államok nemzetközi összehasonlítására alkalmazta elméletét, mely szerint a perifériák, a migránsok kibocsátói, semmilyen körülmény között, bármilyen fejlesztési politikát alkalmaznak, nem tűnnek el a világrendszerből. A központnak, a fogadó országoknak/régióknak szükségük van a

növekedéséhez a periféria erőforrásaira, termékeire. Így a régió típusok jellemzői az államok közötti viszonyrendszerben gazdasági szerepüktől függenek, azaz a migráció növekvő vagy csökkenő tendenciával a tér dinamikus, globális szintű rendezését is jelenti. Ez az elmélet is jelzi, mennyire összetettek a nemzetközi migráció elméletei: a közgazdaságtani megközelítéstől a szociológiai szemléletig vizsgálják a migrációs folyamatok változását, alakulását, választ adva az idő közben felmerülő újabb és újabb kérdésekre. A migrációt kiváltó- és fenntartó okok vizsgálata során több dimenzióban, több faktort kell figyelembe venni, mint például a jövedelem- és életszínvonalbeli különbségek, természeti katasztrófák, egyéni vágyak, célok, politikai okok stb. Ennek megfelelően a történelem során számos elmélet született a társadalmi folyamat magyarázatára. A továbbiakban a pontosabb elméleti háttér behatárolása céljával igyekszünk bemutatni a migrációt kiváltó és magyarázó elméleteket interdiszciplináris megközelítéssel.

1.3.1. Gazdasági tényezőkön alapuló nemzetközi migrációs elméletek

A migráció elsődleges motivációs tényezője a jövedelemszerzés, amely életszínvonal- és életminőség javulását eredményezi. „A tartózkodási hely ideiglenes vagy végleges megváltoztatása emberi szükséglet, az ezt motiváló tényezők századok óta változatlanok, legegyszerűbben megfogalmazva a migráció mögött az egyéni életminőség javítása húzódik” (Hautzinger et al., 2014:6). A migrációt gazdasági motiváció alapján magyarázó elméletek fókuszában az egyén, mint racionális szereplő áll, aki az elérhető jövedelem és munkaerőpiaci feltétel alapján dönt és viselkedik.

1.3.1.1. A neoklasszikus közgazdaságtan makro- és mikroelmélete

A neoklasszikus közgazdaságtan makroelmélete a munkaerő kereslet és kínálat területi különbségeire vezeti vissza a munkavállalás szándékával történő migrációt (Massey et al, 2007). A vándorlás egyensúlyi mechanizmus (Hagen–Zanker, 2008), mivel irányát a tőke és munka kereslet-kínálata határozza meg. Azokban az országokban, amelyek jelentős munkaerőkínálattal rendelkeznek, alacsonyak a bérek. Ellenben azokban az országokban, ahol a munkaerőpiaci tartalékok korlátozottak, magas bérek érhetők el. Ennek következtében az alacsony bérszínvonalú országokból a munkavállalók, a jobb megélhetés reményében, olyan országokba vándorolnak, ahol magasabb az elérhető bérszínvonal. Ez azt eredményezi, hogy a tőkeszegény országokban növekednek a bérek, de a munkaerő-kínálat csökken. Ezzel ellentétben, a tőkegazdag országokban a munkaerő-kínálat növekszik ugyan, de a kereseti színvonalban fokozatos visszaesés tapasztalható. A szegény országok relatív tőkehiánya magas

megtérülési rátát eredményez: kecsesítő, vonzó a befektetők számára. A befektetésekkel, beruházásokkal együtt emberi tőke is áramlik ide, ahol képzettségüket fel tudják használni a humán tőkében szintén szűkös környezetben (Massey et al, 2007). A migráció fő mozgatórugója tehát a bérkülönbség (Hicks, 1963), a küldő- és fogadó országok között fellelhető munkaerőpiaci egyenlőtlenség (Lewis, 1954).

Az elmélet a fejlődő- és fejlett országokban végbemenő folyamatok magyarázataként született, azonban nem adott választ a szelekció kérdésére, miszerint „azonos makrogazdasági körülmények között bizonyos egyének miért döntenek a migráció mellett, míg mások a helyben maradást választják” (Golovics, 2019:99). Ugyanakkor nem elhanyagolható a hazautalások mértéke sem, amelyek ellentétes irányba, a küldő országba áramlik vissza (Harris–Todaro, 1970). A migrációs kutatások fontos részét képezik a hazautalások (remittances) vizsgálata. A migránsok által haza utalt pénzüsszegeknek multiplikátor hatásuk van, amely azt jelenti, hogy „a hazautalás javítja az adott ország pénzügyi egyensúlyát azzal, hogy felfelé viszi az átváltási értéket, mérsékli az export versenyképességét azzal, hogy a helyi valuta értéke nő, hozzájárul az áru, a szolgáltatás szabad áramlásához” (Rédei, 2007b:598). Lucas (1987) szerint a külföldön munkát vállalók hazautalásaikkal egészítik ki az otthoni háztartások keresetbeli különbségeit. Adams és Page (2005) vizsgálata során megállapították, hogy a fejlődő országok szegénységének csökkenéséhez járulnak hozzá a hazautalt összegek. Az említett kutatásnak ugyan nem képezi részét a hazautalások vizsgálata, azonban megállapításában kiemelten fontos elemnek tartja a migrációkutatásban.

A neoklasszikus közgazdaságtan mikro elméletének középpontjában az egyéni döntés áll. A potenciális munkavállalók költség-haszon-számítások (DaVanzo, 1981) figyelembevételével döntenek a számukra nettó hasznot jelentő migráció mellett, ugyanakkor mérlegelnek a célország kiválasztása kapcsán, megfontolva, hogy képzettségüknek megfelelően hol érhető el számukra a legnagyobb mértékű jövedelem. Ennek érdekében bizonyos befektetéseket vállalnak, ami magába foglalhatja az utazással kapcsolatos kiadásait, az esetleges nyelvtanulás költségét, a munkakeresés időtartamát, vagy akár a lakhatási körülményeket is (Massey et al, 2007). Todaro (1969) neoklasszikus makroökonómiai modellje szerint a migráció során várható jövedelem szolgál a munkavállalók döntésének alapjaként, figyelembe véve a migrációval járó költségeket is. Borjas (1989) továbbfejleszti az elméletet, beemeli az emberi tőke szerepét, vagyis az egyén képzettségét, készségét és tapasztalatát a migrációs döntés meghozatalának folyamatába. A jól képzett munkavállalók nagyobb valószínűséggel keresnek olyan országban munkát, ahol értékesebb az emberi tőke, ellentétben az alacsony képzettségű munkavállalókkal, akik az alacsonyabb költségekkel rendelkező

országokat részesítik előnyben. Az egyén racionálisan dönt saját humántőkéjének befektetéséről (Sjaastad, 1962). A nemzetközi mozgás lehetőségét növelik azok az emberi tőke beruházások (iskolázottság, képzettség, nyelvtudás), amelyek a célországban jobban megvannak fizetve, mint a származási országban.

A neoklasszikus közgazdaságtan makro- és mikroelméletét de Haas (2010) tanulmányában az optimista szemlélet közé sorolja a migráció és fejlődés vonatkozásában, mivel egy optimális allokálást tesz lehetővé a kibocsájtó és fogadó országok érdekében.

A makroökonómiai elmélet tehát a gazdasági rendszer nagyobb egységeit vizsgálja, míg a mikroökonómiai elmélet alapja az egyéni döntéshozatal racionalitása. Mindkét elmélet szerves részét képezi a migráció gazdasági hatásainak megértésében.

1.3.1.2. A migráció új közgazdaságtana

Az előbbieken ismertetett két elméletet az új közgazdaságtan számos ponton megkérdőjelezi és új perspektívát kínál, mivel átfogóbban értelmezi a migrációs folyamatokat, figyelembe veszi a nemcsak az egyéni döntéshozatalt, hanem a háztartási és piaci tényezőket is. Az új közgazdaságtan szerint a migrációs döntést nem az egyének hozzák meg, hanem a családok vagy háztartások közösen (Stark – Bloom 1985, Taylor 1987, Massey et al. 2007). Ez az irányzat tehát kollektív, háztartási döntésnek tekinti a migrációt, amelynek legfőbb célja a jövedelembiztonság, a családi kockázatok csökkentése. Az egyéneknek a háztartáson vagy családon belül különböző lehetőségeik vannak a vándorlást illetően. Vannak olyan családtagok, akiket gazdasági tevékenységük a helyi gazdasághoz kapcsol, mások pedig az ilyen jellegű kötöttség hiányában külföldi munkaerőpiacon értékesíthetik munkaerejüket. Abban az esetben, ha romlik az otthon maradt családtagok gazdasági tevékenységének jövedelmezősége, számíthat a külföldön munkát vállaló családtag anyagi támogatására. A fejlett országokban magánbiztosítások és kormányzati programok segítségével csökkentik a háztartások jövedelmi kockázatát. Jól képzett intézményrendszeren keresztül könnyebb és kedvezőbb feltételek mellett juthatnak banki hitelekhez a fejlett országokban élők. A fejlődő országokban nehézségekbe ütközhetnek azok a családok, akiknek kölcsönre van szükségük, mivel a kölcsönhöz szükséges biztosíték hiányában vannak (Massey et al, 2007). A munkavállalók tehát azért vándorolnak el, hogy diverzifikálják háztartásuk jövedelemforrását. Kiemelten nagy figyelmet fordít az elmélet a hazautalásokra, amelyek az otthon maradottak anyagi biztonságát szolgálja. A migráció kockázatsökkentő funkcióját hangsúlyozzák Stark és társai (1985), mivel az a jövedelem változékonyságának minimalizálására irányul. Taylor (1999) szerint a kibocsájtó országokban tapasztalható gazdasági instabilitás a migráció fő motivációja.

Az új közgazdaságtan elméletben a családtagok nemcsak az elérhető magasabb jövedelemért mennek külföldre, amellyel háztartásuk anyagi feltételeit biztosítják, hanem azért is, hogy más háztartásokhoz viszonyítva is jövedelemnövekedést érjenek el, elkerülve a lecsúszás kockázatát. Kahneman és társai (1991) viselkedésgazdaságtani motívummal írják le a jelenséget, mivel a háztartások referenciaponthoz viszonyítják saját helyzetüket. A potenciális elvándorlók migrációs döntésének középpontjában nem csupán az egyéni jövedelemszerzés áll, hanem a társadalmi státuszuk biztosítása is (Stark–Taylor 1989, 1991). E szerint nem csupán a szegénység a vándorlás fő mozgatórugója, hanem a társadalmi ranglétrán elfoglalt pozíció is. A külföldre irányuló munkaerő elvándorlás tehát jövedelemkülönbségek fennállása nélkül is megtörténhet.

Jelentős előrelépést jelentett ez az elméleti megközelítés a migráció gazdasági elméleteinek fejlődésében, azonban kritikák is érték például a háztartási döntés túlzott hangsúlyozása miatt, figyelmet nem fordítva a strukturális tényezőkre. De Haas (2010) szerint túl komplexek a migráció mögött álló motivációk, vagy annak hatásai ahhoz, hogy egyetlen gazdasági elméletben leírható legyen.

1.3.1.3. Taszítás–vonzás elmélete

Az elvándorlást kiváltó tényezőket sorjázva Ravenstein (1885, 1889) arra a következtetésre jutott, hogy a migránsokat a célországban meglévő vonzó tényezők bátorítják, míg a küldő országban ható tényezők kivándorlásra sarkalják. A célország vonzó tényezői között szerepel a magasabb életszínvonal és jövedelem, színvonalas közszolgáltatások, valamint az emberi jogok tiszteletben tartása. Mindezekkel ellentétben taszító tényezőnek számít a küldő ország alacsony életszínvonala és életminősége. A 19. század végén megfogalmazott elméletet a 20. században Lee (1966) és Zimmermann (1994) átdolgozták és megvizsgálták a vonzó és taszító tényezők munkaerőpiacra gyakorolt hatásait. Van Hear és társai 2018-ban megalkották a „push–pull plus” elméletet, amelyben finomítják a vonzó- és taszító tényezőket, élesítve a köztük fellelhető különbségeket és csoportosítják azokat. „Álláspontjuk szerint a különböző faktorok összetett hatáskomplexumokká szerveződnek, és ezek befolyásolják egyedi módon a migrációt a különböző viszonylatokban” (Golovics, 2019:99).

A taszítás és vonzás elmélete az egyéni döntést megalapozó, többségében makroszintű tényezőket összesíti, amelyek taszító- és vonzó faktorként határozhatóak meg. Számos kritika fogalmazódott meg az elmélet kapcsán arra vonatkozóan, hogy a mikro és makró elemzési szintek nem megfelelő módon különülnek el egymástól (Portes–Böröcz, 1989), a migrációs döntést csak absztrakt szinten tárgyalja (Golovics, 2019).

Az elmélet a nemzetközi migrációkutatás fontos részét képezi, különösen a migrációs folyamatok gazdasági elemzése kapcsán, azonban szem előtt kell tartanunk a komplex tényezők sokaságát, amelyek alakítják a migrációt és nem illeszthetők a taszítás–vonzás elméletébe. A migráció integrált megközelítése során a taszító és vonzó tényezők vizsgálata elengedhetetlen.

1.3.2. Strukturális, rendszerszintű elméletek

Napjaink globális és társadalmi folyamati nagymértékben meghatározzák és alakítják a migráció elemzését. E tekintetben kiemelten fontos a strukturális és rendszerszintű elméletek vizsgálata a migrációkutatásban, mivel ezek az elméletek kollektív jelenségként értelmezik az elvándorlást, amelyet társadalmi-, politikai- és gazdasági struktúrák alakítanak, formálnak. A strukturális elméletek a migráció rendszerszintű folyamatira, hatalmi egyenlőtlenségeire és globális egyenlőtlenségeire helyezik a hangsúlyt.

1.3.2.1. A duális munkaerőpiac elmélete

A munkaerőpiac két szektorra való felosztása az alapja a duális munkaerőpiac elméletének, amelyet Doeringer és Piore (1971) használtak először, magyarázatként szolgálva a munkavállalók közötti gazdasági és társadalmi különbségekre. Elméletükben rámutattak, hogy a munkaerőpiac nem homogén, hanem legalább két jól elkülöníthető szektorra osztható: primer és szekunder szektorra. Megállapították, hogy a munkaerőpiac olyan szerkezeti tényezők révén rétegződik, amelyek nem biztosítanak átjárhatóságot a két szektor között. A primer szektor magas képzettségű és ennek megfelelően jól fizetett pozíciókat foglal magába, ellentétben a szekunder szektorral, amely inkább az alacsony képzettségű munkákat tartalmazza. A szekunder szektorban nagyobb a fluktuáció és kevesebb az előrelépés lehetősége.

Piore (1979) szerint a migráció egyfajta válasz az ipari társadalmak munkaerő-szükségletére. A nemzetközi vándorláshoz nem csupán a küldő ország alacsony bérei vagy a magas munkanélküliségi ráta járul hozzá. Mindez a befogadó országok húzó hatása nélkül nem valósulhatna meg. Piore (1979) tanulmányában négy jellemzőt emel ki az ipari társadalmak sajátosságaként, amelyek motorként szolgálnak a migráció folyamatában.

- a) *Strukturális infláció.* Kiemelten fontos az adott munkakörhöz tartozó státusz, presztízs és társadalmi megítélés, amelyhez a kereset tartozik. Az munkavállalók úgy gondolják, hogy keresetüknek tükröznie kell a társadalmi státuszukat, ezzel egyidőben konkrét elvárásuk van a bér kérdésköréről is. Ha a szakképzetlen munkás a foglalkozási hierarchia alsó részén helyezkedik el, fizetésemelés esetén a munkáltatónak a hierarchia teljes skáláján biztosítania kell az emelést, annak érdekében, hogy a bér továbbra is

megfeleljen a társadalmi elvárásoknak. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fogadó országokban a munkavállalók kínálatának növekedése nem jár együtt az alacsony bérek emelkedésével, mivel alacsonyan tartják az intézményi mechanizmusok (Massey et al, 2007).

- b) *Motivációs problémák.* A munkavállalók nem csupán a megszereshető jövedelemért dolgoznak külföldön, hanem a társadalmi státuszuk felhalmozása és megtartása érdekében is. Motivációs problémát jelenthet a munkaköri hierarchia alján dolgozó munkavállalónak az, hogy a munkakör nem adja meg az elvárt státuszt, amiért érdemes törekedni. Ez a probléma megkerülhetetlen, mivel a hierarchia alsó fokozatait nem lehet kitörölni. „A munkaadóknak olyan munkásokra van szükségük, akik számára az alacsony szintű munkavégzés egyszerűen csak a pénzkereset eszköze, a foglalkoztatás egyszerű jövedelemszerzés, akiknek nincsenek státus- vagy presztízsszempontjai” (Massey et al, 2007:16).
- c) *Gazdasági dualizmus.* A tőke és a munka alapján a fejlett ipari országokban kettészakad a munkaerőpiac. A tőketermelés változatlan, míg a munkaerő a termelés változó tényezője. A tőkeintenzív vagy elsődleges szektorban dolgozó képzett munkavállalókra a munkaadó tőkeként tekint. A munkaintenzív, vagy másodlagos szektorban dolgozó képzetlen munkavállalók egyszerűbben elbocsáthatók vagy cserélhetők akár bevándorlókra is.
- d) *A munkaerő-kínálat demográfiai jellemzői.* Az előbbi tényezők (strukturális infláció, motivációs problémák és gazdasági dualizmus) fenntartják az igényt olyan munkavállalók irányába, akik hajlandóak alacsony bérért, instabil körülmények között dolgozni. Régebben ennek a keresletnek a célcsoportja olyan nők és tizenévesek csoportja volt, akik társadalmi jellemzőik és helyzetük hajlamossá tette az ilyen jellegű munkahelyek elfoglalására. Ez a jelenség változáson ment át a fejlett ipari társadalmakban. Elsősorban nőtt a nők munkaerőpiaci részvétele és változott a munkaszemléletük is, már nem csupán jövedelmet, hanem státuszt is jelent a munka. Továbbá, a válások következtében a nők keresetének célja már nem jövedelemkiegészítés, hanem elsődleges forrás (Massey et al, 2007).

Külön kutatás irányul a székelyföldi nők szerepének tanulmányozására a munkamigrációban. Bodó Julianna 2017-ben publikált, *A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatába* című tanulmányában külföldön dolgozó nőkkel készített interjút, amelyből kiderült, hogy fiatalok, középkorúak és idősek is egyaránt vállalnak külföldön munkát. Iskolai végzettség és családi állapot tekintetében is változatos képet

mutatnak. Napjaink célországainak spektruma igencsak sokszínű, már nem Magyarország az elsődleges célpont. Nyugat-Európa országai sokkal vonzóbbak, és a fiatalok számára Amerika is célpont a különböző egyetemistáknak szánt nyári munkaprogramok okán. A munkavégzés típusát illetően a legelterjedtebb a mezőgazdasági szezonmunka és a gyerekefelügyelet. Ezeket követi az idős vagy beteg személyek gondozása. A motivációk között a külföldi munka anyagi vonzata a legelterjedtebb (Bodó, 2017). Egyre jobban kirajzolódik a nők felértékelődött szerepe a munkamigráció folyamatában, nyomatékosítva az ezzel járó társadalmi státuszt, amelyet hazatérésük után igyekeznek fenntartani.

A duális munkaerőpiac elmélete nem áll ellentétben a neoklasszikus közgazdaságtan elméletével, azonban teljesen más következtetéseket fogalmaz meg. Az elmélet szerint a nemzetközi munkaerővándorlás mozgatórugója a munkaadók részéről jövő kereslet és az erre épülő kormányzati cselekvés. A munkaadók toborzási gyakorlattal érik el a potenciális munkavállalókat, nem bérajánlatokkal. A bevándorló munkaerőt fogadó országokban a munkavállalók kínálatának növekedése nem eredményez bérszínvonal emelkedést, mivel alacsonyan tartják azt az intézményi mechanizmusok. Mindemellert bérszínvonal csökkenést is eredményezhet a migráns munkavállalók kínálata, mivel kevésbé van társadalmi és intézményi ellenőrzés e területen. Nem megfelelőek azok a kormányzati politikák, amelyek a kereseti és foglalkoztatási ráták megváltoztatására irányulnak válaszként a nemzetközi migrációra, mivel bevándorló munkaerő olyan keresletet elégít ki a posztindusztriális gazdaságokban, amelyek strukturálisan be vannak épülve (Massey et al, 2007).

A duális munkaerőpiac elmélete rá irányította a figyelmet a munkaerőpiac strukturális különbségeire és a munkavállalók közötti egyenlőtlenségekre. Az elmélet számos kritikát kapott. Egyes közgazdászok szerint túlzottan leegyszerűsíti a munkaerőpiacot, figyelmen kívül hagyja a szegmentáció további dimenzióit, mint például a globalizáció és technológiai fejlődés hatását (Fine, 1998). Kiemelten fontos azonban, hogy a munkaerőpiac strukturális különbségeinek vizsgálatára irányította a figyelmet.

1.3.2.2. Világrendszer elmélet

A globális gazdasági és társadalmi folyamatok összefüggéseinek vizsgálatára Immanuel Wallerstein az 1970-es években megalkotta a világrendszer elméletet, hangsúlyozva a nemzetközi kapcsolatok aszimmetrikus jellegét. Wallerstein (1983) szerint a vállalatvezetők a profitszerzés érdekében arra kényszerülnek, hogy a periférián lévő szegény országokba keressenek emberi- és természeti tényezőket, valamint fogyasztási piacot is. A múltban ezt a folyamatot a gyarmati rendszerek segítették, azonban napjainkban ezt a feladatot a neokolonista

kormányok és multinacionális vállalatok látják el. Érvései szerint egyetlen gazdasági rendszer uralja a világot, amelyben különböző pozíciójú államok helyezkednek el. A világrendszer centrumból, perifériából és félperifériából épül fel. Ezek a kategóriák az ipari fejlettség különbségeire és a gazdasági hatalomra épülnek. A világrendszer legfejlettebb régiói a centrumban helyezkednek el. Ezek a legerősebb államok politikai és gazdasági értelemben, magas technológiai színvonal és életminőség, valamint erős intézményi háttér jellemzi őket. A periférián lévő országok gazdasági függőségben állnak a centrum országokkal, mivel alacsony iparosodási szinttel, alacsony bérekkel és instabil politikai és gazdasági viszonyokkal rendelkeznek. A félperiférián lévő országok gazdasági és ipari fejlettségük tekintetében a centrum és periféria között helyezkednek el. Részben iparosodottak, de nem képesek versenyben szállni a centrum országokkal. Közvetítő szerepet töltenek be a centrum és periféria országai között, így stabilizálva az ország gazdasági helyzetét.

Az elmélet szerint a tőkés fejlődés természetes következménye a migráció. A munkaerőáramlás a tőke és az áru irányával ellentétesen van mozgásban. „A tőkeberuházás ösztönzi azokat a változásokat, amelyek a periférikus helyzetű országokban létrehozzák a gyökértelen, mobil népeiséget, ezzel párhuzamosan pedig erős anyagi és kulturális szálakat alakítanak ki a központi helyzetű országokkal, és végső soron nemzetközi migrációhoz vezetnek” (Massey et al, 2007: 21).

Az elmélet rámutat a gazdasági fejlődés egyenlőtlenségére és aszimmetrikusságára a különböző régiókban. A centrum országai folyamatosan kizsákmányolják a periféria erőforrásait és munkaerőjét, miközben saját gazdasági dominanciájukat biztosítják. A centrum országainak gazdasági fölénye fennmarad, míg a periféria és félperiféria országainak csak korlátozott lehetőségeik vannak gazdasági fejlődésre az egyenlőtlen csere miatt (Emmanuel, 1972).

Összességében a világrendszer elmélet kevés jelentőséget tulajdonít a béraránytalanságok és a foglalkoztatási mutatók országok közötti eltéréseinek, mivel a migrációra, mint a világgazdaság struktúrájának és a piacteremtés folyamatának eredményére tekint (Massey et al, 2007). A világrendszer elmélet hozzájárult a nemzetközi gazdaságtan és globális egyenlőtlenségek megértéséhez és elemzéséhez, ugyanakkor alapként szolgál a globalizációs- és transznacionális elméletek létrejöttéhez. Ez az elmélet ugyanakkor kiemelt jelentőséggel bír kutatási terepünkről történő elvándorlás vizsgálatában. A külföldi munkavállalás céliránya a gazdaságilag magasabb jövedelemmel és lehetőségekkel rendelkező (nyugati) centrum országok fele történik. Melegh Attila (2023) rámutat arra a folyamatra, amelynek során a félperifériás kelet-európai térség strukturálja a migrációval kapcsolatos

szakpolitikák és diskurzusok alakulását, amely kiemelt jelentőséggel bír kutatási terepünk vizsgálatában.

1.3.3. A migráció fennmaradását magyarázó elméletek

A migráció fennmaradását magyarázó elméletek kiindulópontja a vándorlás folytonossága, intézményesülése és önfenntartó dinamikája. Míg a klasszikus elméletek a migrációt kiváltó okokra fókuszálnak, ezek az elméletek arra a kérdéskörre keresik a választ, hogy a migráció hogyan válik idővel stabil, tartós jelenséggé, függetlenül a kiváltó októl. A migrációs hálózatok fejlődésével csökkentek a költségek és kockázatok. Ezek az elméletek azt szemléltetik, hogy miként válik a migráció önfenntartóvá, valamint beazonosítják azokat a gazdasági- és politikai tényezőket, amelyek segítik ezt a folyamatot.

1.3.3.1. Hálózatelmélet

A hálózatelmélet a munkavállalás szándékával történő migráció hálózatokon keresztül történő szerveződésére utal. A migráció alapegysége nem az egyén vagy a háztartás, hanem az ismerősök, rokonok, barátok külföldi munkatapasztalatai. A külföldi lét számos kockázatot rejthet a munkavállaló számára, amelyekre nem tud előre felkészülni. A nemvárt események és kockázatok azonban minimálisra csökkenthetők abban az esetben, ha már ismerősök, rokonok, barátok rendelkeznek kapcsolatokkal a célországban. A munkavállalók nagyrésze interperszonális kapcsolatok révén jut információkhoz. Ezek az interperszonális kapcsolatok segítik a döntésben is (Tilly, 2001).

Mivel az első bevándorlók nem rendelkeztek mozgósítható társadalmi kapcsolatokkal a célországba, ezért költséges volt a migrációjuk. Az egyre növekvő migrációs hálózatban, minden új belépővel csökken a következő egyén migrációs költsége. A társadalmi hálózatok alapja a szolidaritás és kölcsönös segítségnyújtás a célországban, megkönnyítve ezáltal a munkahelykeresést és hozzájárulva egy biztonságos jövedelem megszerzéséhez. A hálózatok folyamatos növekedése költségcsökkenést eredményez, ami hozzájárul a migráció kockázat- és költségmentesség tételéhez (Massey et al, 2007). A hálózatok tehát jelentős mértékben csökkentik a migráció költségét és kockázatát, támogatva ezáltal a migrációs folyamatok folytonosságát, valamint az újak belépését.

A hálózati kapcsolatok társadalmi tőkévé formálódnak, amelyek rejtett költségekkel is járhatnak (Tilly 2012, Portes–Sensenbrenner 2012), mivel a munkavállalók esélyét ronthatja túl sok társadalmi tőke. A hálózat kizárhat másokat egy adott munkaerőpiaci szegmensből,

táptalaja lehet a patriarchális kizsákmányolásnak, idegenellenesség érzetnek, etnocentrizmusnak vagy vallási-, etnikai fundamentalizmusnak.

Sik (2012) a *migrációs burok* fogalmat kapcsolja a hálózatelmélethez. „A migrációs burok az egyént körülvevő hálózat funkcionális alrendszere, amelyről feltételezzük, hogy meghatározó szerepe van a migrációs döntés meghozatalában, a migráció előkészítésében, kivitelezésében és – bármi legyen is a cél – sikerességében” (Sik, 2012:156). A migrációs burok olyan kapcsolatok összeségét jelenti, amelyeket az egyének a migráció sikeressége érdekében mozgósítottak (Sik, 2022). A „gyenge kötések ereje” koncepciójában Mark Granovetter (1973) a hálózatok szerepének fontosságát az egyéni szintű társadalmi tőkével azonosítja, amely közvetítő tényezőként hat és megerősíti a láncreakciót, ezáltal pedig a migráció fennmaradását.

Mindaddig bővül a nemzetközi migráció, ameddig a kapcsolati háló olyan széles lesz, hogy mindenki, aki munkavállalás céljával ki akar vándorolni, könnyedén megteheti. Mindezek után a migráció csökkenő tendenciát fog mutatni. A hálózatelmélet nem tulajdonít nagy jelentőséget a bérkülönbségeknek és foglalkoztatási rátának, mivel ezek háttérbe szorúlnak a hálózatok költség- és kockázatsökkentő hatásaival szemben. A kormányzatok egyre nehezebben tudják ellenőrzésük alá vonni ezt a folyamatot, mivel mindez hatáskörükön kívül esik (Massey et al, 2007).

Másként fogalmazva: a hálózatelmélet a migráció öfenntartóvá válási folyamatát vizsgálja társadalmi kapcsolatok révén. Az elmélet alapja az a társadalmi kapcsolat(háló), amely a migránsoknak kapocsként szolgál a kibocsájtó- és célország között, csökkentve a migráció költségeit és kockázatát. A vizsgálati terepünk hagyományosan kibocsátó település. Empirikus (terep)kutatásunk közben számos alkalommal kirajzolódott a kapcsolatháló fontossága már a migrációs döntés meghozatala közben.

1.3.3.2. *Intézményelmélet*

Az intézményelmélet, mint a migráció fennmaradását magyarázó elméletek egyike azokat a magánintézmények és szervezetek létrejöttét hangsúlyozza, amelyek segítik az munkavállalókat különböző országokba való belépési akadályok elhárításában. A (közel) múltban ez az elmélet választ adott egy olyan igényre és keresletre a munkavállalók részéről, amely segítette a fejlődő államok által felállított korlátok leküzdésében. A korlátok által a fejlődő államok lehetőséget teremtettek saját nyereségorientált vállalataiknak és intézményeiknek, létrehozva ezáltal a migráció fekete piacát. A fekete piacon dominált a kizsákmányolás és kiszolgáltatottság, amelyre válaszként önkéntes humanitárius szervezetek alakultak a migránsok jogainak megvédése céljával (Massey et al, 2007). Az intézményelmélet tehát a

migráció tartósságára helyezi a hangsúlyt azáltal, hogy különböző formális és informális intézmények támogatják a migráció folyamatát (Castles–Miller, 2009).

A KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja az 1990-es évek elején végzett kutatásai betekintést engednek a migráció fekete piacán elérhető szolgáltatások egy részébe. A 90-es évek székelyföldi munkamigrációjának legfőbb célja az otthoni mindennapokban érzékelhető hiányoknak a pótlása volt. A hiánypótlásra koncentráltak és nem alakítottak ki kapcsolódási pontokat a két világ között. Ebben az időben számos bevett gyakorlat létezett a könnyebben történő határátlépés érdekében. Hivatalos formában lehetett a határon átjutni ugyan, de mindig voltak érvényben bizonyos szabályozások, amelyeknek meg kellett felelniük. Ebben az időben az első számú migrációs célpont Magyarország volt. A kvalitatív kutatásból kiderült, hogy sok esetben az illegális munka rejtőzködő életformát vont maga után, ugyanakkor Magyarországon gyakori volt a „lerománózás” jelensége is, ami az érintetteknek identitás problémát és frusztrációt okozott (Bodó, 2016).

Az intézmények és szervezetek érdeke a migráció fennmaradása hosszú távon, mivel létük is ehhez kötött. A fennmaradásra törekszenek minden eszközzel. „Eszköztárunk nagyban függ attól, hogy tevékenységük az állami vagy nemzetközi bürokrácia része-e, vagy sem, s ha nem, akkor nonprofit vagy profit- orientált (s ezen belül legálisan vagy illegálisan működő) piaci szervezetek” (Sik, 2022:27). Az állami fenntartású szervezetek célja a legális migráció, így a migrációs veszély hangsúlyozása lehet a legfőbb stratégiájuk. Számos nemzetközi migrációs szervezet (ENSZ Menekültügyi Főbizottsága, Nemzetközi Migrációs Szervezet stb.) létezik napjainkban, amelyek az állami szervezetek tevékenységét segítik. Létezésük legfőbb célja kettős, mivel az illegális migráció növekedése nem céljuk, azonban hatalmuk és fennmaradásuk alapja a migráció. Ezt a kettősségek úgy fogalmazták meg, hogy nem akarják a migráció növekedését, de ha igazolni tudják az (irreguláris) migrációs fenyegetés létét, s ha jól működnek, akkor ezzel ösztönzik a migráció fennmaradását, ezáltal pedig biztosítják a szervezet jövőjét” (Sik, 2022:28). A civil szervezetek helyzete szintén ambivalens, egyrészt a migrációt szabályzó állami szervezetekkel, másrészt pedig a migrációból hasznot húzó cégekkel harcolnak. Tevékenységük legfőbb célja, hogy segítsék a migránsokat a célország kiválasztásában (Sik, 2022).

A migrációs folyamat előrehaladtával az intézmények, de főként a profitorientált szervezetek szolgáltatási köre bővült és átalakult. Napjainkban már a hivatalosan bejelentett munkavállaló társadalombiztosítása okán elérhető különböző juttatások adminisztrációjában nyújtanak leginkább segítséget.

1.3.3.3. *Kumulált okság*

A kumulált okság elmélete a migráció önfenntartó és önerősítő jellegére utal. Massey és társai (2007) szerint a migrációs folyamatok előrehaladásával egyes tényezők hatásaképpen a vándorlási folyamatok tovább erősödnek, maradnak fenn. Minden egyén vándorlása növeli a következő személy vándorlásának valószínűségét. Az elmélet szerint a migráció egyre jobban beépül a kibocsájtó közösségek társadalmi-, gazdasági- és kulturális struktúráiba, fenntartva ezáltal hosszútávon a migrációs áramlásokat. A következő tényezők gyakorolhatnak hatást a migrációs döntésre:

- *Jövedelemelosztás.* A migráció egyik legfontosabb motivációja a jövedelemszerzés lehetősége. Az abszolút jövedelem növekedésével a külföldön munkát vállaló családok a referenciacsoportjukhoz, vagyis a többi háztartáshoz képest kívánják javítani a jövedelmüket. Amikor néhány család jut a migráción keresztül magasabb jövedelemhez, akkor a növekszik a jövedelemegyenlőtlenség, azonban ösztönző hatással van más családokra a migráció vonatkozásában. Ennek a folyamatnak kezdetben a mértéke alacsony, azonban további kivándorlásokkal felgyorsul, majd egy bizonyos szint után, amikor már valamennyi család bekapcsolódik a munkavállalásba, mérséklődik.
- *A föld eloszlása.* A falvakról származó migránsoknál dominál a külföldi keresetből való földvásárlás, ami presztízsértéket hordoz, de nem termelő beruházás, mivel nem foglalkoznak a föld megművelésével, addig ameddig a külföldi munka jövedelmezőbb.
- *A mezőgazdasági termelés szerkezete.* Azok a migráns családok, akik a saját földjükön gazdálkodnak, nagyobb valószínűséggel folyamodnak tőkeintenzív (gépek, gyomirtók, trágyázás, nemesített vetőmag) módszerekhez. Ezekkel a módszerekkel csökkentik a helyi munkások hagyományos feladatait, fokozva ezáltal is a kivándorlást (Massey et al., 2007).
- *A migráció kultúrája.* A migráció során átalakul a migráns értékrendje és kulturális felfogása, ami növeli a migráció lehetőségét egy közösségen belül. A munkavállaló kezdetleges motivációja a pénzkeresés, azonban megváltozik a képe a társadalmi mobilitásról, valamint a fogyasztói társadalom ízlésvilágáról és életstílusáról, amelyet a hazai jövedelemből nem lehet megvalósítani vagy fenntartani. Ennek következtében, aki egyszer vállalt külföldi munkát, az nagy valószínűséggel folytatni is fogja, motiválva másokat is (Piore, 1979).
- *A humán tőke regionális eloszlása.* A migráció kezdeti fázisában olyan szelektív folyamat volt, amely elsősorban a képzett és motivált embereket készítette a közösségből

való kilépésre. Mivel a hálózatok kialakulásával csökkentek a migrációs költségek, kevésbé lett szelektív a folyamat. A tartós migráció azonban a küldő országokban humán tőke kimerülést, míg a fogadó országokban humán tőkefelhalmozódáshoz vezet, elmélyítve ezzel a szakadékot a küldő és fogadó országok között.

- *A munka társadalmi címkézése.* A fogadó országokban a migránsok által betöltött állásokat gyakran „emigráns munkakör” jelzéssel illetik, ami miatt a hazai munkások vonakodnak az ilyen munkakörök betöltésétől. Mindez megerősíti a fogadó országokban a bevándorlók iránti strukturális keresletet, létrehozva ezáltal olyan munkaköröket, amelyek nem megfelelőek a hazai munkavállalók számára (Massey et al., 2007).

A fenti hatások kumulálódásának eredményeképpen a migrációs folyamatok, ha egyszer elindulnak, akkor többé nem állnak le, csupán a formájuk változhat meg. Empirikus kutatások igazolják a migrációs folyamatok önfenntartó jellegét, ami újabb csoportokra terjed, kiszélesedik a társadalmi és gazdasági bázisa, ugyanakkor az eredeti migrációs döntést kiváltó okoktól egyre inkább függetlenedik (Sik, 2022).

Összefoglalva: a kumulált okság elmélete olyan önfenntartó és dinamikus folyamatot vázol, amelyben a migráció fokozatosan mélyebb társadalmi struktúrákat és normákat alakít ki a kibocsájtó- és befogadó államokban egyaránt. Ezáltal függetlenedhet az eredeti és kezdeti motivációtól, ugyanakkor társadalmi jelenséggé válik.

1.3.4. A migrációs elméletek summája

A külföldi munkamigráció elemzése során kutatásunk keretét a nemzetközi migrációs elméletek adják, mivel hozzájárulnak a migráció összetett és sokrétű jelenségének alapos megértéséhez és empirikus vizsgálatunk elemzéséhez. Az elméletek áttekintése lehetővé teszi a migrációt előidéző motivációs tényezők és folyamatok feltárását, kiemelt figyelmet fordítva a gazdasági, politikai és társadalmi jelenségek vizsgálatára. A migráció különböző típusainak vizsgálatához különböző motivációs tényezők társíthatók. A hasonlóságok és különbségek sorjázása világít rá arra, hogy a migráció egységes nemzetközi szabályozása miért nem megoldott probléma. Kutatásunk során, az interjúkészítés közben nem használtuk a „migráns” kifejezést, mivel mára a szó pejoratív értelmével akaratlanul az illegális módon történő bevándorlókkal azonosítottuk volna interjú alanyainkat. Szerettük volna elkerülni esetleges haraggal felérő tiltakozásukat. Elemzésünkben azonban a legális módon külföldre elvándorló személyre migránsként tekintünk. Az alábbi táblázatban összefoglaljuk a migrációs elméletek releváns pontjait:

2. táblázat: A migrációs elméletek összefoglalója

Elmélet	Migrációt kiváltó ok	Migrációs döntés	Vizsgált egység	Migrációs folyamat jellemzői
Neoklasszikus közgazdaságtan makroelmélete	Az országok közötti gazdasági különbségek.	Országok gazdasági viszonyainak elemzése, döntés nem egyéni szinten.	Nemzetgazdaság	Munkaerő áramlása a munkaerőhiányos országok felé.
Neoklasszikus közgazdaságtan mikroelmélete	Egyéni jövedelmi lehetőségek növelése.	Egyéni racionális döntéshozatal a várható haszon és költségek alapján.	Egyén	Egyének migrációja a magasabb jövedelmet biztosító helyekre.
Migráció új közgazdaságtana	Háztartás szintű döntés a jövedelmi kockázatok csökkentése érdekében.	Kollektív döntéshozatal a háztartások szintjén.	Háztartások, családok	Migrációs döntést a háztartás hozza, kockázatdiverzifikálás céljából.
Taszítás–vonzás elmélete	Taszító és vonzó tényezők (pl. szegénység, munkanélküliség, háború vs. jólét, biztonság, munkalehetőség).	Egyéni vagy csoportszintű döntések.	Régiók, országok	Migráció addig tart, amíg a taszító és vonzó tényezők közötti egyensúly nem alakul ki.
A duális munkaerőpiac elmélete	Fejlett országok munkaerőigénye, főleg alacsony képzettségű	Strukturális szükséglet, migrációs döntés külső nyomás	Fejlett országok munkaerőpiaca	Tartós igény a külföldi munkaerő iránt, migrációs hálózatok kialakulása.

	munkaerő szükséglete.	hatására alakul ki.		
Világrendszer elmélet	Globális gazdasági egyenlőtlensé- gek, a centrum és periféria kapcsolata.	Döntések globális gazdasági folyamatok következményei.	Világrend- szer (periféria és centrum)	Migráció, mint a globális gazdasági rendszerek mellékterméke, folyamatos mozgás.
Hálózatelmélet	Kialakult migrációs hálózatok, korábbi migránsok támogató szerepe.	Döntéshozatal a már meglévő hálózatok révén egyszerűsödik.	Migránsok hálózatai	Migráció fenntartása a kapcsolati hálókön keresztül (pl. rokonok, barátok támogatása).
Intézményelmélet	Migrációt támogató (vagy ellenző) intézmények.	Döntés az intézményi támogatás vagy akadályoztatás függvényében.	Intézmé- nyek, szabályo- zások	Intézmények szerepe a migrációs folyamat fenntartásában, pl. segítők, közvetítők jelenléte.
Kumulált okság elmélete	Migráció önmagát erősítő folyamatai, gazdasági, társadalmi változások.	Döntéshozatal a már kialakult migrációs trendek figyelembevétel- ével.	Egyének, közösségek	Migrációs folyamatok önfenntartók, a migráció újabb migrációs körülményeket teremt.

Forrás: saját szerkesztés.

Ezek a nemzetközi migrációs elméletek, amelyek komplexitásukban empirikus kutatásunk elemzését strukturálják, azaz segítenek értelmezni a migrációval kapcsolatos egyéni és családi döntéseket, gazdasági- és azon túlmutató motivációkat, valamint a külföldi tartózkodás családra gyakorolt hatását. Értekezésünkben a migráció motivációjára, a családi

szerepek (át)alakulására, a külföldi társadalmi, kulturális, gazdasági normák és otthoni kapcsolatok komplex szintű elméleti értelmezésére teszünk kísérletet. Munkánk a vizsgált kérdések érzékeny volta okán is odafigyelő és megértő megközelítést igényel.

2. Migrációs potenciál

A migrációs kutatások alapvető kérdései: mennyien, hová és miért vándorolnak el? Kutatásunk szempontjából elengedhetetlennek tartjuk a migrációs potenciál fogalom részletes ismertetését alátámasztva országos-, regionális- és lokális szintű szakirodalommal és kutatásokkal, mivel az egyéni motivációk feltárásának egyik alappillére. Interjúalanyaink nemcsak tervezik a migrációt, hanem már részt vesznek a folyamatban, azonban a migrációs potenciál vizsgálata során az egyéni motivációra, valamint a folyamat további alakulására helyezzük a hangsúlyt.

A migrációs potenciál vagy szándék egy olyan mutató, amely a kivándorlás, külföldi munkavállalás szándékát, illetve tervét méri. „Azt akarjuk megtudni, hogy a népességen belül mekkora azoknak a köre, akik migrációt terveznek, s milyen társadalmi–gazdasági tényezők növelik, illetve csökkentik egy társadalom (illetve annak valamely csoportja) migrációs potenciálját” (Sik, 2003:15). Sik (2018:110) felhívja ugyanakkor a figyelmet a „potenciál” és „szándék” fogalmak használatára, „mivel a migrációs potenciál mértéke nagymértékben függ attól, hogy milyen megfogalmazással élünk a kérdés során”. A mérés általában reprezentatív mintán történik, közvetlen kérdések segítségével. Rövid- és hosszútávú tervek kérdésével a migrációs potenciál pontosítható (Nagy, 2022). Több kutató (Fassmann–Hitermann 1998, Dustmann et al. 2003, Hárs et al. 2004) is egyetért abban, hogy ez a módszer csupán rövid távú előrejelzésére alkalmas a migrációnak, mert becslései korlátozottak. A módszer alkalmas a migráció várható nagyságának felbecsülésére, a különböző trendek alakulásának követésére, ugyanakkor a kibocsájtó országról vagy régióról is elemzési és összehasonlítási alapot szolgáltat (Gödri, 2016).

Sik Endre (2003) a migrációs potenciál általános és speciális formáját különbözteti meg. Az általános formája a népesség teljes egészének adott pillanatban ismeretes migrációs potenciál mértékét mutatja, ellentétben a speciális formával, amely adott szempont szerinti történő vizsgálódásra utal. Mindkét csoporton belül további két alcsoport különböztethető meg, a migrációs szándék komolyságának vizsgálata érdekében: nyers- és tisztított migrációs potenciál. Nyers migrációs potenciál kevésbé alkalmas a szándék komolyságának felderítésére, inkább különbséget tesz munkavállalás és kivándorlás között. A tisztított migrációs potenciál, a nyers formával ellentétben, kísérletet tesz a migrációs potenciál komolyságának megállapítására, különböző rejtett kérdések segítségével (Sik, 2003). Ezek a kérdések

vonakozhatnak a célszagra, időzítésre, konkrétan megtett lépésekre, amelyekből a szándék komolysága állapítható meg. A kutató következő lehetőségeit tárgyalja Sik (2018):

- a nyers migrációs potenciál kérdezése során a kutató egyenesen rákérdez az interjúalany migrációs szándékára, majd az így kapott információt teljes értékű információként elemzi,
- sokféleképpen történhet a tisztított migrációs potenciál mérése. Példaként említi a migráció többféle időtávjának kérdezését, amely során a migráció már nem általánosságban szerepel a kérdésben, hanem időtáv szerint eltérő helyzeteket különböztet meg,
- a tovább tisztított migrációs potenciál mérése során további (rejtett) kérdések irányulnak a migrációs szándék komolyságának felderítésére. „A mérési technika többféle lehet: például érdeklődhetünk a migrációs szándék ideje, a tervezett munka jellege, (munkavállalás esetén) az elvárt bér mértéke, a migráció indoka felől, illetve a már megtett beruházások (információszerzés, nyelvtanulás, kapcsolatépítés) ténye vagy hiánya utalhat a szándék komolyságára” (Sik, 2018:111).

A migrációs potenciál mérése során differenciált eredmények születhetnek a kérdezési technika okán, amely szerint mérhető az elvágódásból származó bizonytalanság, és a konkrét szándék egyaránt (Hablicsek–Tóth, 2001). A mérés eredményei torzulhatnak, ha a teljes népesség vonatkozásában értelmezzük és általánosítunk, mivel olyan társadalmi csoport is belekerül a becslésekbe, akik képtelenek a migrációra, mint például az idős korcsoport. Ennek kiküszöbölésére Sik (1999) a releváns népesség fogalmát vezette be, amely csak a népesség azon részére vonatkozik, akik migrációs potenciál szempontjából számításba jöhetnek.

Fassmann és Hintermann (1998) a migrációs szándék komolysága szerint a következő három típusát kategorizálja a fogalomnak:

- általános, akik gondolnak a külföldi migrációs lehetőségre,
- valószínűsíthető, akik már konkrét információt gyűjtöttek,
- tényleges, akik már a migrációs folyamatot is elindították.

Krieger (2004) a migrációs szándék erősségét tekintve a migrációs potenciál puha (általános hozzáállás) és kemény (konkrétan megtett lépések) jelzői mentén három típust különít el: általános-, alap-, és határozott migrációs szándékot.

2.1. A migrációs potenciálra ható tényezők

Kutatásai során Sik (2018) két csoportba sorolta azokat a tényezőket, amelyek hatással vannak a migrációs potenciálra. Elsőként olyan tényezőkről beszél, amelyek időben megelőzik a

migrációs potenciált, így nem változtathatók meg, ok-okozati viszonyban állhatnak a migrációval. Ezek a tényezők a következők:

1. *Nem.* A kutatások azt mutatják, hogy a férfiak migrációja magasabb a nőkkel szemben. Mindez tulajdonítható a hagyományos férfi szerepnek, valamint azoknak a társadalmi normáknak és elvárásoknak, amelyek elfogadottabbá teszik a munkamigrációt a férfiak számára. Az előbbi gondolathoz szorosabban kapcsolódik az a jellemző is, hogy a férfiakat inkább vezérli a kalandvágy és kockázatvállalás, mint a nőket, mert a férfit családfenntartó szerepe jobban ösztönzi többletjövedelem megszerzése. Kutatásunk szűk, azonban annál fontosabb csoportját képezik azok a nők, akik családanyaként vállalták a külföldi munkavállalás nehézségeit.
2. *Kor.* A (leg)fiatalabbak inkább hajlamosak a migráció tervezésére. Mindennek oka lehet az elégedetlenség, kaland-, kitörés vágya, a háztartás motivációja, valamint az a közös cél, hogy biztosabb, jobb jövőjük legyen gyermekeiknek, a következő generáció(k)nak. További kutatások alapját képezik azok az idősapólassal foglalkozó középkorú vagy szépkorú, de jó egészségi állapotban lévő nők, akik a nyugdíj mellett, többletjövedelemért és – sok esetben – önmegvalósításért is külföldre járnak. Németh Krisztina (2018) és Váradai Mónika-Mária (2018) kutatásaikban az idősgondozás és a kisfalusi nők külföldi munkavállalásának példáján keresztül ismertetik az önmegvalósítást, mint migrációs célt a nők körében. Leslyanne Hawthorne (2008) szerint a tanulási célú migráció nemcsak a fiatal nemzetközi hallgatók számára jelent gazdasági és bevándorlási lehetőséget, hanem a fogadó ország számára is előnyös, mivel a nyelvtudással rendelkező fiatalok illeszkednek a tudásalapú gazdaság igényeihez. További kutatások bizonyítják a fiatalok mobilitásának pozitív hatásait fejlődésükre (Dabasi–Halász, 2018).
3. *Lakóhely.* Nincsenek megfogalmazható érvek, „de talán a nagyvárosiak migrációs potenciálja a falusiakénál nagyobb lehet, mivel a nagyvárosok részei a világvárosok közötti globális munkaerőpiaci, kommunikációs és kulturális kapcsolatok rendszerének” (Sik, 2018:112). Ez a megállapítás a kutatási terepünkön nem értelmezhető a nagyváros hiánya okán és annak rurális volta miatt.
4. *Iskolai végzettség.* A migrációs potenciál mértékét növeli az iskolai végzettség, mivel a magasabb iskolai végzettségűeknek van a nemzetközi munkaerőpiacon konvertálható tudás tőkéjük, az alacsony iskolai végzettségűekkel szemben (Sik, 2018). Empirikus kutatásunk során többnyire szakiskolát és középiskolát végzettek migrációs tapasztalatait ismertük meg. E kategória szerinti csoportosítás nem volt tudatos,

azonban a kutatási terepünk rurális jellege az alacsonyabb iskolai végzettségűek külföldi migrációjának képét rajzolta ki.

A második csoportba olyan tényezőket (szegénység, gazdasági aktivitás, pszichikai erőforrások) sorolt Sik (2018), amelyeknek nem ismerjük időbeliségét, így csupán a jelenségek között kapcsolatot és összefüggéseket keresünk.

1. *Szegénység.* Kétféleképpen értelmezhető a migráció vonatkozásában. Meghatározóan személyfüggő, egyrészt lehet a migráció hajtóereje és legfőbb motivációja, másrészt pedig gátló tényezőként hathat, mivel korlátozhatja az információszerzést, kapcsolatépítést, nyelvtanulás vagy további szükséges befektetéseket. Ez a megállapítás ráillik kutatásunk szereplőire, mindkét típusra találunk példát. Nem elhanyagolható a kapcsolathálók szerepe e kérdéskörben, amit általánosan a gyergyóremeteiek erősségeként tartunk számon. Interjúalanyaink között többen is nehezebb sorsú családokból léptek ki és választottak külföldi munkalehetőséget ismerősök, barátok vagy családtagok segítségével.
2. *Gazdasági aktivitás.* Az adott népességen belüli munkaerőpiaci pozíció, valamint a gazdasági aktivitás Sik (2018) szerint nagymértékben befolyásolja a migrációs potenciált. Például a tanulók körében, a háztartáson belüli függő helyzet felszámolásának esélyét nyújtja a migráció. Ezzel ellentétben a vállalkozók és farmerek körében alacsony az ilyen jellegű migrációs potenciál mértéke, mivel a külföldi munkavállalás során nem feltétlenül térül meg a befektetett tőke. Nagyobb annak a veszélye, hogy sérülni fognak az otthon hagyott megtermelt javak. A munkanélkülieket ez kevésbé érinti, számukra a migráció egy lehetőség a munkaerőpiaci belépésre.
3. *Pszichikai erőforrások.* A migrációs terhek elviselése érdekében önbizalom, egészség és optimizmus szükséges. Mindezek megléte növelheti a migráció tervezését, hiánya pedig gátolhatja azt. Sik (2018:114) azt feltételezi, hogy az elégedetlenség a migráció motorjaként hat. Az elégedetlenség megjelenhet az általános viszonyokkal- (ország gazdasági helyzete) és személyes helyzettel (életszínvonal) kapcsolatban, valamint a diszkrimináció is növelheti a migrációs potenciált. A Gyergyóremetén ugyan relatív többségben élő székely-magyar ember romániai kisebbségként erősen sérülékeny, folyamatosan küzd identitásáért, integritásáért. Nyelvi nehézségei miatt nehezebben érvényesül a munkaerőpiacon. Az országhatárokon munkahelyi migrációval átlépve ennek az ellenkezőjéről több sikeres vállalkozói életutat ismerhetünk meg.

Gödri Irén (2016) kutatásai során a már előbb említett tényezőkön kívül a családi állapotot, valamint a családban betöltött szerepet emeli ki migrációs potenciálra ható

tényezőként. Nagyobb migrációs hajlandósággal rendelkeznek a fiatalabb korú, kötöttségek nélküli egyedül élők, vagy elvált férfiak és nők.

A migrációs potenciál vizsgálata számos esetben a kutatók körében nincsen nyugvóponttra jutva, vitatott. Az a ténszerűség egyetértésben elfogadott, hogy a mérés nem azonos a tényleges elvándorlással, azonban a migrációt befolyásoló tényezők és trendek vizsgálatának megkérdőjelezhetetlen gyakorlatában nincs konszenzus. Ezen okok miatt is kiemelten fontosnak tartom a migrációs potenciál további három (romániai, erdélyi és gyergyóremetei) szintű vizsgálatainak szakirodalmát áttekinteni.

2.2. Migrációs potenciál Romániában

Jelen alfejezet átfogó szakirodalmi és elvándorlástörténeti elemzés a romániai migrációs potenciálra és ebből adódóan -trendekre vonatkozó kutatások és adatelemzések vonatkozásában. A romániai kutatások, az ország 1877-es megalakulásától a szocialista rendszer végéig, a XX. századi történelmi és területi eseményekre fókuszáltak. A migrációs potenciálra vonatkozóan Romániában az 1990-es rendszerváltás előtti száz évben nem történtek mérések (Bándy, 2017). Szociológiai vizsgálatok állami megrendelésre készültek a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem filozófia-szociológia tanszékén, azonban ezek csupán nyers adatokat szolgáltatottak egy-egy területfejlesztési projekthez, vagy kulturális és gazdasági intézmények működéséhez (Roth, 2002:351). Az 1960-as évek végétől a falukutatás dominált a szociológia területén, amelyben kis létszámú kutatók és oktatók csoportokban dolgoztak, különböző módszereket alkalmazva, mint például a kérdőíves felmérés, vagy ankétkészítés (Neményi, 2002:148–151). Ezen kutatások által betekintést kaphatunk az adott kor romániai falvainak gazdasági és társadalmi struktúrájában, valamint a mindennapi életbe. Nem csupán statisztikai adatok gyűjtése volt a cél, hanem mélyebb társadalmi összefüggéseket vizsgáltak, amelyek fontos alapként szolgáltak a későbbi migrációs jelenségek vizsgálatához.

A szocializmus idején szigorú, de kétszínű törvénykezés szabályozta a kivándorlás folyamatát. A kérelmezőknek rosszindulatú, hosszas hatósági meghurcoltatásban volt részük. Még a turizmus céljával történő útlevél beszerzést és határátlépést is gyakran kísérte atrocitás. Ugyanakkor az 1960-as évektől az etnikai migráció elfogadott, rendszerszintű gyakorlata volt a szocialista Románia nacionalista, sovén adminisztrációjának: előbb a zsidók, majd a 70-es években a németek hagyhatták el nagyszámban, emberkereskedelem formájában az országot. A kivándorlás engedélyezése „fejpénzért” történt, amelyet az elvándorló életkora, iskolázottsága és rokoni kapcsolatai szerint határoztak meg 2.000 és 250.000 dollár közötti értékben (Suciu, 2010:5). Az utolsó évtized nacionalista politikája ellehetetlenítette az

etnikailag vegyes lakta vidékek békés mindennapjait (Kideckel, 2002). Az 1980-as évek második felében a magyar kisebbség körében meghatározóvá vált a kivándorlás mértéke, amely az egyre inkább erősödő kisebbségellenesség és reménytelen gazdasági helyzetnek tulajdonítható. Egyre több menekült státuszért folyamodót regisztráltak Magyarországon 1988-89-ben, akik többnyire illegális módon, vagy turistaként távoztak az országból. Jelentős mértékű a nem magyar nemzetiségű menekülők aránya is az egyre növekvő gazdasági válság hatására (Tóth, 1997), mígnem 1989 decemberében a Ceaușescu-rezsim drámai módon összeomlott.

A rendszerváltást követő szigorú korlátok fellazulásának köszönhetően zöld utat kapott a migráció, ezzel párhuzamosan pedig megjelent az első hivatalos migrációs potenciálra vonatkozó mérés 1990-ben. Rădulescu (1991) és Banciu (1991) kéziratai nyomán tudjuk, hogy a romániai migráció nagyobb mértékben a német (69 %) és a magyar (12 %) kisebbség soraiban jelentkezett. A migrációs célirányok pedig ennek megfelelően alakultak: 78%-ban Németország fele, míg 9%-ban Magyarország felé emigráltak. Későbbi kutatások megerősítették a korábbi megállapításokat (Örkény–Sik, 2006).

A rendszerváltás utáni első három év, 1990–1993 közötti időszak, intenzív migrációs hullámot indított el, amely azóta is folyamatos, ha nem is hasonló mértékű. Ez a mozgás meghatározza a román társadalom jelenét is, társadalmi problémává duzzadva. Különböző szakaszok különíthetők el a célország, forma és intenzitás változók mentén (Sandu et al. 2004, Horváth–Anghel 2009). A migrációs potenciálra ható tényezők mélyebb megértése érdekében elengedhetetlen, hogy visszatekintünk a rendszerváltás előtti kutatásokra, amelyek a román falusi társadalom szerkezetét vizsgálták és már az előbbieken említést tettünk. Sandu (2018) a romániai migráció társadalmi és gazdasági jelenségeinek összefüggő vizsgálata során három nagy migrációs hullámot különített el:

1. vidékről városba történő vándorlás 1971 és 1981 között, amikor is évente kb. 180 ezer ember változtatott lakhelyet,
2. 1989 után a sváb (német) kisebbség tömegesen hagyta el az országot és vándorolt Németországba, valamint a rokonokkal vagy ismerősökkel rendelkező magyar kisebbség Magyarországra vándorolt. Ez a jelenség már nemzetközi migrációnak értelmezhető.
3. 1989 utáni migráció napjainkig tart, amely során a román állampolgárok, többnyire ideiglenesen, munkavállalás szándékával döntenek a külföldi munkavállalás mellett. A jelenség Románia 2007-es Európai Unióhoz való csatlakozása után csak felerősödött.

Drexler és társai (1993) kutatásai szerint a zömmel etnikai alapú romániai migráció célpontja Németország és Magyarország volt. A Németország felé tartó kitelepedés 1992-re szinte teljesen megszűnt, mivel ekkorra elfogyott a román állampolgársággal rendelkező, kitelepedni vágyó német kisebbség nagyobb hányada és a fogadó ország megnehezítette a származás igazolásának módját. „A rendszerváltás után nem sokkal német- és magyarországi etnikai diaszpórák jöttek létre, amelyek a Romániában maradt kisszámú német és magyar kisebbségek számára migrációs vonzóerőt és társadalmi tőkét jelentenek” (Örkény–Sik, 2006:35).

Az elvándorlás dinamikájának első fordulópontja 1994–1996 közötti időszakra datálható, amikor a nyugateurópai országok szigorúbb migrációs szabályozása miatt a végleges kitelepedést a munkavállalási célú migráció váltotta fel Magyarországra, Törökországra és Izraelre (Gödri–Tóth, 2010). 1997-től a cirkuláris migráció dominál, amikor az otthon és célország közötti ingázás dominált. Csata és Dobos (2001) kutatást végeztek 1997-ben és 1999-ben, amely során arra a következtetésre jutottak, hogy azokban a családokban, ahol van külföldön dolgozó vagy élő családtag, magasabb a kivándorlási potenciál.

A 2000-es évek elején az elvándorlók etnikai aránya kiegyenlítődött, amelyet Sandu (2000a) a migráció de-etnicizálódásának nevez. Szintén ebben az időszakban jelentős mértékű a belső migráció is, elsősorban a városról vidékre történő költözés formájában nyilvánult meg. Ezt a jelenséget a szakirodalom *re-agrarizáció* fogalommal illeti, mivel a szocialista iparvárosokból a leállt termelés után az emberek visszaköltöztek abba a faluba, ahonnan korábban elköltöztek. A re-agrarizáció folyamata nem mindenhol történt zökkenőmentesen. Kideckel (2002) a Zsil-völgyéből Moldvába visszaköltözött bányászok példáját emeli ki, akiket idegenként fogadtak, aminek következtében kénytelenek voltak visszaköltözni a Zsil-völgyébe.

2002-ben harmadik fordulópontjához érkezett a romániai migráció, mivel az EU-s országok többségében megszűnt a román állampolgárok vízumkényszere, amely a migrációs költségek csökkenését eredményezte, megnövelve az elvándorlók számát (Gödri–Tóth, 2010). A 2002 népszámlálás adatai szerint a kivándorlók zöme Németország felé vándorolt, majd ezt követte a sorban az Amerikai Egyesült Államok, Magyarország és Izrael. „Ennek az etnikai alapú migrációnak, akár mint migráns közösségnek, de esetleg, mint diaszpórának nagy hatása van a mindenkoros időszakos munkavállalás irányára” (Örkény–Sik, 2006:34).

Egy 2003-as CURS¹ felmérés az elvándorlók profilját vizsgálta, mivel fontosnak tartották annak a társadalmi jelenségnek az összetett hatását vizsgálni, amely közvetlen hatást

¹ Centrul de Sociologie Urbană și Regională (magyar nyelven: Városi és Regionális Szociológiai Központ)

gyakorol a lakosságra. A felmérés szerint 18 és 35 év közötti, középfokú végzettséggel rendelkező férfiak, főként nagyvárosokból (többen Bukarestből) vándorolnak el szakképzett munkásokként. A falvak migrációs potenciálját Sandu (2004) „hidrográfiai hálózat” metaforával ír le, megkülönböztetve a következő négy falutípust:

1. jelentős migrációs tapasztalattal rendelkező falvak (többségében magyar anyanyelvű lakosokkal),
2. közepes tapasztalattal rendelkező falvak, ahová jellemzően más településekről költöztek be,
3. kezdő szakaszban lévő (modern) falvak, amelynek lakói magasabb iskolázottsági szinttel rendelkeznek,
4. tapasztalatlan (elzárt) falvak, amelyeket jellemzően alacsony iskolázottsági szintű emberek lakják.

A falukutatás során kirajzolódott négy típus jól mutatja a migráció intenzitása szoros kapcsolatban áll a közösség társadalmi, gazdasági és kulturális jellemzőivel. Az iskolázottság, a korábbi migrációs tapasztalatok, a nemzetiség olyan tényezőknek számítanak, amelyek meghatározzák a közösség nemzetközi migrációs körforgásba való bekapcsolódásának mértékét.

Sandu (2000a) hat területi migrációs rendszert azonosított be Romániában, amelyek az alábbi (3.) táblázatban láthatóak. Az adatok elemzése során azonban felhívja a figyelmet, hogy ezek a rendszerek eltérőek történelmi, etnikai, vallási és fejlettségi szempontokból.

3. táblázat: A migráció célországai

Régió / Megye	Célország
Moldova	Olaszország
Dobrudzsa és Kelet Munténia	Törökország
Bánát, Dél-Erdély, Nyugat-Olténia	Németország
Kovászna, Hargita, Máramaros, Kolozs, Szilágy, Bihar	Magyarország
Olténia (kivéve Vâlcea megyét)	Jugoszlávia
Beszterce-Naszód, Fehér, Dambovita, Teleormán. Szatmár	Spanyolország és/vagy Franciaország

Forrás: saját szerkesztés Sandu (2000a:558) alapján.

További kutatások (Sandu 2000b, Diminescu–Lăzăroiu 2000) szelektív migrációs mintákat határoztak meg, rámutatva a vallási és az etnikai kisebbségek nagyobb arányú migrációs hajlandóságára. A vallási közösségek esetében kiemelkedő a neoprotesztáns hívők magas elvándorlási aránya szemben az ortodox vallásúakkal. A migráció kezdeti szakaszában a vallási és etnikai tényezőknek kiemelkedő szerepet tulajdonítanak, főként a német és magyar migrációs modellek vonatkozásában.

A kivándorlás célországát tekintve különböző modellek alakultak ki. A befogadó ország lehetőségeihez és társadalmi jellemzőihez igazodva a migránsok egyedi jellemzőkkel bírnak, különböző alkalmazkodási stratégiákat alkalmazva. A német modellben jelentős szerepet kap a német származású romániaiak meghívólevelei, amelyek segítségével több tízezer ember kapott lehetőséget a Schengen-térségbe való belépésre. A francia modell az utcai megélhetésre fókuszál, amelyben a migránsok használtruha-kereskedelemmel, utcai árusítással, koldulással vagy utcazenéléssel foglalkoznak (Diminescu, 2004). Olaszországba számos román munkavállaló érkezett előzetes engedélyek beszerzése nélkül. Az olasz modellben két csoport különíthető el: egyrészt az illegális, munkával nem rendelkező bevándorló, másrészt pedig a már dolgozó, de továbbra is illegális munkavállaló. Kiemelkedően magas a migráns nők aránya (kb. 50%), ami a háztartási munkák iránti keresletre ad választ (Constantin et al., 2004). Az előbbieken ismertetett három célországspecifikus modell is jól illusztrálja a román munkavállalói migráció sokféleségét, amelyet a fogadó országokban lévő társadalmi és gazdasági környezet, valamint a lehetőségek formálnak.

A 2001 és 2004 között mért adatok szerint a migrációs potenciál minden formája (emigrálás, külföldi továbbtanulás, külföldi munka, turistaként utazni, stb.) csökkenő tendenciát mutatott, ahogyan a 4. számú táblázatban is láthatjuk.

4. táblázat: Migrációs potenciál 2001–2004 között (%)

	2001. május	2001. november	2002. október	2004. október
Emigrálás	14	6	5	3
Külföldi továbbtanulás	10	6	7	4
Külföldi munka	18	20	17	12
Turistaként utazni	18	18	21	14

Forrás: saját szerkesztés Örkény–Sik (2006:40) alapján.

A román lakosság migrációs célországai elsősorban Olaszország, Spanyolország, Németország és az Amerikai Egyesült Államok voltak. Egy 2005-ös felmérés szerint a román városi lakosság célországai a következők voltak a migráció típusának függvényében:

- munkavállalás: Olaszország, Spanyolország;
- üzlet: Olaszország, Németország, Spanyolország;
- letelepedés: Olaszország, Kanada, Spanyolország, Amerikai Egyesült Államok;
- tanulás: Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Németország, Anglia;
- turizmus: Olaszország, Görögország;
- rokonlátogatás: Olaszország, Spanyolország, Németország, Amerikai Egyesült Államok, Magyarország (Örkény – Sik, 2006:47).

A 2006-os országos mérés adatai szerint megkérdezettek 12%-a tervezett külföldi utazást, amelynek 66%-a munkavégzés céljával, 21%-a turistaként és más célból utazott volna. A migrációs potenciál csökkenésének az a lehetséges magyarázata Örkény–Sik (2003) szerint, hogy ezekben az adatokban nincs benne azoknak a száma, akik már külföldön tartózkodtak. Az előbb vázolt időszakban, konkrétan 2002 és 2008 között, még a migráció nem kizárólag legális módon történt, ahogyan a 90-es évek elején sem. Ebben az időintervallumban kezdődött a romák (Bándy, 2017), valamint a nők, diplomások és fiatalok migrációja is (Suciu 2010:9–10, Mara 2012:27).

Románia 2007-es Európai Unióhoz való csatlakozása újabb fordulópontot eredményezett a potenciális migránsok számára. Az Eurostat adatai szerint a tagországok bevándorlási statisztikájában a románok létszáma 282 ezer fővel dominál és 2008-ban ugyanez a szám 333 ezer főre emelkedett (Gödri–Tóth, 2010). Iftimoaei és Baciu (2018) a 2007-es évet a kivándorlás szempontjából csúcspontnak nevezik, amikor is 544.074 fő hagyta el az országot, a kivándorlási ráta elérte a 25,7 %-ot. A szerzőpáros kivándorlási okként a jobb életminőség iránti erőteljes igény növekedését jelölik meg kutatásaik alapján, a román társadalom rövid és középtávú gazdasági kilátásairól alkotott negatív jövőkép mellett. A EU 27 tagállamában, a hosszú távon kint tartózkodók változója szerint a román állampolgárok alkották a harmadik legnépesebb csoportot a több mint 1,6 milliós létszámmal, amely érték 2009-re elérte az 1,9 milliót. Jelentős román közösségek alakultak Olaszországban és Spanyolországban (Gödri–Tóth, 2010). Mindez tulajdonítható a spanyol, olasz és román nyelvek azonos nyelvcsaládból való eredetének is, amely jelentős mértékben megkönnyíti a nyelvtanulást és ezáltal a társadalomba való integrálódást és munkavállalást is.

A 2011-es népszámlálási adatok Romániában 2,6 milliós fogyást mutattak a 2002-es népszámláláshoz képest, amelynek oka a migrációnak tulajdonítható. Bár több kutató is

megegerősítette (Horváth 2008, Horváth–Anghel 2009, Veres 2011), hogy több olyan személyt is rögzítettek a népszámlálás során, akik már több mint egy éve nem éltek az országban. Az Eurostat alapján ezek száma 2010-ben meghaladta a 2 millió főt (Veres, 2011). Ekkor kirajzolódott a magyarok elvándorlásának csökkenő tendenciája is. Újabb célországok jelentek meg 2010 után a munkavállalók lehetséges irányai között: Németország és az Egyesült Királyság vált célországgá. Főként az Egyesült Királyságba tömegesen jelentek meg román állampolgárok a 2014-es korlátozások bevezetése előtt. Ebben az évben az Egyesült Királyságban, figyelmen kívül hagyva az Európai Unió által kinyilvánított és szavatolt szabad munkavállalás gyakorlatát, a román munkavállalók ellen szólók hangja a „szociális turizmus” jelzős szerkezettel illette a román munkavállalókat. 2019 májusától korlátozások nélkül elérhetővé vált a román állampolgárok számára Svájc, ahol 2018-ban körülbelül 30.000 román állampolgár vállalt munkát (Iftimoaei–Baciu, 2018).

Lukács Andrea és Barna Gergő (2022) elemzésükben az Országos Statisztikai Hivatal, az Eurostat, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) és az Egyesült Nemzetek Szervezetének adatai alapján vizsgálják a bevándorlást és a romániai migrációs potenciált és trendeket 2011 és 2021 közötti időszakban. Munkájukkal alátámasztják az előbbieken ismertetett trendeket és célországokat, azonban megjegyzik, hogy 2020-21 között több országban is csökkent a romániai migránsok száma: az Egyesült Királyságban 19 %-al, Németországban 10 %-al és Olaszországban 7%-al. A növekvő trend visszaesése valószínűleg a Koronavírus-világjárványnak tulajdonítható. „Egyrészt feltételezhető, hogy többen hazaköltöztek hosszabb-rövidebb periódusra, másrészt az sem elképzelhetetlen, hogy maga az adatgyűjtés, a regisztrációs folyamatok akadoztak a pandémia időszakában. Ez utóbbi hipotéziseket támasztja alá az a tény, hogy a célországokban csökkenő migránsállomány a hazai adatsorokban nem jelenik meg többletként, azaz Romániában is apadt a belföldi születésű rezidens népesség 2020 és 2021 között, nagyjából a természetes fogyás mértékével” (Lukács–Barna, 2022). A kivándorlók korszerkezetét tekintve a 30–49 év közötti korcsoport migrációja a domináns.

A 2021-es népszámlálási adatok szerint Románia lakossága 19.053.815 fő, ami 1.1 millió állampolgárral kevesebb, mint a 2011-es népszámlálások alkalmával (INS, 2021). Az OECD 2024-es jelentése szerint 2022-ben növekedett az román állampolgárok kivándorlása az OECD országok fele, mindenekelőtt Németországba, Olaszországba és Spanyolországba. Az elvándorlási folyamat mérséklése érdekében, Románia 2023–2024-es években több olyan intézkedést is bevezetett, amelyek célja az európai- és hazai jogrendszer harmonizálása. Egy akcióterv kidolgozása is megvalósult a legális migráció segítése céljával, a munkaerőhiány

enyhítése és a külföldi diákok és kutatók bevonása különböző projektekbe, amelyeket Európai Unió forrásokból finanszíroznak a Helyreállítási Alapon keresztül. 2024 márciusától az ország csatlakozott a Schengen-térséghez, a légi- és tengeri határellenőrzések megszűntek (IOM, 2024). 2025 januárjától Románia a Schengen-térség teljes jogú tagjává vált, így a szárazföldi határellenőrzés is megszűnt. Ennek migrációs hatása csak a közeljövőben válik kutathatóvá. A 2025-ös OECD jelentés szintén problémaként jeleníti meg az elvándorlás kérdéskörét, hangsúlyozza ugyanakkor a hatékony és gyors intézkedések szükségességét, amelyek az állampolgárok hazatérésének ösztönzésére szolgálnak. Ennek érdekében szükséges lenne a bérszínvonal emelkedés, a munkakörülmények és a munkahelyek minőségének javítása (IOM, 2024). Despina Saghin és társai (2025) kutatásukban vizsgálták a visszatérő migránsok reintegrációs tapasztalatait Suceava megyében. Az online kérdőíves felmérés és fókuszcsoporthoz tartozó interjúk rámutatottak arra, hogy a visszatérők legfőbb motivációja elsősorban a családgyógyítás. Gyakran szembesülnek a munkanélküliséggel és alacsonyabb életszínvonallal, amelyek okán nehezebb a reintegráció. A visszatérés nem minden esetben végleges, a visszatérők újra elvándorlása gyakori tendencia.

Egy másik jelentős migrációs probléma, amellyel Románia szembesült az egészségügyi munkaerő migrációja. Tomas és társai (2025) elemzésükben rávilágítottak azokra a szakpolitikai intézkedésekre, amelyek hatására csökkenő tendenciát mutat az orvosok és ápolók külföldi munkavállalása: 2012-ben 1.532 szakorvos és ápoló választott külföldi munkahelyet, míg 2021-re csupán 461 fő. A migrációs probléma mérséklődött, azonban a gondot jelent a szakemberek egyenlőtlen területi eloszlása és néhány szakterületen tapasztalható munkaerőhiány.

A fentebb említett 2025-ös OECD (2025) jelentés olvasásakor (2025. 08. 09.) nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt a gazdasági problémát, amelyet az ország költségvetési hiánya okoz. Az Eurostat 2025-ös adatai alapján az Európai Unió tagállamai közül Romániában a legmagasabb, 7,5%-os a költségvetési hiány. Ennek javítása érdekében Románia Kormánya 2025 júliusában már elfogadott egy deficitcsökkentő csomagot, és közvitára bocsájtotta a másodikat is. 2025 augusztusától az ÁFA 19 %-ról 21 %-ra emelkedett, ugyanakkor számos korlátozó intézkedést vezettek be. Ezeknek az intézkedéseknek a hatását az elvándorlás tekintetében is a közeljövőben érezhetjük igazán.

2.3. Migrációs potenciál Erdélyben, Székelyföldön

Az előbbieken ismertetett országos szintű áttekintést területi részelemzéssel folytatjuk, amely során azt vizsgáljuk, hogy hogyan hatottak az országos tendenciák a székelyföldi, többségében

magyar lakta vidékeken. Migrációs potenciál kutatásokról szintén csupán a rendszerváltás után beszélhetünk, azonban részletes történeti és szocio-demográfiai leírások születettek az azt megelőző időszakról is.

A székelyföldi migrációról másfél évszázadra visszatekintve vannak adataink. A történelem során számos alkalommal került sor kényszer hatása miatt helyváltatásra (háborúk, hadifogság), azonban jelen alfejezetben a munkavállalás céljával létrejött népességmozgást elemezzük. Ebben a kontextusban a migráción olyan helyváltatást kell érteni, amely során az egyének eredeti lakhelyüket időszakosan vagy véglegesen megváltoztatják külső hatalmi kényszer nyomása nélkül (Oláh, 1996). A századforduló előtti időszakban, azaz a 19. század második felétől az első világháborúig, olyan markáns társadalmi- és gazdasági változások történtek, amelyek hozzájárultak a migrációs potenciál kialakulásához Székelyföldön. A történettudomány részletesen feltárta és rögzítette ezeket az eseményeket. Jelen kutatásnak nem célja ezen aspektusok részletes ismertetése, azonban fontosnak tartjuk megemlíteni a későbbi migráció alapjaként szolgáló történéseket. Kiemelten fontos esemény volt ebben az időszakban a jobbágyfelszabadítás, amelynek terheit – más vármegyékkel ellentétben – Székelyföldön a csaknem teljes egészében szabad székelyek viselték, mivel önerőből kellett előteremteniük birtokaik váltságdíját, olykor a jobbágyénál is ínségesebb életkörülmények között. A földek arányosítása a faluban közösen használt fölterületek elosztását jelentette, az intézkedés a nagybirtokosoknak kedvezett, újabb terheket róva a kisbirtokosokra. Az öröklésből származó kisbirtokok tagosítása sem eredményezett teljes megélhetési feltételeket. A vasút megépülése ellenére a városiasodás-, valamint a gyenge ipari fejlődés hiánya következményeképpen a térséget az agrárszegénység jellemezte (Egyed, 1981). Székelyföld társadalomszerkezetét az agrárnépesség túlsúlya jellemezte (Oláh, 1996), és demográfiai szempontból, nem sokkal későbbi migrációs potenciál alapja a túlnépesedés lett Venczel József (1933) szerint.

Az első világháború előtti népességmozgás irányát tekintve Oláh (1996) korabeli közéleti és politikai sajtóra hivatkozva két korszakot, ezáltal két irányt különít el a székelyföldi migráció vonatkozásában:

- a 19. század közepétől 1901-ig a székelyföldi migráció Órománia fele irányult a jobb kereseti lehetőségek és a munkavégzés kedvező feltételei miatt,
- 1901-től az első világháborúig terjedő időszakban Amerika volt a legfőbb migrációs célpont.

Az Órománia felé irányuló migrációban nemcsak székelyföldi, hanem az akkori Magyarország egyes megyéiből is részt vettek. A rövid- vagy hosszútávra érkező bevándorlók

első sorban nagyobb városokban telepedtek le (Rácz, 1980). A hosszú távra érkezők főként a kisiparban és a szolgáltatásokban helyezkedtek el (Barabás, 1901), míg időszakos bevándorlók nagyrésze a mezőgazdaságban talált megélhetést (Bözödi, 1985). Románia vonzerejét a jobb kereseti lehetőségek és a nem szigorúan szabályozott munkavállalási előírások jelentették (T. Nagy, 1902).

Amerika felé történő elvándorlás összeurópai jelenség volt. A kivándorlók és visszavándorlók székelyföldi aránya ebből a korszakról nem ismeretes. A csupán emlékezetben fennmaradtak szerint, a kivándorlók iparban, mezőgazdaságban és erdőiparban dolgoztak többnyire (Oláh, 1996). „A század első éveiben már annyira rendszeressé vált az Amerikában való utazás, hogy egyes községekben szakszerű kioktatásban részsülnek a kivándorlásra készülők. A telepítő vállalat ellátja a kivándorlókat népszerű angol nyelvtannal, amelyből a helyi megbízott rendszeres leckéket ad” (Bözödi, 1985:173). A migrációs döntésben a kapcsolathálók szerepének fontossága rajzolódott ki. „A kihajózott rokonok, barátok, ismerősök levelei, elbeszélései mellett a pénzküldemények és a hazatérők anyagi felemelkedésének megtapasztalása beépült a potenciális migrálók döntésébe” (Oláh, 1996:24). A nagymértékű kivándorlásnak az amerikai kormány korlátozó intézkedése jelentette a végét. Közel 100 év után azonban a kivándorolt székelyek leszármazottjai több esetben is megpróbálnak kapcsolatba lépni székelyföldi rokonaikkal. Ehhez segítséget nyújt az online tér, vagy „erre szakosodott” közvetítők segítségét is kérhetik. A kutatott településen is számos jó példa van erre napjainkban.

A két világháború között sem mutatott csökkenő tendenciát a kivándorlók száma. Bözödi (1939) szerint 1920 és 1930 között a kivándorlók mennyisége megegyezik az első világháborúban elesettek számával. Jellemző volt a kisiparosok és a mezőgazdasági dolgozók elvándorlása. Kevesebb esetet találunk a visszatérésre, amiről Oláh (2002) megjegyzi, hogy nem volt egyszerű az újbóli be-, visszailleszkedés sem a különböző életformák és kultúrák közötti szakadék miatt. A nagymértékű, országhatárokon átívelő migrációs hullám a második világháború végétől a rendszerváltozásig gyakorlatilag szünetelt.

A kommunizmus időszakában politikai nyomás következtében főként a vidéki lakosság hátrányos helyzetbe került. Erőszakos iparfejlesztésekkel új munkahelyek jöttek létre, azonban jelentős bérkülönbségek voltak az ipari- és mezőgazdasági szektorban megszerezhető jövedelmek között. Fokozatosan vált a városi életforma vonzóvá, amely országhatáron belüli migrációt eredményezett. A belföldi migráció Oláh (1996) szerint megoszlott a távoli országrészek felé irányulva és faluról városra történve. Jelentős népességmozgás zajlott Erdély és Regát (Órománia) között: 1966-ban 241 ezer, míg 1977-ben 290 ezer erdélyi élt Regátban.

A fordított számarány azonban jóval magasabb volt: 1966-ban 397 ezer, míg 1977-ben 533 ezer Kárpátokon túlról érkező román élt Erdélyben. Ezekből a számadatokból jól látható, hogy az országon belüli migráció is negatív hatással volt a magyarság lélekszámára már ebben az időszakban is (Varga, 1998).

Az 1980-as évek végén tömeges kivándorlási hullám indult el Székelyföldről Magyarországon keresztül Nyugatra. 1985 júniusa és 1986. október 28. között sokan kihasználták az ekkor egész világra érvényes útlevelet és Ausztrián keresztül nyugatra vándoroltak. Az osztrák hivatalos adatok 2.329 főt említenek, azonban vannak olyan források is, amelyek szerint 16 ezer ember hagyta ilyen módon el az országot, köztünk 75 %-ban a magyar nemzetiségűek. 1987 nyarán a jugoszláv-magyar határátkelő is hasonló népszerűségnek örvendett (Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről, 1988). A hivatalos elvándorlás legfőbb célországa Magyarország volt. 1987 végén körülbelül 14 ezer román állampolgár nyújtotta be hivatalosan a letelepedési kérelmét (A kormány szóvivőjének tájékoztatója, 1988). A romániai magyarok tömeges kivándorlásának legfőbb oka az életszínvonal tartós hanyatlása (Spéder 2009, Horváth 2005), valamint a Ceaușescu vezette kommunizmus időszakának magyarellenes politikája, amely során a magyar nyelvű kulturális és oktatási intézmények léte és működése veszélybe került (Gyurgyík et al., 2010). Az elvándorlási folyamat dinamikáját támassza alá az a tényállás is, miszerint 1980 és 1989 között 22,5 ezer személy települt át Magyarországra, azonban ebből 18 ezren az utolsó két évben (Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók, 1992). A román belügyminisztérium közlése szerint 1990–1991 között további 18.534 magyar nemzetiségű román állampolgár hagyta el az országot (Hivatalos adatok a kivándorlásról, 1993)

Az Anyaország maradt 1989 után is az elsődleges célpont (Oláh, 1996), miután más célországok (Németország, Ausztria, Svédország) korlátozták a politikai menedékjog megszerzésének lehetőségét (Gyurgyík et al., 2010). Sandu (2000b) szerint a kilencvenes évek első felében azok hagyták el az országot, akik menekült státuszra aspiráltak, ezáltal próbáltak legális státuszt szerezni.

A rendszerváltást követően számos kutatás irányult az erdélyi- és székelyföldi migrációra, migrációs potenciálra. A társadalmi jelenség vizsgálatát a csíkszerdai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (KAM) napirendre tűzte és számos tanulmány készült egészen napjainkig. Átfogó kérdőíves adatfelvételeket is elkövettek ebben a témakörben a 2000-es évek elejéig, amelyeket Csata Zsombor és Kiss Tamás (2003) tanulmányukban összefoglalnak. Azonban kimondottan erdélyi és székelyföldi nagymintás vizsgálatok nem készültek.

Az erdélyi migrációs potenciál mértéke az országosan mért adatok között kiemelkedő volt. Sik (2000) szerint ez részben annak tulajdonítható, hogy Magyarország az erdélyi magyarok számára diaszpóra jellegű anyaországot jelentett. Az etnikai migráció kategóriáját képezi az erdélyi magyarok migrációja Magyarország fele. Brubaker (1998) szerint, mivel a folyamat alapját képezi a közös nyelv, nemzetiség, de meghatározó a kibocsájtó ország kisebbségpolitikája is. A kezdeti migrációs hullám enyhült, azonban nem szűnt meg. „Nem is szűnhetett meg, hiszen a munkaerőpiaci vonzás, a személyes kapcsolatok rásegítése fenntartotta az ingázó, a szezonális és az ismétlődő munkaerő-migrációt” (Örkény–Sik, 2006:42). A magyar állami toleráns szabályozások (nyugdíj „átírányítás”, egészségügyi- és oktatási rendszer elérhetősége, kedvezménytörvény elfogadása általi lehetőségek stb.) könnyítették a munkavállalás feltételeit.

Különböző tematikájú erdélyi kutatások tárgyát is képezte a migrációs potenciálra vonatkozó kérdésblokk. Az első adatok az 1997-es évi „Kárpát-project” kutatásból származnak, amelyet az ELTE Kisebbségkutató Tanszéke kezdeményezett (Csepeli–Örkény–Székelyi, 2002). Továbbá a Balázs Ferenc Intézet 1997-ben, 1999-2001 között évente értékrend és nemzeti identitás vizsgálatokat végzett, amelyek keretében részletesen kitértek a migrációs potenciál kérdéskörére is (Csata–Dobos, 2001). Az Etnobarométer vizsgálat, 2000–2002 között a végleges vándorlási szándék arányát tárta fel. 2001-ben a TÁRKI és a Balázs Ferenc Intézet közös kutatása célzottan a migrációs szándék felderítésére irányult. Ezzel a kutatással egyidőben a MOZAIK 2001 vizsgálat is zajlott, amelyet a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet koordinált. A kutatás célcsoportját a 15 és 29 év közöttiek képezték, akik körében külföldi kitelepedés és munkavállalás szándékát vizsgálták. (Csata–Kiss, 2003:8–9). Az előbb említett migrációs potenciált részben vagy egészben érintő kutatásokat összesítve Csata–Kis (2003:9) a következő megállapításokat teszik:

- 1997–2002 között az erdélyi magyarokra vonatkozó tíz adatbázis eredményeinek összesítését nehezítik a különböző mérési technikák,
- a kutatások nagyobb része etnikumközi viszonyok függvényében vizsgálta a migrációs potenciál kérdéskörét. Kétségtelenül szoros kapcsolat mutatható ki, de a folyamat gazdasági beágyazódását is szükséges figyelembe venni,
- a kutatások során hajlamosak voltak a végleges elvándorlásra rákérdezni, azonban a munkaerő időszakos migrációja domináns volt (Biró 1996, Sandu 2000),
- az erdélyi magyarok migrációs potenciáljának elemzésére gyakran az általános romániai kontextusból kiragadva került sor, ugyanakkor számos esetben a kárpát-medencei magyarság migrációs potenciáljáról beszélnek (Csata–Kis, 2003).

Amint már említettem az előbbi fejezetben, a rendszerváltást követően csupán országos szintű kutatást végeztek a migrációs potenciál vonatkozásában. Erdélyi/székelyföldi szintű adatok nincsenek. Sik (1993) megállapítja a vallás és a migrációs potenciál közötti erős kapcsolatot, amelynek értelmében a nem ortodox vallású lakosság migrációs hajlandósága a magasabb. Ez vonatkoztatható kutatási terepünkre, ahol dominál a katolikusok számaránya. A kutatásban nem kérdeztek rá a nemzetiségre, de feltételezik, hogy a nem ortodox vallásúak valamely kisebbségi csoport tagjai lehettek. Ebből adódóan Csata–Kiss (2003) szerint a magyar lakosság migrációs potenciálja az országos átlagnál magasabb lehetett.

Horváth István szerint „amennyiben a migrációs potenciál alatt azt értjük, hogy valaki aktívan keresi a kitelepedés lehetőségeit, vagy a helyzet alakulásának a függvényében valószínűnek tartja, hogy kitelepedik, akkor ez a migrációs/kitelepedési hajlandóság időben a következőképpen alakult: 2000-ben a 26%-ot érte el, 2001-ben a 24%-ot, a következő évben a 23%-ot, és 2003-ra 21%-ra csökkent azok aránya, akik kitelepednének (keresik a kitelepedési lehetőségeket)” (Horváth, 2003:47).

A 2004-es adatfelvétel eredményei kevés különbséget mutatnak az 1997-es felmérés eredményei képest, ahogyan az 5. táblázatban is láthatjuk. „Miközben eltelt hét év és Románia – beleértve Erdélyt – jelentős változásokon ment keresztül, továbbá jelentősen megváltozott az a nemzetközi politikai és gazdasági környezet, amely a migrációs tervek „fogadó” oldalát jelentik, és sok minden lefolyt a Dunán Magyarország és Románia kapcsolatát illetően, a migrációs potenciál csupán egy-két százalékos különbséget mutat akár Magyarország irányába, akár Európa vagy a világ többi országa felé” (Örkény–Sik, 2006:45).

5. táblázat: Migrációs potenciál aránya 1997-ben és 2004-ben (%)

	Teljes népesség		Releváns népesség	
	1997	2004	1997	2004
nincs migrációs szándék	62	66	55	53
csak Magyarország	11	9	11	11
csak egyéb ország	10	8	13	11
Mindenhová	17	17	21	25
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Örkény – Sik (2006:45).

A rendszerváltás utáni időszak, majd a 2001-es státusztörvény² elfogadása vonzóvá, elérhetőbbé, biztonságossá tette az anyaországot az erdélyi magyarok számára. Azonban Románia 2007. évi EU-s csatlakozása szabad utat nyitott a nyugat-európai országok felé: így hasonlóan a többségi nemzet polgáraihoz, a magyar identitású emberek térbeni vágyai is kiterjedtek (András, 2020). Az erdélyi és székelyföldi migrációs potenciál és trend az országos szintű folyamatok részét képezték. Csupán a célország tekintetében rajzolódik ki dominánsan a magyar nemzetiségűek etnikai migrációja az anyaország fele a 2000-es évek elejéig.

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete (KSH NK) *Életünk fordulópontjai – Erdély* című demográfiai vizsgálatot végzett először 2006-ban, majd 2008-ban. A kutatás célja a rendszerváltás utáni felgyorsult demográfiai változások feltárása volt, különös tekintettel azokra a társadalmi és gazdasági tényezőkre, amelyek befolyásolhatják az egyéni vagy családi jövőképet. Az első kutatást 20–45 év közötti erdélyi fiatalok körében végezték. A minta összeállítása során a nyelvismeretre vonatkozó szűrőt alkalmazták, így a korábbi kutatásokhoz képest újdonságnak számított az, hogy a célcsoportot nem a magyar nemzetiségűek alkották, hanem a magyarul beszélők. A kutatás alkalmasnak bizonyult a kivándorlási szándék és az etnikai kötődés komplex vizsgálatára is (Korfa–Hírlevél, 2012). A migrációs hajlandóságon és -terveken keresztül vizsgálták a migrációs potenciál kérdéskörét. A migrációs hajlandóság az interjúalanyok szélesebb körében volt jellemző különböző célországokkal. „Míg a fiatalok és a felsőfokú végzettségűek, valamint a tőkeerősebb csoportok (kapcsolati tőkével, románnyelvtudással, magas jövedelemmel, jó anyagi körülményekkel, internettel rendelkezők) migrációs hajlandósága inkább Nyugat-Európába irányul, az alacsony iskolai végzettségű, rossz munkaerő-piaci pozícióban levő és megélhetési nehézségekkel küszködő csoportoké főként Magyarországra” (Gödri–Kiss, 2009:213). A migrációs hajlandóság tényleges migrációvá alakulásának legmeghatározóbb tényezője az életkor volt: a fiatalok esetében nagyobb eséllyel válik a migrációs szándék konkrét tervvé (Gödri–Kiss, 2009). 2008-ban *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat. Második hullám* címmel megismételték a felmérést, azonban a kiterjesztették a mintát a 19–75 éves korosztályra, ugyanakkor kétlépcsős mintavétel (címbejárás és adatgyűjtés) alkalmazásának köszönhetően pontosabban tudták reprezentálni az erdélyi magyarokat. Ez a kutatás lehetővé tette az erdélyi magyarok összehasonlítását a magyarországiakkal, és egész Európával (Sólyom–Veres, 2015).

2011-ben a Mozaik 2001 kutatás folytatása indult el *Mozaik 2011. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* címmel. Eredeti tervek szerint a kutatás részét képezte a fókuszcsoporthoz

² 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról

kvalitatív vizsgálat, valamint a 2001-es felméréshez hasonló kérdőíves adatfelvétel is. A kutatás első kvalitatív része valósult meg. Az erdélyi magyarok munkavállalással kapcsolatos terveinek vizsgálata során a következő eredmény rajzolódott ki: „A fiatalokra a külföldi rövid/középtávú munkavállalásra való nyitottság jellemző, Románián belül kevésbé terveznek munkalehetőséget mobilizálni” (Bauer–Pillók, 2013:17).

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet megalakulása új lendületet adott az erdélyi magyarság körében végzett kutatásoknak. Az Országos Ifjúsági Hatóság (ANT) kezdeményezésére a kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 18–35 év közötti fiatalok körében végzett kutatást *Erdélyi Magyar Fiatok 2008* címmel. A kutatás migrációs potenciára vonatkozó kérdéskörének eredményei azt mutatják, hogy a magyar fiatalok még mindig jóval magasabb arányban rendelkeznek migrációs tapasztalattal a romániai és erdélyi átlaghoz mérten. A külföldi munkavállalási szándék kismértékben csökkenő tendenciát mutatott a 2001-es adatokhoz képest, 41 %-ról 38 %-ra, viszont a célországok tekintetében Magyarország az előbbinél jóval magasabb arányban csökkent 75 %-ról 38 %-ra. Németország, Ausztria, Anglia és az Egyesült Államok jelentek meg, mint vonzó célországok a magyarok körében (Kiss–Barna–Sólyom, 2008). Ennek a kutatásnak a második hulláma *Ifi2013* néven zajlott, hasonló témákkal, mivel cél az előbbivel való összehasonlíthatóság volt (Barna–Kiss, 2013).

A Kárpát-medencei összehasonlító ifjúságkutatások sorát a GeneZYs 2015 kutatás folytatja, amelyet a Mathias Corvinus Collegium, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont és az Információs Társadalomért Alapítvány együttműködésével valósult meg, a Mozaik 2001 folytatásaként, valamint a Mozaik 2011 kutatás elmaradt kvantitatív részének pótlásaként. A négy nagyobb határon túli magyar régióban zajlott a kutatás 15–29 éves fiatalok körében. Egy átfogó, az élet megannyi területét felölelő komplex vizsgálat volt, amelynek részét képezte a potenciális migráció kérdésköre is. Az erdélyi fiatalok abszolút többsége nem tervezett kitelepedést (30,2%), vagy még soha nem is gondolt erre a lehetőségre (25,3%). Összeségében az erdélyi kivándorlási hajlandóság mérsékeltebb Kárpátaljához, vagy Vajdasághoz viszonyítva. A hajtóerő azonban a jobb megélhetési lehetőségek iránti vágy volt. Célországok tekintetében Magyarország csak kismértékben jelent meg, jelentős többség viszont más Nyugat-Európai országokat jelölt meg (Papp et al., 2017:227–230).

A nagymintás kérdőíves felmérések sorát a Magyar Ifjúság 2016 (Székely, 2018) és a Magyar Ifjúság 2020 (Domokos et al., 2021) kutatások folytatták, amelyek részét képezték migrációs hajlandóságra vonatkozó kérdések. Az erdélyi fiatalok körében 2016 is magas volt mobilitási hajlandóság (57%). A 2020-as kutatásban a korábbi külföldi munkatapasztalatot is

vizsgálták, amely az Erdélyiek körében viszonylag alacsony volt, 20 %-os volt a már külföldi munkatapasztalattal rendelkezők aránya.

Az előbbieken kronologikusan ismertettük azokat a többnyire nagymintás kutatásokat, amelyeknek részét képezték az erdélyi magyarok (fiatalok) is, fókuszálva azok migrációs terveire. Jelen kutatásunknak nem célja az aktuális fiatal korosztály migrációs szándékának vizsgálata, mivel a középkorú családok képezik a kutatásunk célcsoportját, azonban az említett ifjúságkutatások idején interjúalanyaink is fiatalok voltak, így potenciálisan résztvevői lehetnek e korábbi felméréseknek. Összeségében pedig a kutatások azt mutatják, hogy az erdélyi magyarok migrációs trendjében 2010 után nem történt jelentős változás azonban, ha a többségi román társadalom migrációjával hasonlítjuk össze, elmondhatjuk, hogy a román lakosság részaránya folyamatosan emelkedik az elvándorlási folyamatban. 2020 és ezt követően megjelent kisebb kutatások egy-egy csoportot vizsgáltak az adott térségen vagy városon belül. Súlyom Andrea (2020) kvalitatív kutatást végzett a YOUMING projekt keretében, amelyben a sepsiszentgyörgyi fiatalok mobilitással kapcsolatos motivációját, döntését, valamint a visszatérés nehézségeit elemzi narratív-biográfiai módszert használva. További – a közelmúltban publikált – Erdélyre vonatkozó kutatások többnyire a belső migrációt vizsgálják. Drăgan és társai (2024) dél erdélyi falvak példáján keresztül vizsgálják a városról falura történő migráció kulturális hatásait. Ha egy kicsit Erdély „határain” kívülre tekintünk, akkor egy hasonló kutatás világít rá a belső migráció okozta problémákra a dél-nyugat romániai Bánát térségben, ahol a megbélyegzés és távolságtartás feszültséget generál a helyi lakosság körében (O’Brien et al., 2023).

A fentebb ismertetett kutatások is rámutatnak, hogy összehasonlító, etnikum-specifikus, román–magyar kisebbségre lebontva, survey adatok nem állnak rendelkezésünkre, legalábbis nyilvánosan kevésbé hozzáférhetőek. A témával regionális vagy kisebbségközpontú kutatások foglalkoznak, melyek helyi szinten maradnak. Szignifikáns vonás a romániai magyarok migrációs mintáiban, hogy a pénzügyi tényezők (magasabb jövedelem) látens módon dominálnak. Részben a kisebbségi lét, másrészt a külföldi családi kapcsolatok a kibocsátó közösség fele láthatóbb módon befolyásolják a migrációs hajlandóságot. A gazdasági szerkezetváltás, a munkanélküliség növekedése, valamint az alacsony életszínvonal, nemzetiségre való tekintet nélkül, tömegeket indított el Nyugat-Európa felé, de a hasonló gazdasági indokokon túl identitáspolitikai döntés is a magyarok migrációs mintáinak sajátossága (etnikai dimenzió). Továbbá azonosíthatjuk a nyelvi és kulturális közelséget a magyarországi társadalomhoz, a hálózati erőforrásokat, amelyek megkönnyítik a

beilleszkedést, valamint a munkaerőpiaci szegmentációt. Ezek együtt egyszerre párhuzamossá teszik a cirkuláló (ideiglenes, szezonális ingázás) és a végleges kivándorlást.

2.4. Migrációs potenciál Gyergyóremetén

A migráció és migrációs potenciál vizsgálatok áttekintése során lépésről lépésre haladva érkezünk meg kutatási terepünkre, Gyergyóremetére. A 2021-ben 5.953 főt számláló település, a Gyergyói-medence, egyben Hargita megye egyik nagyközsége. Érdeklődésünket nem csupán szülőfalunkként tartja ébren, hanem éppen kibocsátó-, migrációs volta miatt. Mára az infrastrukturális mutatók tekintetében Székelyföld, és az egész ország falvai között az egyik legjobb mutatókkal bíró, prosperáló település. Nem volt ez mindig így. A migráció gyökerei a régmúlta nyúlnak vissza és továbbra is meghatározó jelenég a község mindennapjaiban. Történelmileg a Gyergyószentmiklóstól 18 km-re lévő Remete a legifjabb a maga 450 évével, a várost félkörben ölelő falvak között. Kései kialakulásával is magyarázható, hogy a szerény termőképességű, agyagos és savas talajú földjei és ezek „nadrágszíj” birtokmérteit sosem voltak alkalmasak egy család mezőgazdasági munkából származó jövedelmének/megélhetésének biztosítására.

A település történetének állandó kísérője volt a munkahelyi-, megélhetési mobilitás. Ugyanakkor megfigyelhető, mint társadalmi, kistérségi probléma, ahogyan a társadalmi átalakulások dinamikája folyamatosan formálta a migrációs szokásokat. A családok életmódjába és munkakultúrájába mindig szervesen beletartozott a munkamigráción alapuló készpénzkereseti lehetőség, pontosabban fogalmazva a megélhetési kényszer. Igen, kényszer, mert a remetei emberek/családok soha nem voltak csak agrártermelésből önfenntartó családok. A falu termőföldjei, klímája és a helyiek tudása ezt nem tette alkalmassá/lehetővé. Ezekből a fizikai, földrajzi, és kulturális adottságból formálódtak a remetei emberek gyergyói-medencén belüli sajátosságai, melyek a szomszédos településen élőkötől is megkülönböztetik életvitelben, értékrendszerben, társadalmi tagolódásban, gazdaság- és munka felfogásban. Tipikusságuknak erős jellemzője a jövedelemközpontúság, az ehhez kapcsolódó érték- és kommunikációs rendszer, kapcsolati háló, motiváltság, habitus (vérmérséklet).

Gyergyóremete vonatkozásában is történtek adatfelvételek, amelyek érintették a külföldi munkavállalás kérdéskörét. 2006-ban az Önkormányzat megbízásából a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja komplex háztartás vizsgálatot végzett a községben. A munkanélküliség és a külföldi munkavállalás kölcsönhatását is elemezték, mivel a munkanélküliség kiváltó okaként jelent meg a nyugati munkaerőpiacra való belépés lehetősége. A kutatási jelentés szerint, a munkanélküliség megtapasztalása egyenesen arányos

a külföldi munkavállalás gondolatával. Azok a személyek, akik többször is voltak munkanélküliek, azoknál magasabb ez az arány. Következésképpen a jelentés összefoglalja, hogy „minél inkább instabil munkaerőpiaci állapotbeli tapasztalataik vannak, annál nagyobb valószínűséggel veszik fontolóra a külföldi munkavállalást, mint munka- és pénzkeresti lehetőséget” (Biró et al., 2006, [2019]: 71). A külföldön tartózkodók vonatkozásában a kutatás nem közöl konkrét adatokat, ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy az otthontartózkodókkal készült az adatfelvétel, másrészt pedig a kutatás konkrét célja nem ez volt (Nagy-Menyhárt, 2022:115).

2015-ben, szintén az Önkormányzat megbízásából a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja egy munkaerőpiaci adatfelvételt készített a felnőtt korú népesség körében. Az adatbázisba 3.012 személy munkaerőpiaci adatai kerültek bele. A munkamigrációban érintettek 27%-a rendszeres külföldi munkavállaló, 39,3 %-a alkalmanként jár külföldre dolgozni és a 33,3%-a pedig életvitelszerűen külföldön él. Az eredményekből kiderült, hogy a fiatal korcsoport (35 évnél fiatalabbak) esetében a külföldi munkavállalás mértéke magasabb, ugyanakkor a rugalmasabb munkavégzést is nagyobb arányban választják, és nagyobb arányban tartózkodnak életvitelszerűen is külföldön az idősebb korosztállyal szemben (Biró, 2015, [2019]:177) (Nagy-Menyhárt, 2022:115).

A Polgármesteri Hivatal 2020-ban összesített adatai alapján a község aktív munkavállalóinak harmada külföldi munkavállalás által keresi boldogulását. Az összesítés az adóhivatal nyilvántartása alapján készült lakossági bejelentésre alapozva. A valóságban azonban ennél is magasabb lehet a külföldön tartózkodók száma. A 6. táblázat az ideiglenesen-, állandóan- és egyetemistaként külföldön tartózkodók számának alakulását mutatja (Nagy-Menyhárt, 2022:115). Kiemelten fontos megjegyeznünk ezen a ponton, hogy a táblázatban megjelenő számok minden bizonnyal magasabbak minden kategóriában, mivel azok, akik nem tartózkodnak a községben hosszabb vagy rövidebb ideig, nem kötelesek ezt bejelenteni. Az alábbi számok csupán a szemétilleték törlését kérelmező egyének száma. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az alábbi számok kiindulási pontként szolgálhatnak, azonban nem tekinthetők a ténylegesen nem helyben élők pontos számának.

6. táblázat: Helyben nem tartózkodó lakosok száma 2009-2019 között

Év	Helyben nem tartózkodó lakosok			
	Ideiglenesen	Állandóan	Egyetemista	Összlakosság ³

³ A Romániai Statisztikai Hivatal (n.d.) adatai alapján.

2009	93	124	23	6.441
2010	107	159	39	6.442
2011	55	91	50	6.416
2012	65	173	65	6.406
2013	109	175	63	6.383
2014	109	168	52	6.366
2015	126	192	52	6.372
2016	169	178	43	6.396
2017	174	234	43	6.385
2018	300	185	58	6.375
2019	388	215	53	6.3884

Forrás: saját szerkesztés a Polgármesteri Hivatal (2020) és a Romániai Statisztikai Hivatal adatai alapján.

Az ideiglenes munkavállalók ingáznak otthonuk és munkahelyük között. Az állandó külföldi munkavállalók életvitelszerűen külföldön élnek családjaikkal együtt, azonban a községben házuk van, ahová évente akár többször is hazalátogatnak. Az egyetemistaként külföldön tartózkodók valószínűleg csak kis számban fognak hazatérni tanulmányaik befejeztével. Ezeknek az adatoknak a tükrében 2020-ban az körvonalazódott, hogy nem az infrastrukturális alulfejlettség a legnagyobb problémája a községnek, hanem az elöregedés. Megtartóképességének gyengesége pedig a munkahelyek hiányából eredeztethető. (A jelenleg folyamatban lévő nagyméretű magánberuházásoknak köszönhetően a jövőben ez a tendencia változhat.)

Az önkormányzat megrendelésére, a gyergyószentmiklósi Omnibus Kft. készítette az Oktatásfejlesztési Stratégiát. Gyergyóremetén – 2003–2017 között – nyolcadik osztályt végzett, középiskolás diákok körében utánkövetés, vagy pályakövetés vizsgálat készült. A volt diákok továbbtanulási mutatóit, oktatási és munkaerőpiaci életpályáját, tartózkodási helyét, valamint általános iskolai tapasztalataikat vizsgálták. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a már végzett diákok, a gazdaságilag aktívak közel kétharmada Romániában dolgozik, egyharmada pedig külföldön. A külföldi országok sorában megjelenik Németország, Magyarország, Egyesült Királyság, Hollandia, Lengyelország, Amerikai Egyesült Államok és Svájc. A Romániában dolgozók egyharmadának van a munkahelye Gyergyóremetén. A kérdőív utolsó blokkja a jövőképre vonatkozott. Ez a kérdéskör a jelenlegi lakhely és a tíz év múlva

feltételezett lakhely közötti összefüggéseket vizsgálta, amelynek eredményeit az 7. táblázat mutatja:

7. táblázat: Jelenlegi lakhely és tíz év múlva feltételezett lakhely közötti összefüggés (%)

		Jelenlegi lakhely		
		Gyergyóremete	Romániában máshol	Külföld
Lakhely 10 év múlva	Gyergyóremete	60,6	5,6	9,1
	Gyergyói-medence más települése	3,9	27,8	4,5
	Romániában máshol	1,9	55,6	4,5
	Külföld	9,0	5,6	18,6
	Nem tudja	24,5	5,6	63,6
	Összesen	100,0	100	100

Forrás: Papp–Márton (2018:52)

Statisztikai összefüggés van a jelenlegi lakhely és a 10 év múlva elképzelt lakhely között. A jelenleg is Gyergyóremetén élő fiatalok 60%-a képzei el jövőjét tíz év távlatában is a községben. Nagyon magas azonban azoknak a jelenleg külföldön élő fiataloknak az aránya, akik bizonytalanok, nem tudják, hogy tíz év múlva hol fognak élni (Papp–Márton, 2018). Az utóbbi kategóriába azok tartoznak, akik valószínűleg nem fognak visszatérni életvitelszerűen a szülőfalujukba csak családlátogatás céljával.

2018-ban a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén működő InnoDE (Innovációk a társadalomért) kutatócsoport gyermekes háztartásokban végzett kutatást, amelyben a gyermekek társadalmi helyzetének különböző dimenzióit vizsgálták (Loncsák Noémi–Nemes-Zámbó Gabriella (szerk.), 2023). Ez utóbbi két kutatásról részletesen írunk a helytörténeti fejezetben.

Községi szinten nem volt kimondottan migrációra, vagy migrációs potenciálra vonatkozó kutatás, azonban több átfogó adatfelvétel részét képezte az ilyen irányú kérdésfeltevés. A migráció mindig is jelen volt a község életében, hagyománya van a jelenségnek, a gyergyóremeteiek nagyobbik hányadának életformája ez, a helyiek által „kétlakinak” nevezett életforma. Jelenleg nagy volumenű magánberuházások történnek a faluban, amelyeknek hatására a közeljövőben változhat ez a tendencia, de egyelőre ez még nem mérhető folyamat.

3. Transznacionális perspektívák

Napjainkban az egyének és áruk határokon átvéelő szabad mozgása megszokott és magától értetődő jelenség. Gazdasági lehetőségek, kalandvágy vagy éppen a jobb élet reménye ösztönzi az emberek sokaságát arra, hogy elhagyják szülőföldjüket. Mára már mindez nem jelent teljes szakadást az emberi kapcsolatokban, inkább hatványozza azokat azáltal, hogy észrevétlenül többes kötődések, identitások épülnek be a mindennapi gyakorlatba. A szociológia tudomány ezt az új életformát transznacionalizmusnak nevezi.

A transznacionalizmus szociológiai megközelítésben a társadalmi kapcsolatok dinamikáját vizsgálja, amely a munkamigráció folyamatában is releváns. A külföldön munkát vállaló egyének egyszerre tartják fenn a kapcsolataikat a kibocsájtó közegükkel, ugyanakkor integrálódnak a befogadó ország társadalmi környezetébe is. Másként fogalmazva: a transznacionalizmus szociológiai keretek közötti értelmezése az egyének, a társadalmi csoportok és intézmények határokon átvéelő mobilitására, kapcsolati hálóra, valamint az ezekhez köthető identitások és társadalmi gyakorlatok vizsgálatára fókuszál. Kutatásunk fókusza a munkamigráció szoros összefüggésben elemezhető a transznacionalizmussal, mivel nem csupán a munkát vállaló egyének gazdasági mobilitását vizsgáljuk, hanem a migráció által kialakított életformát és identitást is, amely a többes kötődésen alapszik.

E fejezet célja a transznacionalizmus szociológiai keretek közötti értelmezése, definiálása, elméleti alapjainak feltárása. Ebben a megközelítésben kiemelt figyelmet fordítunk a transznacionális perspektíva munkamigrációs kontextusának vizsgálatára, amely lehetővé teszi számunkra a társadalmi kapcsolatok, gyakorlatok és identitások határokon átvéelő alakulásának feltárását. Elemzésünkben kitérünk a hagyományos és transznacionális családmodell ismertetésére is, valamint a családi szerepek átalakulására, amely válaszként szolgál arra, hogy miként alakítják át a migrációs folyamatok és a transznacionális életmód a családi struktúrákat és interakciós mintázatokat.

3.1. Elméleti keretek

Bár széles körben vizsgált jelenséggel van dolgunk, a transznacionalizmus meghatározására egységes és átfogó definíciót nem találtunk. Túry megfogalmazásában „A globalizáció egyik összetevője, attól elválaszthatatlan, ám a két fogalom (és jelenség) nem ugyanazt jelenti, nem felcserélhetőek. A globalizáció mindazon tevékenységek összességére utal, amelyek társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális területeken átvélve eredményeznek egyre

jelentősebb mértékű interakciót országok, kontinensek és kultúrkörök között” (Túry, 2023:3–4). Klingenberg és munkatársai (2020:2) szerint a globalizáció az országok és kontinensek közötti magasabb szintű interakciót jelenti, társadalmi-, gazdasági és politikai tevékenységekre fókuszálva. A transznacionalizmus azonban elsősorban egyéni szintre fókuszál, vizsgálva az egyének és a civil társadalom országhatárokon átívelő mozgását és kapcsolathálóját (Kearney 1995, Peck 2020).

Schiller és munkatársai (1992) szerint a transznacionalizmus azokra a folyamatokra utal, amelyek során a bevándorlók olyan kapcsolatrendszereket alakítanak ki, amelyek által a kibocsájtó és befogadó országokat összekötik. Transzmigráns fogalommal illetik a vándorlókat, akik többféle – családi, társadalmi, gazdasági, vallási és politikai – kapcsolat kialakításával egyidőben több társadalomhoz is kötődnek (Schiller 1992, Túry 2023). A globalizáció korában az előbbi meghatározások migránsok cselekvőképességét hangsúlyozzák (Bauböck–Faist, 2010), melyhez kapcsolódva dinamikusan változnak a határokon átívelő interakciók, hozzájárulva a többes identitások kialakításához (Tedeschi et al., 2022).

Az országhatárokon túlnyúló kapcsolatokat Portes (2001) a következőképpen kategorizálja:

1. nemzetállamok közötti interakciók,
2. egymástól különböző országok aktív szervezeteinek együttműködése,
3. olyan szervezetek interakciója, amelyek több országban is működnek,
4. a nem intézményes szereplők, a civil társadalom tevékenységei.

Az első két kategóriát nemzetközinek, a harmadikat multinacionálisnak, a negyediket pedig transznacionálisnak nevezi. Az utóbbira fókuszálva kifejti, hogy olyan célorientált tevékenységek, amelyeket koordinációja a civil társadalmi szereplők feladata. Mint ilyen, alulról szerveződő transznacionalizmusként határozzák meg Tedeschi és társai (2022), azonban jelen van felső – vállalati vagy kormány – szinten is az irányzat (Ostergaard–Nielsen, 2003).

A transznacionalizmust Vertovec (2009) szerint hat elméleti dimenzió határozza meg: (1) szociálmorfológia (határokon átívelő társadalmi hálózatok), (2) többes identitás, kötődés, (3) kulturális újratermelődés, (4) tőkemobilitás (transznacionális vállalatok), (5) politikai részvétel, (6) tér- és lokalitás (re)konstruálása.

Portes (2001) és Vertovec (2009) előbb említett tézisei meghatározóak a transznacionalizmus szakirodalmában. Míg Portes (2001) az interakciók típusaira, addig Vertovec (2009) az elméleti dimenziók vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Mindkét szerző a határokon átívelő hálózatok fontosságát emeli ki egyéni és közösségi (csoport), személyes és

gazdasági összefüggés-rendszerekben, melyekben a tér és lokalitás jelentősége egyaránt jelen vannak, különböző szinteken, nézőpontokban, tartományokban.

Az előbbieken ismertetett definíciók különböző perspektívákból vizsgálták a transznacionalizmust. A teljesség igénye nélkül ismertettünk néhány értelmezési keretet, amelyek segítségével kutatásunk célja, a munkamigráció jobban értelmezhetővé vált. Érzékelhetjük, mennyire sokrétű fogalommal van dolgunk, melynek szociológiai szempontból való megközelítése – mint mondtuk – a társadalmi kapcsolatokra és egyéni identitásokra, valamint ezek változásaira fókuszál.

3.2. Transznacionális migráció

A már ismertetett klasszikus nemzetközi migrációs elméletek a vándorlás folyamatát írják le migrációs döntés meghozatalától a fogadó országokban való integrációig. A folyamat azonban külső tényezők hatására sokat változott, a migráns munkavállalók mindennapjait számukra majdnem észrevétlenül formálta, alakította. Gondolunk itt például a könnyedebb utazási és kommunikációs lehetőségekre, amelyek által a munkavállalók több helyhez és társadalomhoz való kötődése a mindennapi gyakorlatok révén vált egyszerűvé.

Transznacionális migrációnak nevezi a szakirodalom azokat a határokon átívelő mozgásoknak az összeségét, amelyek a tartós külföldi lét és munka ellenére, nem gyengítik a kapcsolatot a kibocsájtó közeggel. A transznacionális életforma lehetővé teszi az egyén számára a többes kötődés kialakulását (Erős et al., 2011). Faist (2016) szerint a határokat átszelő migráció fogalma nemzetállami nézőpontból nemzetközi migrációt, míg a migránsok nézőpontjából transznacionális migrációt jelent. A transznacionális migráció tehát az emberek és források több irányú áramlását jelenti a kibocsájtó és befogadó országok között (Nagy-Menyhárt, 2020:132-133).

Árendás és társai (2019) szerint a migránsok kettős vagy többes társadalmi, gazdasági, politikai kötődéseit vizsgálja a transznacionalizmus elméleti és módszertani kerete. A többes kötődés nem stabil, idővel változhat: gyengülhet vagy erősödhet, egyértelművé vagy ellentmondásossá válhat. A kapcsolatok ennél komplexebbek is lehetnek, kiterjedhetnek személyes lokalitásokra és földrajzi helyekre. Ennek következtében olyan transznacionális hálózatok alakultak ki, amelyek nehezen azonosíthatóak be. A migránsok által kialakított és fenntartott párhuzamos társadalmi kötődések által egyszerre több „világ” és/vagy társadalmi valóság résztvevői, eltérő intenzitással ugyan, de folyamatosan jelen vannak azonos időben több helyen (Schiller et al., 1995:48–63).

Vertovec (2002) hangsúlyozza a transznacionalizmus jelentőségét a migrációkutatásban. A migráció korai szociológiája is elismerte, hogy a migránsok kapcsolatokat tartanak fenn származási helyükkel levelezések és hazautalások révén, azonban az elmúlt évtizedekben hangsúlyossá vált az a szemlélet, amely szerint a migránsok aktívan fenntartják kötődéseiket határokon túl. Ezek a kapcsolatok a fejlett kommunikációs és közlekedési lehetőségek révén sokkal intenzívebbek. Portes (1997:812) a transznacionális közösségek gyűjtőfogalommal illeti ezeket a hálózatokat, amelyben a migránsok társadalmi elismerésre és gazdasági értelemben vett előrelépésre törekednek. Az ilyen közösségek tagjai két ország területén élnek mindennapjaikat, kétnyelvűek és egyszerre kulturális, politikai gazdasági célokat követnek.

Poros (2001) kutatásai során ráirányította a figyelmet a különböző típusú migrációs hálózatokra és ezek eltérő munkaerőpiaci kimenetelére:

1. a személyes kapcsolatokra épülő hálózatokban a migránsokat gyakran lefelé mutató munkaerőpiaci pályához irányítják, ahol a bevándorló képzettségéhez mérten alacsonyabb álláshoz jut,
2. a szervezeti kapcsolatokra épülő hálózatokon belül azonban képesek a készségek és munkahelyi kínálat jobb összehangolására, de a versenyhelyzet miatt kimenetük bizonytalan,
3. a személyes kapcsolatok szervezeti keretek közötti működését vegyes hálózatoknak nevezik, amelyek a leghatékonyabbnak bizonyulnak, mivel a migránsok számára lehetőség adódik képzettségüknek megfelelő, magasabb presztízsű állások elnyerése.

Kofman (2000) szerint a migráns hálózatokat meghatározza a képzettség és a nem is. A transznacionális hálózatokban a képzett munkaerő más jellegű kapcsolatokat alakít ki, mint a képzetlen munkaerő, és ezek más-más kimenetekhez is vezetnek. Mindkét esetben azonban a nemi szerepek meghatározóak, mivel ez befolyásolja a migránsok egymáshoz való kötődését.

Ugyan kutatásunkban a transznacionális migrációt alapvetően szociológiai szempontból vizsgáljuk, azonban fontos a jelenség pszichológiai dimenziói fele való kitekintés is. Az egyének jóléte szoros összefüggésben áll a kettős identitás adta családi kapcsolatok alakulásával és a társadalmi folyamatokkal egyaránt. A kettős identitással élő munkavállalók érzelmi és mentális kihívásokkal egyaránt szembe találják magukat. A családok térbeli különléte pszichés terheket jelentenek a családtagok számára egyrészt, másrészt pedig a transznacionális kapcsolatok létrejötte az online kommunikáció által támogatást és stresszforrást jelent egyszerre (Vertovec, 2000).

Empirikus kutatásunkban többször is találkoztunk interjúalanyaink ambivalens érzéseivel: a távollét egyszerre jelent lehetőséget és lemondást, megküzdést és feladást, beletörődést. Kutatóként és a helyi társadalom közszereplőjeként, gyakran láthattam, tapasztalhattam a migráció társadalmi, gazdasági és érzelmi vetületének hatásait. Hiányérzetem volt, többször felötlött bennem, hogy kiemelt, tényleges figyelmet kellene fordítani a munkamigráció gyermekekre gyakorolt hatására is. (Ők most nem képezik kutatásunk témáját.)

Az előbbieken ismertetett fogalmi áttekintés summázásaként elmondhatjuk, hogy számos kutatás tárgyát képezi a jelenség. A többféle kutatási nézőpont és -irány ellenére is a hangsúly a határokon átívelő kapcsolatokra, a többes identitásokra és -kötődésekre helyeződik. A transznacionális migráció a migrációkutatás meghatározó elemévé vált. A migrációkutatásban a transznacionalizmus irányzata lehetővé teszi, hogy a munkavállalókra ne csak a fogadó ország társadalmába beilleszkedő/integrálódó egyénre tekintsünk, hanem több társadalomhoz egyszerre aktívan kapcsolódó szereplőként viszonyuljunk.

3.3. Család a hagyományos és transznacionális térben

A társadalomtudományi diskurzus egyik alapegysége a család. Kutatásunk szempontjából kiemelkedő jelentőségű mivel egyszerre oka, következménye és kerete is a munkamigrációnak. Kutatásunk célja nem csupán az egyéni életutak vizsgálata, hanem a családi struktúrák elemzése is. Ameddig a hagyományos családmodell alapja a közös háztartás és a benne lévő mindennapi interakciók, valamint a gondoskodás különböző közvetlen formái, addig a transznacionális családban a földrajzi távolság ellenére is fenntartott kapcsolatok és (táv)gondoskodási formák dominálnak. Kutatói pozícióinkból adódóan is különösen fontosnak tartjuk a család vizsgálatát ebben a kontextusban. Személyes tapasztalatunk is azt mutatja, hogy a migráció minden dimenzióját átformálja a családi életnek, ugyanakkor munkahelyi státuszunkból adódóan is számtalanszor láttunk azokat a társadalmi és adminisztratív kihívásokat, amelyeket a munkamigráció okoz a faluközösségben. A továbbiakban a kétféle családmodell szakirodalmi áttekintésével és azok párhuzamba állításával kívánjuk kutatásunk alapegységét, a családot értelmezni.

3.3.1. *Hagyományos család*

A társadalom egyik legősibb és legalapvetőbb intézménye a család, amely az emberiség fennmaradásában központi szerepet játszik. A társadalomtudományokban sokféle meghatározása ismeretes, amelyekben a fókuszpont a különböző kötelezésekre helyeződik. „A

családszociológia a családot, mint történetileg (társadalomtörténetileg) változó társadalmi jelenséget vizsgálja” (Bognár et al., 2019:8).

A család szociológiai megközelítése kutatók körében vitát generált (Takács–Szalma, 2022), formái eltérőek korszakonként és kulturális kontextusonként. „Nemcsak egyetlen családdefiníció lehetséges, hanem a definíciók egész sora is elképzelhető és indokolt lehet. A család sokféle megnyilvánulása, belső szerkezete, a társadalomban elfoglalt helye többféle szempontból vizsgálható, és egyes definíciók értéke attól függ, hogy a választott szempontból végzett kutatást mennyiben segítik elő. Nincs abszolút mérce, amely szerint az eddig kidolgozott család-meghatározások rangsorolhatók lennének [...]” (Cseh-Szombathy, 1979:11).

A szociológiai diskurzusban Anthony Giddens (2008:170) pragmatikusan definiálja a család fogalmát, amely a következőképpen szól: „A család olyan emberek csoportja, akiket közvetlen rokonsági kapcsolat fűz össze, és felnőtt tagjai vállalják a gyermekek gondozását.” Tartalmi fókuszát tekintve ez a meghatározás túlmutat a formális kötelékeken, mivel hangsúlyozza a szülők felelősségvállalását gyermekeikért.

Hablicsek László (1997:204) szerint a család „emberi közösség, a társadalmi együttélés alapsejtje, legkisebb egysége; a társadalom fejlődésének függvénye, a rokonok kapcsolatának történelmileg változó formája, amely változásában követi a társadalmi viszonyok alakulását. Eredeti jelentése mellett sokfajta fogalomkör meghatározására is szolgál. Alapjelentése a mindennapi szóhasználatban: a szülő(k), a gyerek(ek) és legközelebbi hozzátartozóik közössége. Népies használata szerint a gyermeket is így nevezik; például »van két családom«. A mai, modern értelmezés ezen legtöbbször az ún. monogám családot érti, amely tartós együttélésre vállalkozó egyetlen férfi és egyetlen nő szexuális, gazdasági, érzelmi közössége, s az általuk, illetve valamelyikük által nemzett gyermek(ek) közössége. Ezt nevezik nukleáris családnak is (nucleus = sejtmag), amely magja a vérségi közösségnek.” Ebben a definícióban a társadalmi rend stabil alapegysége a család.

Elisabeth B. Silva és Carol Smart (1999) angol szociológusok a család definiálásának nehézségeit hangsúlyozzák, kétféle perspektívából szemlélik a családot. Egyrészt a hagyományos, normatív megközelítést fogalmazzák meg, amelynek alapja a házasság, heteroszexualitás, együttélés, másrészt pedig a családi gyakorlatok sokféleségét tekintik kiindulópontnak. Ugyanakkor kiemelik, hogy a változások nem a család intézményének hanyatlását jelentik, hanem a társadalmi trendekhez való igazodást.

Az előbbieken ismertetett család definíciókból láthattuk, hogy különböző szerzők eltérő hangsúlyt fektetnek a fogalom tisztázására: hagyományos családmodell, amely normatív

funkciókat tölt be, kapcsolat és gondoskodás mentén meghatározott család és a pluralitás, amely a társadalmi gyakorlatra épül. Ezeknek az elméleti kereteknek az alapja és kiindulópontja a nukleáris családmódel. Bognár és társai (2019:10) szerint a nukleáris család a szülők és a velük egy háztartásban élő nem házasság gyermekeket jelenti. A következő három típusát különítik el: (1) házaspár, (2) házaspár gyerekekkel, (3) egy szülő egy gyerekekkel. A nukleáris családmódel sem tekinthető azonban statikusnak, mivel az dinamikusan változik.

A család, mint sokdimenziós fogalom eltérő elméleti megközelítésekben, más-más szempontból nyer értelmezést, ugyanazon jelenséget különböző módon magyarázva. A funkcionális megközelítés szerint a család a társadalmi rend fenntartásának legfontosabb intézménye. Legfontosabb funkciói közé tartozik „a szocializáció, a szexuális aktivitás szabályozása (a vérfertőzés-tabu máig fontos funkciója például a családokon belüli szexuális versengés minimalizálása, valamint a rokonsági hálón belüli jogok és kötelezettségek megerősítése, a vérrokonokkal való házasság tiltása pedig új társadalmi kötelek kialakításához vezethet), a társadalmi hierarchiába való beilleszkedés (a társadalmi helyzet továbbadása, a társadalmi identitás fejlesztése), valamint anyagi és érzelmi biztonság nyújtása” (Szalma–Takács, 2022:15). Parsons (1951) szerint a nukleáris családnak két alapvető funkciója van. Egyrészt az elsődleges szocializáció, amely a gyermekek korai életszakaszában történő érték- és normatanulásra utal, másrészt pedig a felnőttek személyiségének stabilizálása. A konfliktuselmélet a családot a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének tekinti. Engels (1884) szerint a család intézményesített színtere a nők elnyomásának. A modernkori konfliktuselméletek szerint a család intézménye a nemek közötti egyenlőtlenség alapja (Cseh-Szombathy, 1985). Az interakcionális megközelítések szerint a család egy olyan keret, amelynek tagjai egymással kölcsönhatásban vannak, alkalmazkodnak a változásokhoz és a szerepeket pedig az egymással folytatott interakciók formálják, alakítják és tartják fenn. Burgess és Locke (1945) szerint a család olyan társadalmi intézmény, amely társas viszonyá alakul át fokozatosan.

Összeségében, számunkra is bizonyítást nyert az a tény, amely szerint a család működése nem ragadható meg egységes módelben, mivel kontextusfüggő és a normatív elvárások mellett, folyamatosan változik. Ez különösen kirajzolódik kutatásunkban, amikor a munkamigrációt a globalizált világban vizsgáljuk. A család már nem pusztán lokális, hanem a transznacionális térben vizsgálandó társadalmi intézmény.

3.3.2. *Transznacionális család*

A nemzetközi migráció elterjedése a globalizált világban átalakította a családi élet mindennapjait. A hagyományos családmodell fokozatosan alakult át, a fizikai családi kapcsolatokat a földrajzi távolságok határozzák meg. A transznacionális családok megjelenése a 20. század második felében részben az országhatárokon átívelő mozgásoknak, másrészt a nők külföldi munkavállalásának is tulajdonítható (Blaskó, 2016:73).

Felgyorsult a nemzetközi mobilitás, könnyen elérhetővé váltak az olcsó utazási lehetőségek, ugyanakkor a könnyed kommunikáció is enyhítette a távolság okozta kellemetlenségeket. A szakirodalom transznacionális családnak nevezi az olyan családokat, melynek tagjai két különböző országban élnek, jellemzően az egyik a szülő a gyerekekkel marad, míg a másik szülő külföldön vállalhat munkát (Bagi, 2016:92). Megoszlik a transznacionális családok besorolása és megítélése. Nem hagyományos családi formának tekinti Cho és Allen (2019), mivel egyedi kihívásokkal kell szembenéznük a földrajzi távolságból adódó munka és családi élet összehangolása során. „Túlstresszelt családok” kategóriával illetik Chiu és társai (2019), mivel a családi jólét és a gyermeknevelés gyakran veszélybe kerül a megnövekedett terhek miatt.

Bryceson és Vuorela (2002) szerint a transznacionális családok országhatárokon átívelően töltik be funkciójukat, többes identitással és kötődéssel rendelkeznek, ami kihívás elé állítja őket. A transznacionális szülőség fogalma is fellelhető a szakirodalomban, amely egy új típusú család működési modellt jelent, melyben a technikai eszközök és a résztvevők rugalmassága játszik kulcsszerepet annak érdekében, hogy tartalom telítetten működjenek a családi kapcsolatok (Sorensen–Vammen 2014, Gréen 2014). „A térbeli távolság a modern kommunikációs csatornáknak köszönhetően nem akadály a folyamatos kapcsolattartásnak – sok esetben akár napi rendszerességű érintkezésnek, amely az információcserén túl teret ad a gondoskodás, a szülői ellenőrzés, a nevelés bizonyos formáinak is” (Blaskó, 2016:73). Dinamikus működési elv mentén szervezik életüket, közös céljaik és kötelezettségeik vannak „(...) összefognak, és olyan dolgokat hoznak létre, amelyek a kollektív jólét és az egység érzését, azaz a 'családi életet' jelenti” (Bryceson–Vuorela, 2002:18).

Castells (2005) műveire alapozva T. Kiss (2024) az új kommunikációs technikák használata nyomán bekövetkezett tér–idő újra fogalmazására vállalkozik. Az áramlások tere mellett, a számunkra érdekesebb, lokalitás teréről beszél. Ez a tér a szociális interakciót, a távolságok ellenére a fizikai közelséget lehetségessé tevő térforma, melyhez új időfogalomként az időtlen időt társítja. Esetünkben a világháló használata az otthon maradatokkal való kapcsolattartást biztosítja, mint ilyen, új típusú közösséget kialakító lehetőség, ami összeköt, és

nem bomlaszt. A virtuális találkozások a család otthoni tagjaival, vagy a „kint dolgozókkal” társaságot, segítséget, információt, összetartozás érzést „ad(hat)” a használója számára. Ebben a térben egyszerre alakul át az egyén–közösség és az önkép kapcsolata, mert minden szereplő egyidejűleg kap információt saját megélt világáról, a szerettei által átélt távoli világról, a virtuális azonnali egyidejűségében. Szereplőink gyakran találják nyomasztónak az élményt, amely legyőzi ugyan a teret és időt, de az információk, hatások feldolgozására nem ad alkalmat, lehetőséget. A résztvevők maradnak a hiányérzettel, a magánnyal, a pszichés és érzelmi terhekkel (T. Kiss, 2024). Kétségtelen, ennél jóval árnyaltabb az összkép az online világról, de ezzel nem áll módunkban jelen dolgozat keretében foglalkozni.

A transznacionális családokban, az egyik vagy másik szülő külföldi munkavállalása hatással van az otthon maradt családtagra és a gyerekekre egyaránt. A hazaküldött jövedelem kétségtelenül javítja az életszínvonalat és csökkenti az elszegényedés kockázatát (Antman 2013, Sorensen–Vammen 2014), azonban a távollét negatív következményei sok esetben súlyosabbak annál, mint amit a megnövekedett jövedelemmel képesek lennének orvosolni (Antman, 2011). Elemzésünk további részében külön tárgyaljuk a transznacionális anyaság és -apaság fogalmát. Ugyanakkor fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy csupán a szülőkkel készített kvalitatív kutatásunk nem enged mélyebb betekintést a szakirodalom által is feltárt problémákba.

Transznacionális anyák

Az előbbieken ismertetett transznacionális család megjelenésével egyre gyakoribb a nők külföldi munkavállalása, amely során a fizikai távollétük ellenére is igyekeznek maximálisan családjuk aktív szereplője maradni.

A szakirodalom a következőképpen definiálja a fogalmat: „A migráns nők lehetnek transznacionális anyák, akik idejüket megosztják ama helyek és országok között, amelyekben dolgoznak, illetve amelyekben családtagjaikkal élnek együtt (Passerini et al., 2008:15). Számos kutatás foglalkozik a nők migrációjának gyerekekre gyakorolt hatásával, mivel a tradicionális családi szerepek megváltoztak. Kutatások bizonyítják, hogy az otthonuktól távol munkát vállaló édesanyák anyagi és időbeli ráfordítás árán próbálnak részt venni a család életében, távolról is ugyanazt a szerepet próbálják betölteni. Hasonló jelenség figyelhető meg azoknál a kisgyermekes anyáknál, akik a gyermekük hároméves koránál korábban visszatérnek a munkaerőpiacra, megszakítva ezzel a gyermekgondozási szabadságukat (R. Fedor–Toldi 2017, R. Fedor–Hajnal 2014). Az a tény is bizonyítást nyert, hogy a transznacionális gondoskodási formák nem képesek pótolni a személyes érintkezésen alapuló gondoskodást, egyre inkább

kirajzolódnak azok az egyéni és társadalmi költségek, amelyek a transznacionális migrációból származnak (Gréen, 2014). Hochschild (2000) szerint ez oda vezethet, hogy a nők elvándorlásával betöltetlenül maradnak azok a funkciók, amelyeket a családon belül láttak el. A betöltetlen funkciók lehetnek a házimunkák, gyereknevelés, betegekről és idősekről való gondoskodás. A szakirodalom legfőképpen a nők elvándorlásának jelenségét a „gondoskodás–elszívás” (care drain) és „gondoskodás–hiány” (care demand) kialakulásának lehetőségére hívja fel a figyelmet (Hochschild, 2000). A gondoskodás ilyen típusú hiánya folyamatos lelkipurdalást okoz az anyáknak, éppen abból kifolyólag, hogy úgy érzik, nem tudnak eleget tenni korábbi szerepeiknek (R. Fedor, 2015) (Nagy-Menyhárt, 2020:133).

Az anya fizikai távolléte okozta gondoskodás hiányát felváltja az anyagi természetű gondoskodás, mivel a megkeresett külföldi jövedelemből vásárolt javakkal igyekeznek pótolni a távollétében elszenvedett hiányt (Parrenas, 2013). Gazdasági szempontból a gyerek előnyére válhat ugyan a migráció, azonban pszichológiai szempontból jelentős károkat okoz. A kutatások rávilágítanak arra a tényre, hogy a külföldön munkát vállaló nők annak ellenére, hogy kevesebbet keresnek, mégis nagyobb az általuk hazaküldött pénzek összege. Az anya távolléte következtében a gyerekeknél nagyobb arányban jelentkeznek az érzelmi problémák, mint az apa távollétének esetében. Abrego (2009) szerint ez a jelenség azt a tényt támasztja alá, hogy tradicionális családi szerepek továbbra is fontosak, mivel a gyerekek az anyáktól a gondoskodást várják el. A nők munkaerőpiaci helyzete, valamint munka attitűdje számos kutatás tárgyát képezte, fókuszálva az esélyegyenlőségre, a munka és magánélet összeegyeztethetőségére, valamint a női és férfi felsővezetők eltérő értékrendjére. A nők és férfiak munkaerőpiaci helyzete jelentős eltéréseket mutat kereslet és foglalkoztatás vonatkozásában. Ezt a jelenséget a neoklasszikus közgazdaságtan elmélete azzal magyarázza, hogy a nők életük során többször elhagyják munkahelyüket, amelynek következtében az emberi tőkébe történő beruházásból származó haszon megszerzésére kevesebb idő áll a rendelkezésükre (Lipták-Matiscsákné, 2018). A női munkaképesség elmélete különbséget tesz a keresőtevékenység és a házimunka között. Az alábbi kutatók arra a következtésre jutottak, hogy a keresőtevékenység teljes embert követel, ezért a férfiak alkalmasabbak erre. A házimunka vonatkozásában azonban nem húzódik határvonal a szabadidő és munkaidő között, valamint térbelileg is egybeesik az otthon és a munkahely (Beck-Gernsheim 1976, Ostner 1990). Belinszki (1997) hierarchiaelméletében úgy vélekedik: a munkával járó társadalmi státusz befolyásolja, hogy az adott munkakört nők vagy férfiak töltik be. Az Európai Unióban növekvő tendenciát mutat az utóbbi évtizedekben a nők munkaerőpiaci részvétele, azonban arányuk még mindig elmarad a férfiakhoz viszonyítva. Az

elmaradás részben a társadalmi és és kulturális normákra vezethető vissza, azonban nem elhanyagolhatóak a gazdasági szempontok sem. Az családanyák munkaerőpiaci részvétele azonban alacsonyabb nőtársaikhoz képest, jelentős hányaduk részmunkaidőben dolgozik vagy pedig inaktív. Ezek a tények azt bizonyítják, hogy „a gyermekfelügyelet egyenlőtlen megoszlása a férfiak és nők között a legfőbb akadálya a gazdasági emancipációnak” (Lipták-Matiscsákné, 2018:42) (Nagy-Menyhárt, 2020: 133–134).

Eltérő értelmezési kerettel fellelhető a transznacionális anyaság fogalmával párhuzamosan az intenzív anyaság fogalma. Az elméletalkotók az anyai szerepvállalásra fókuszálnak, ami meghatározza a gyermek jövőbeli boldogulását (Hays, 1996). Más kutatások a „jóanyaság” fogalmát és normáját vizsgálták (Güney-Frahm 2020, Palomeque Recio 2020). Hays (1996) szerint azonban az intenzív anyaság nem a haszonelvű piaci társadalom logikáját tartja szem előtt, mivel az anyák gyermekei érdekében időt és pénzt nem sajnálnak áldozni. A digitális anyaság kérdését a migráció vonatkozásában vizsgálta Yinni Peng és Odalia M. H. Wong (2013). A szerzőpáros Hongkongban dolgozó Fülöp-szigeteki nők körében kutatva háromféle anyasági modellt differenciált: (1) intenzív anyaság: napi szintű kapcsolattartás videóhívások által, (2) együttműködő anyaság: hátrahagyott gyerek gondozójával rendszeresen egyeztető anyatípus, (3) passzív anyaság: a kapcsolattartást a ritka személyes kommunikáció jellemzi, azonban jelentős az anyagi támogatás.

Transznacionális apák

Megfigyelésünk szerint a transznacionális családkutatásokban kiemelt figyelem övezi a migráló édesanyák vizsgálatát, ezzel szemben a transznacionális apák kevesebb figyelmet kapnak, holott az apák munkamigrációja meghatározó jelenség. Egy kevésbé feltárt területről beszélhetünk, de törekszünk a fogalom keretbe rendezésére, amely által az apaság szerepének átalakulására és formálódására fókuszálunk migrációs kontextusban.

A transznacionális anyák definíciójából kiindulva, transznacionális apákról is beszélhetünk, akik családjuktól távol, más országban élnek, és habitusuktól függően, a digitális eszközök segítségével, változó intenzitással igyekeznek aktívan jelen lenni családjuk életében. A fentebb tárgyalt transznacionális anyák fogalmának szakirodalma bőségebb, színesebb, több kutatót is foglalkoztató társadalmi valóság, mint amit jelen alfejezet cím jelöl.

Elisabeth Pérez Márquez (2021) kutatásában a mexikói apák példáján keresztül vizsgálja a férfiak munkamigrációját és ennek hatását családjaik körében. Az apaságot olyan kapcsolatként határozzák meg interjúalanyai, amelyben szükséges a fizikai jelenlét, a folyamatos törődés, szeretet és figyelem a gyermek(ek) és házastárs fele egyaránt. A távollét

feszültséget és vitákat generál, miközben az anyák és nagyszülők próbálják helyettesíteni a külföldön munkát vállaló édesapát. Torres (2024) El Salvadorban végzett kvalitatív kutatást az Egyesült Államokból kitoloncolt munkavállaló édesapák körében. A transznacionális apaság gyakorlatát vizsgálta, fókuszálva az anyagi ellátásra, a családi kapcsolatok fenntartására és a családdal való kommunikációs trendekre. A kutatásban kirajzolódott a családi egység iránti vágy és azok a gyakorlatok, amelyekkel az apák megpróbálták helyreállítani kapcsolataikat gyermekeikkel. Az előbbieken ismertetett két kutatás sok hasonlóságot mutat az általunk végzett kutatással. Annak ellenére, hogy interjúalanyaink esetében nem jellemző az illegális migráció miatti félelem, de jól példázza a földrajzi távolság okozta kihívásokat az apai szerepkörben. Empirikus kutatásunk eredményeinek ismertetésekor részletesen visszatérünk erre.

Jelen fejezetben a transznacionalizmus elméleti kereteinek vizsgálatára, valamint annak migráció és családszociológiai vetületére helyeztük a hangsúlyt. A transznacionalizmus, mint elméleti keret lehetőséget ad arra, hogy munkamigrációs kutatásunkat ne csupán egyirányú folyamatként vizsgáljuk, hanem határokon átívelő, több országban zajló gyakorlatként értelmezzük. A transznacionális migráció sajátossága, hogy a migráló egyének egyszerre kapcsolódnak a kibocsájtó és befogadó társadalomhoz a földrajzi távolság ellenére. Kutatásunk alapegysége a család, amelyet a hagyományos és transznacionális családmodell alapján ismertettünk. Mindezt azért tartjuk fontosnak, hogy a kutatásunk empirikus részében vizsgált munkamigrációt a családokra vonatkoztatva árnyaltabban tudjunk értelmezni.

4. Mobilitás kutatási terepünk, Gyergyóremete morfológiájában

4.1. Ami a múltból a jelenbe vezet

Csábító feladat lenne kutatási terepünk, egyben szülőfalunk, helytörténetébe elmerülni – megnézni kik voltak, hogyan éltek, kik vezették ennek a székely településnek a lakóit. Miként formálta őket és a mindennapi életről szóló helyismeretüket, a földrajz vagy történelem, a környék természetrajza? Mire terjedt ki érdeklődésük, kíváncsiságuk, és mire adott lehetőséget a társadalmi valóság, amelynek részesei, szereplői vagy alakítói voltak. Az életformát keretező katonáskodásban, a megélhetést jelentő mezőgazdasági munkában, erdőkitermelésben, tutajozásban, az önként vállalt távoli munkákban mi volt közös és mi volt különböző. Észleléseikben és tapasztalataikban mi mutatott a helyben maradásra, mi motiválta az újabb útra kelésre? Merthogy Gyergyóremete történetében valamilyen formában mindig is jelen volt

a migráció. Kiváltó oka lehetett külső, amikor kötelező érvénnyel szólították el otthonról, vagy belső indíttatású, amikor a megélhetési kényszer, a készpénz kereseti lehetőségek felkutatása és kihasználása állította feladat / választás elé a falu lakóit. A gyergyóremetei ember általánosan a megélhetés nehézségeivel küszködve őrlődött, a mobilitással járó „távolságokkal” és a szülőfaluban való megmaradás nehézségeivel, keserveivel – örömeivel. A magasabb egyéni célokat kitűző/ követő életutak, mint például a tanulási vágytól vezérelt önmegvalósítás, ritka példáit fedezheti fel a falutörténetet kutató.

A folytatásban szigorúan kutatási témánk fókuszában vizsgáljuk kutatási terepünk, egy székelyföldi⁴ falu monográfiáját. Mielőtt folytatnánk ismételten szeretném megerősíteni kutatói pozíciómat: munkánkban igyekszem eleget tenni a tudományosság elvárásainak, objektivitásra törekszem és vállalom ugyanakkor a kutatási terepemhez születésemmel is kötődő szubjektivitásom. Talán nem szerénytelenség, ha korábbi tanulmányaimat, az életünk strukturális kényszereinek megértésére való törekvésemet és a helyi Polgármesteri Hivatalban végzett munkám során szerzett ismereteimet/tapasztalataimat/megfigyeléseimet beleszövöm értekezésünkbe. Igyekszem kutatók elméleteihez kapcsolódni, megtartva magamnak azt a lehetőséget, hogy saját véleményemet is elmondhassam.

A falu első írásos említése a XVI. században történt, a középkori Magyar Királyság legváltóságosabb korában, amikor Erdélybe szorul a magyar államhatalom, és fokozatosan kialakul az önálló fejedelemség. Kezdetét vette – az eddig csak katonai szolgáltatásokra kötelezett – székelység megadóztatása, ami állandósuló konfliktusokhoz vezetett. Az 1567-ben kiadott adózási lajstromban Gyergyóremete 6 kapuval szerepel, pedig alig telt el másfél évtized Fráter György, Erdély kormányzójának Alvincen történt meggyilkolásától. A tragédia következtében az ő bizalmasa, titkára, apródja, Kendeffy Bonifác elmenekült és megtelepedett a Maros bal parti magaslatán, első lakosként megalapítva a gyergyói-medence legkésőbbi települését (Garda, 2003). A későn érkezőknek több mint három évszázadba telt, ameddig ökölrel, bicskával, baltával, törvénnyel életteret szakítottak ki korábban kialakult szomszédos községek által birtokolt területekből. „Gyergyóremete nemcsak délkelet felé terjeszkedett. Növekedésének másik irányát a tőle nyugatra elterülő görgényi uradalom képezte. Az ellentét

⁴ Székelyföld, mint történelmi régió és a székelyek, mint népcsoport napjainkig kulturális brand a magyar történelemben, kultúrában. A mitikus hagyományokig terjedő eredetkérdésük máig tisztázatlan. Nagy valószínűséggel nem a mostani életterükön történt a folyamat. A kérdéskörnek könyvtári szakirodalmi van, de mértékadó álláspontokra támaszkodva, elmondható, hogy a székelységet hosszabb őrségi tartózkodás után, az Árpád-kor folyamán telepítették az ország keleti medencéibe: Gyergyóba, Csíkba, Háromszékre, Udvarhelyre. A folyamatot, forrásanyag hiányában, homály borítja, így az sem kizárt -régészeti leletekre alapozva-, hogy őket más magyar nyelvű népesség előzte meg e tájakon (Bóna, 1989).

méreteire utal az a tény, hogy a határviszály megoldása érdekében maga a fejedelem, I. Rákóczi György jött ki 1630-ban a Remete, valamint a görgényi uradalom közötti határvonal kijelölésére” (Benkő, 1853).

A Gyergyói-medencét délről észak irányba átszelő Maros folyó mentén, a Kelet-Nyugat irányba folyó Kőpatak-, Eszenyő-, Tolvajos-, Martonka patakok völgyeiben alakítottak ki belterületet az ugrásszerűen népesedő falu lakói. A helységet nyugatról határoló Görgényi-havasok vulkanikus eredetűek. A völgyekben lévő üledékes, kavicsos, homokos talajt, a vulkanikus tufák és andezit agglomerátumok töltelékei tömörítik. A dombok vékony termőtalaja alatt agyagos, kötött termőföldek vannak, melyek termő- és eltartó képessége az éves 5,5 Celsius fokos átlaghőmérséklettel társulva, mindig szerény, átlagon aluli volt. „Termékei közt a rozs említhetőbb. Ez, mint a gyergyóiak mondják, mívelés után jól terem. E nagy igazság, mindazonáltal bő termésű éveiket, hazánk némely részeiben, krónikába írják, mint szűk időt” (Vándor Szentiváni, 1839:142). Ezek köré a sovány földbirtokok köré szerveződött minden: az értékrend, a státusz, a család, kapcsolati hálók, a fogyasztás, az állatállomány, a munka. Önellátást kellett volna biztosítaniuk a családoknak.

4.2. Szárazon és vízen

A kedvezőtlen, mostoha természeti adottságok és a földművelés színvonala, csupán a helyi mezőgazdasági munkából való megélhetést lehetetlenné tették. A növénytermesztés nem haladta meg a külterjes gazdálkodás szintjét: mocsarak, erdők termőföldre alakításával értek el terméshozadékot. A remeteiek 1785-ben elmondják, hogy a határban „megterem olykor, midőn az idő néki szolgál, elegyes búzát, rozsot, árpát, borsót, lencsét, kendert, lent, és már kerti veteményeket, úgy, mint káposztát, vereshagymát, murkot, petrezsejmet, salátát és több efféléket” (Conscriptio, 1820). Ehhez társult a hatékonyabb rideg állattartási forma, amelyről az 1619-es összeírásról alkothatunk képet, ökör, tehén, ló, csikó, disznó, juh szerepel benne.

Az év során szakaszosan végzett mezőgazdasági munkák végeztével, a tavaszi munkák után a kaszálás kezdetéig - június 29. Péter és Pál -, az őszi betakarodás után tavaszig, erdőlni, fát kitermelni mentek a remeteiek a közeli és távolabbi vidékek erdőtelepeire. Többen közülük a tutajozással próbálkoztak. Az erdei munkával kapcsolatos önkéntes, tartós és időszakos munkaerővándorlásról a helyi plébános, Betegh Imre, 1895-ben készített feljegyzéséből tudunk. „Az országnak alig van része, hová munka és foglalkozás tekintetében el ne jutnának” (Betegh, 1895). A csoportos gyakorlatról a Csíki Lapok is beszámol az 1898. augusztus 3-i számában *Gyergyói kivándorlók* címmel: „Ez évben különösen Gyergyóremetéről mentek ki tömegesen munkások, állítás szerint mintegy 500-an. Itthon elszerződtek, egy forint előleget

kaptak, s ezzel nekiindultak a nagy útnak. Piatráig gyalog, onnan vasúton Moldva különböző helyeire. Egyrésztük most kezd visszajönni szégyenkezve, szánalmas állapotban. Ki vannak merülve a munka és a hosszú út fáradalmaitól, ruhájuk piszkos, cafatokba lóg le róluk...”

Az egyéni munkamigrációra is találunk példát a községi levéltárban, ami arról tanúskodik, hogy némely remeteinek kedvező volt a felelősségre vonás elől, akár a határt átlépve eltűnni. „Albert Lajos Romániában van és az ítélet hiteles mása még mindig kézbesíthető nem volt” – válaszolja a helyi bíró a gyergyószentmiklósi járásbírósnak (Csíki Lapok 1901. február 20.). Nem elszigetelt jelenségről lehetett szó, merthogy a gyergyóremeteiek gyakran „passaport” nélkül léphettek át a Kárpátokon túli Moldvába. Bizonyoság erre a következő felszólítás „felhívom az előljárást jogtalan határátlépés miatt vizsgálat alatt álló folyó hó 12-re kitűzött tárgyaláson meg nem jelent odavaló Nagy József és Balázs Józsefet, kik múlt hó 28-án tértek Romániából vissza rászorítani, hogy itten különbeni elővezetés terhe mellett jelentkezzenek. Nagy János az Andrásé megjelenvén, a kihágás elkövetését tárgyalja” (György István bíró levele a gyergyószentmiklósi járásbírósnak 1899. január 21-én).

A XX. század fordulóján a Csíki Lapok a népszámlálási adatokat elemezve Remetéről írja: az 5.553 lakosú faluból 637 erdőmunkás távoli vidékeken jut munkalehetőséghez. Ők a község lakosságának 11,47 %-a. A teljes gyergyói-medencéből összesen távol levő 2.727 munkás 23,35 %-át adja. Gyorsan hozzá tehetjük, hogy ezek az arányok napjainkban sem változtak.

Mielőtt előre lepnénk kutatási terepünk időszámításában, szóljunk a tutajozásról, mint a régi remeteiek sajátos munkamigrációjáról. A bevezetőben bemutatott természeti adottságokon túl ezt a munkát az tette lehetővé számukra, hogy a falu határában növekedett akkorára a Maros folyó vízhozama, ami lehetővé tette tavasszal, hómenéskor, a tutajok indítását. Az erdőnek a remeteiek létfenntartása szempontjából többféle szerepe volt: lehetőséget adott a vadászatra, lévén, hogy ez is magántulajdonban volt, mint ahogy minden egyéb mezőgazdasági terület is. Továbbá hozzájárult az erdőmunka, a fafeldolgozás fejlődéséhez. Nem csupán a családok építkezési- és fűtő anyaggal való ellátását biztosította, hanem csere és adás-vétel tárgyát is képezte. Ez a kontextus teremtette meg a tutajozásnak, mint foglalkozásnak a lehetőséget. E témában írásos emlékeink a XVIII. századból származnak, melyek a foglalkozás veszélyességén és nehézségein túl, a munkalehetőségről, mint létfenntartás biztosításáról szólnak. Az erdélyi fejedelemség idején a tutajozás a gazdasági

lehetőségek mellett⁵ a mozgás szabadságát is jelentette, kimozdulást a földrajzi helyzet teremtette gazdasági elszigeteltségből. A cserén alapuló áruforgalom (fát gabonáért) közvetlenül hozzájárult a lakosság jobb életkörülményeihez. Feltűnő, hogy már 15 évesen is tutajra ültek családtagok, és lányok részvételéről is van tudomásunk. Ebben a korban a székelyek alkották az ország haderejének gerincét, mivel képtelenek voltak vezetői zsolddal fizetni a katonai szolgálattal járó kiadásokat, az adómentes tutajozást, mint gazdasági előnyt biztosították a számukra. A Habsburg uralom alá kerülve alapvetően megváltoztak a tutajozás kiváltságos feltételei. A Maroson létesített malomgátakon vámokat szedtek, melyek értékét önkényesen állapították meg a helyi uraságok. Másrészt kötelező tutajszolgáltatásra is kényszerítették a remeteiket és más falubelieket, akik a Maros partján éltek (Laczkó-Szentmiklósi, 2023).

A remeteiek vízi kereskedelme, mely egészen a vasút 1909-es kiépítéséig tartott, a tutajosok meggazdagodásához kellett volna vezessen, de nem erről tanúskodnak az írások. „A tutajkészítők csekély jutalmaztatásának legfőbb oka az, hogy közülük igen sokan szeretik a mezei gazdaság elrestelése következtében készítenő tutajaikra pénzt szép mennyiségben előre felvenni, s ami több, a már elkészített tutajok árát, inkább az előlegesen fizető havi kereskedők kénye határozta meg” (Bocskor, 1838). Bocskor János helyi plébánosként látta így a helyzetet. Koós Ferenc önéletírásában így emlékszik a remetei tutajosokra: „Remetén, vasárnap lévén, elmentem a kat. templomba. A hol a pap az oltár előtt megdorgálta híveit, kik közül egy pár előpénzt fogadott el tutajszállításért s aztán máshoz szegődtek el, s az előbbit faképnél hagyták. Másnap, hétfőn tutajon mentem le Topliczára. A tutajosoknak említettem, hogy mit prédikált a tisztelendő úr. Erre az egyik azt jegyezte meg, hogy ő is kipredikálhatná, hogyan mászott át a tisztelendő úr egy bizonyos kerítésen” (Koós, 1890:79).

4.3. Mobilitás sajátos lehetősége: katonáskodás

A székelyek történelme a magyarság Kárpát-medencei jelenlétébe fonódik. Királyi parancsra érkeztek a XIII. században, a mai Székelyföld területére.⁶ A királyi Magyarországon belül katonai szolgálataikért kiváltságokat kaptak, mai kifejezéssel autonómiát. Békeidőben is a „határőrökre ugyanazok a katonai törvények vonatkoztak, mint a reguláris katonákra. A szolgálataikat (...) a határokon létesített ellenőrző pontokon őrséget adva, vagy járőrözve

⁵ deszkát, dránicát, zsinolyt, borvizet, sót stb. is szállítottak a tutajon

⁶ 1920 óta Románia része. Területe körülbelül 12.000 km², lakossága 810.000 főre tehető. Önálló népcsoportként nincs elismerve, de napjainkban is szívósan ragaszkodnak a magyarságon belüli sajátos identitásukhoz, szülőföldjükhöz. Identitásuk pillérei a katonáskodó múlt, az ebből fakadó hajdani szabad státusz és tulajdon, a székely nyelv és -észjárás.

teljesítették, és részt kellett venniük minden olyan építő, javító munkában, amellyel a biztonságot növelték. A határőröknek, akinek felsőbb parancsra két-három órán belül felszerelve a meghatározott helyen és létszámban meg kellett jelenniük, távol az otthonuktól, az oszmánok ellen tizennégy napot, egyébként pedig nyolc napot, saját költségükön kellett szolgálniuk; ezt követően zsoldot kaptak, és a kincstár a fegyvert, a lőszert és a lovat is ingyen biztosította számukra” (Csikány, 2024). A Habsburgok korában az udvar igényei szerint ott voltak a bajor örökösödési háborúban (1778-1779), a Rákóczi szabadságharcban a császár oldalán, az 1784-es erdélyi felkelések leverésében, az 1778-1790-es török ellenes háborúban, a francia háborúban 1793-1815 között és ott az 1849-49-es szabadságharcban, de már a magyar honvédek között (Lásd bővebben: Csikány (2024). A dualizmus korától, a klasszikus histográfiai narratívában, a székelyek a magyar nemzet részeként a dicső múlt, a nemzetmentő küldetés, a közösségi áldozatvállalás hordozói. Pál Judit megfogalmazásában a térség és lakói ma a „politikai propaganda terepét képezik”, az egyéni és köztudatban élő helyi-regionális identitás erőteljes megélésével kísérve (Pál, 2016).

A történelmi tényeket a lokális tudásból és helyi írásos emlékezetből is megerősíthetjük. A már idézett Bocskor János plébános így ír: „(...) lépéseink gyakran elvezettek a tutajt készítőknél természeti, ártatlan együgyűség és őszinteség kellemesítette körébe, hol még most is foly a burkus, török, francia háborúkról beszéd” (Bocskor, 1838:33). Másrészt, egyes családok olyan máig használt ragadványneveiben lelhetjük fel, mint a Ferencz (Burkus) Márton, Györfi (Rákóczi) János, Portik (Kossuth) Antal.

A hadi kötelezettségek hónapokra, évekre elszólították otthonukból a hadköteles férfiakat. Ilyen időszakokban „az asszonyok, emberek is voltak” – tartja a helyi mondás, azaz minden munkát, amit egyébként a férfiak végeztek, ők vittek végig. A nagy utakról hazatérve, a férfiak tekintélyt és megbecsülést hozhattak a családnak. Alkalmanként birtokjutalmat kaptak, akik kitűntek valamely csatában. A föld pedig életet, azaz megélhetést jelentett. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a távoli országokban látott / szerzett tudást, itthon a család, a közösség hasznára lehetett váltani békeidőben. Az egyébként parasztcsaládok polgárosodási folyamatában szerepet játszottak az életvitel ezen mozzanatai (Laczkó-Albert, 2024).

A saját tulajdonnal, -melynek adóját egy harmad arányban nem kellett kifizetni, háború idején, pedig az egésztest elengedték-, szabadon rendelkezett a katonacsalád: adhatta, vehette, örökölte a família, nem tehetett rá zálogot az előljáróság sem. Pálca- és pénzbüntetést, valamint három napnál hosszabb fogdát nem róhattak ki a századparancsnokok – csak a katonai bíróság járhatott el katonaszemélyt érintő ügyekben. A határőrszolgálatot végző katonának napi díj járt, neki tisztességben, keresztény emberhez méltóan, egymással egyetértésben, a hatalomhoz

lojálisan kellett élnie (Csikány, 2024). Hiába a szabad jogállás, a határőr családok együtt élve a provincialistának nevezett nem szabad jogállású székelyekkel az általános felmérésekben nem térnek el, nem élnek módosabb helyzetben. Életlehetőségeik ugyanolyan nehezek, mert terméketlen földön élnek és csak „a Maroson űzött tutajszállítás nyújt némi segéd keresetforrást” (Csikány, 2024:33). Ez lehet az oka a nagy kivándorlásoknak is, hisz a katonáknak évente háromszor kellett saját költségen, egyenként 14 napra szolgálatba menni. Családonként ez akár 5-6 főt is jelenthetett, ami egy birtok jövedelméből nem volt megvalósítható, ráadásul valaki(k) mindig távolt volt(ak) a munkától (Szádeczky, 1908:639–640). Az 1849-es szabadságharc bukása után, 1851-ben megszüntette I. Ferenc-József az erdélyi határőrvidéket. Hiába volt a korábbi sok véráldozat a francia és török háborúkban, az 1848-as árulás megbocsájthatatlan volt a székelyeknek. „Az is igaznak bizonyult, amit Benkő Károly leírt: otthon, Székelyföldön a család védelme, biztonsága mindennél előbbrevaló volt. Másként, hogy is lennének itt székelyek ...” (Csikány, 2024:374). Említettük, a vasút megépítésével a tutajozásnak, mint fakitermelést kiegészítő alapfoglalkozásnak is vége szakadt. Rövidesen, 1920-tól, egy új országban találta magát a székelység, ráadásul úgy, hogy most az egyszer ki sem tette a lábát az otthonából.

4.4. Népes elvándorlás a két világégés között

A két világháború között olyannyira döntő súlyú foglalkozássá vált a remetei férfiak számára az erdőkitermelés, hogy abban még a 15–20 holdas gazdák is részt vettek, ha nem is mint gyalogos favágók, hanem állataikkal huzatók, szállítók. Ratosnyán, Palotailván, Maroshévízen túl immár legálisan jelen voltak az új országban Piatra Neamt, Brad, Tarkő, Bustén, parkétjain⁷, munkájukat olykor helyi patakfelelősök, gyakrabban idegen vállalkozók szervezték és irányították, akik vasszorgalmúnak, erőteljesnek és szaporának emlegetik Remete népét (Garda, 1979).

A két világégés között, három irányú volt számottevő kivándorlás a Romániához csatolt községből. Újságcikkekből rekonstruáljuk:

1. Gyergyói Újság (1927. április 9.): „Remetén a rossz megélhetési lehetőségek miatt már két év óta folyik a székelység kivándorlása, és alig van rá mód, hogy azt meglehessen akadályozni. Eddig ötven család vándorolt ki részben ismeretlen helyre, s a Szilágyságba.” A kivándorlókat Bakos Imre, Bakos Ferenc, Balázs János és Portik János

⁷ itt vágter

vezették. Utóbbi Ady szülőházában lakott 1947-ig. Ezek a kivándorlók igyekeztek minden ingóságukat magukkal vinni (Garda, 1979).

2. Gyergyói Újság (1928. május 6.): „Tegnapelőtt két remetei ember keresett fel (...) azt beszéltek, hogy nagy tervük van. Amerikába indulnak, nemcsak ők, hanem az egész falu. Ott akarják megpróbálni hátha nem mindenütt ilyen cudar rosszak a megélhetési, létezési viszonyok.” Az Amerikába irányuló népmozgásoknak irányítója a Fehér család volt. Argentínában élő leszármazottaik repatriálását, több rendben online kapcsolatot létesítve velük, ezekben az években segíti a remetei Polgármesteri Hivatal anyakönyvvezetője.
3. Gyergyói Újság (1928. június 10.): „Remetén nagyszerű talajra talált a kivándorlási ügynökök munkája. A sok székely család után, amely eddig elhagyta a szülőfaluját, egy újabb tíz tagú kivándorló csoport indult el pünkösd napján, Dél-Amerika felé. Még sokan vannak, akik kivándorolni készülnek.”
4. Gyergyói Újság (1928. június 24.): Nagy Dénes május 14-i keltezésű levelét adja közre „Kedves édesapám! Mostan panaszkodom ki magamot, mint idegenbe és más világrésről adom át panaszaimat magának kedves édesapám, mert nekem is csak megesett a szívem, mikor a 25 ezeret olvasta át nekem, akkor láttam, hogy minden ezresre a könnye kiesett. Én is elég sajnálattal voltam, vagyok most is, hogy milyen nagy nyomorban hagytam egyedül magát (...) Én is, ha az Isten munkát rendelne, hogy valamit szerezzek útravalót, és bár valami felesleget, hát azonnal hazamennék, mert most itt vagyok Montevideóba, ez az Uruguay. (...) És most megyünk Braziliába, csak az a baj, addig nem tudunk menni, míg valamit nem szerzünk. De itt is az a hír, hogy mindenütt sokan vannak a kivándorlottak, s pediglen, ha Braziliába nem lesz jó, akkor megyünk Argentínába (...).”
5. Gyergyói Lapok (1935. március 9.): „A legnagyobb szaporodás Remetén van, született 1934. év folyamán 257 gyermek, elhalt 164. (...) Amerikában is az innét kivándorolt Gyergyóremeteiek külön községet alkotnak, azt is Remetének nevezték el. Románia különböző vidékein is találkozunk Remetéről oda települtekkel, névleg Körtvélyfáján, Radnótfáján. Ebből tisztán látszik, hogy az a nép boldogul, mely nem fél a gyermekáldástól, ennek nagy és hatalmas lesz nemzedéke is.” A helyiek által Alföldnek nevezett irányba, Marosvásárhelyre és környékére, György-Mózes Ferenc vezette a remeteieket. Ebbe a térségbe a világháborút követő, 1946-1947-es éves éheségének idején megismétlődött a vándorlás. Kimutatásunk is van: Radnótfáján 70, Nagyernyén 16, Sáromberkén 30, Görgényüvegcsűrön 30, Marosszentgyörgyön 18, Körtvélyfáján

5, Nyárádtón 15, Ratosnyán 10, Marosludas és Szászvároson 7-7, Dedrádon, Remeteszegen, Görgényszentimrén 5-5, Tekén 3 család telepszik le (Garda, 1979). Ha átlagosan csak öt tagúnak számolunk egy családot, akkor is több mint 1100 főre rúg létszámuk, egy közepes erdélyi falu lakosságáról beszélhetünk. A felsorolt területeken jóval olcsóbb áron tudtak házat és telket vásárolni az elvándorlók, akik háztartási és mezőgazdasági eszközeiket „csak a görgényi-havasok 70 km hosszú Kereszthegy-Laposnya völgye átjáróján kellett szekérrel átszállítsák. A tehetősebbek vonatot vettek igénybe, de olyanokról is tudomásunk van, akik tutajjal költöztek el.

6. A háború idején „a kicsi magyar világban” másik kivándorlási irány jelent meg: a Szatmár megyei Börvely község volt a „székely telepések” befogadója. (A kor Népgondozó Hivatalának 21.848-as számú nyilvántartása nyomán 31 család összetételéről, vallásáról, állatállományáról, terményeiről szerzünk tudomást.) A háború végén, Észak-Erdély Romániához való csatolása után a telepéseket Biatorbágy, Telki, Budajenő községekbe költöztetik, budapesti kormányzati vezérlettel, ezekből a településekből kitelepített svábok helyébe (Honismeret, 2008:49.).

Az elmondottakból úgy tűnhet, hogy csak a férfiak voltak, akik idegenbe vállaltak munkát. Nem így volt. A fiatal kislányokat szolgálni küldték a környékbeli városok módosabb családaihoz. Általános felfogás volt, hogy „csak az lesz jó háziasszony, aki szolgált valahol”. Ezenél a polgáriasult családoknál valóban háztartásvezetést, gyermekgondozást, viselkedési- és beszédmódokat tanulhattak, nem utolsó sorban némi pénzt is szerezhettek, amit általában ruházkodásra és kelengyére költöttek. A nagyobb lányok, távolabbi városokban (Brassó, Szeben, Segesvár), esetenként Bukarestben, szász vagy román családnál vállaltak háztartási-, máskor gyári munkát. Történeteik változatosak, nem ritkán tragikusak: tradíció- és identitásvesztés, asszimiláció, ha román nemzetiségű férjet választottak, vagy „megesett” leányanyaként hazatérve kellett vállalniuk a szülőfaluban a megvetést és elhanyagoltságot. „A „tisztességtanulás” sajátosan erdélyi tradíció volt. Még a legvagyonosabb székely gazda lánya is elküldte a lányát szolgálni a szomszédos városba, mert tudta, hogy ott „külföldön” nemcsak kelengyét szerzi meg, hanem „felfrissül a feje is”, másszóval tanul” (Székely tragédia 1940, Makkai 2021).

4.5. Dicstelen dicső kor

Románia, a háborút követő szocialista berendezkedésének, kutatási terepünkön is egyszerre volt vonzó és taszító hatása. Az ideológia vezette politika eleddig példátlan strukturális változásokat generált, a kollektivizálással és szocialista ipar fejlesztésével új életformákat

alakított ki a községben. Már 1954-re szovjet tervezéssel és irányítással, megépült Románia első tejporgyára Gyergyóremetén. Részből diplomás dolgozókat és gyári munkásokat vonzott a településre, másrészt a helyi/környékbeli tejtermelő gazdákat hozta előnyös helyzetbe biztos tejfelvásárlásával. Azonban, az 1962 márciusában, az országban utolsóként megtörtént kollektivizálás teljes felfordulást eredményezett. Területeik elvesztése nyomán traumatizált tömegek kényszerültek lakhelyváltásra, illetve munkahelyek keresése céljával költöztek a szomszéd városokba. E történéseket az 1968-ban megszüntetett (Maros-) Magyar Autonóm Tartomány és a megyésítés zárta, amivel új adminisztratív egységeket hoztak létre. Igaz, hogy már államosított területekről beszélünk, de a község ekkor elveszítette korábbi adminisztratív területének 20 %-át (Laczkó-Albert, 2024). Az erdőmunkások munkavállalása ez időben Erdély és egész Bánság területére kiterjedt és mellettük kialakult az építőtelepi munkacsoportok nagy száma, akik Galactól-Temesvárig, Bukaresttől-Nagyváradig vállaltak ács-kőműves munkát. Mindkét munkatípus több százas nagyságrendben vonzott remetei munkavállalókat. Az erdei munka alacsonyabb iskolai végzettséget igényelt. Csak a fokozatos gépesítése után jelentek meg a láncfűrész, traktoros / táfos, gépkocsivezetői állások. Az építőiparban dolgozók között gyorsabban általánossá vált a szakirányú végzettség iránti igény (ács, kőműves, lakatos, vízgázszerelő, villanyszerelő, bányász, esztergályos stb.), amit a kor oktatáspolitikája teljesített.

Míg a múltban a szegénység és nyomor volt az elvándorlást kiváltó oka, fokozatosan a szerzett szaktudás érvényesítésének vágya és a magas kereseti lehetőségek lettek döntő indítékai a munkamigrációnak. A szülőfalut nem elhagyók, a szomszéd településen működő gyárakba ingázók képezik a harmadik nagyobb mobilis csoportot. Ők Gyergyószentmiklóson (336 fő), Csíkszeredában (68 fő), Ditróban (125 fő), Maroshévízen (54 fő), Hodoson (40 fő), Szárhegyen (22 fő), Balánbányán (23 fő), Gyilkostónál (12 fő) dolgoztak (Gyergyóremetei Polgármesteri Hivatal Gazdasági Nyilvántartója, 1986). Ebben a sokaságban, a nők-férfiak aránya egyforma volt, közös jellemzőjük a helyi TSZ-ben való időszakos vagy folyamatos magas munkaintenzitás, az önkiszákmányolás mintapéldái ezek a gyári munkások és ugyanakkor mezőgazdaságban dolgozók.

A kommunista hatalomátvételtől az identitásőrzés, mint ellenállás csak rejtőzködve, búvópatak-szerűen adott magáról a hatalom számára jeleket. Az 1989-es forradalom után azonnal fellángolt és akár potenciális nemzetként látja, látatja önmagát: maradt stabilan az erőforrásokért folytatott harc, a nemzeti közösségépítés mint cél, csupán stílusában, logikájában változott (Bottoni, 2014). Kovács Eszter (2024) kutatásában a kor informális társadalmi gyakorlatait vizsgálta az egyének szintjén, az informalitás és kvázinyilvánosság mentén.

4.6. Ösvény a jelenbe

Füstös Károly (2017) visszaemlékezésében a világháborúk közötti időszakról írja, hogy „nincs tudomásunk ezidőből egyetlen egyetemet végzett emberről” (Füstös, 2017:31). Ő azon kevés kivételek egyike, aki főiskolát végezve visszatért szülőfalujába és itt tanított, iskolát-, művelődési életet szervezett, épített, irányított. Az egyetemet végzett emberek hazatérése a legutóbbi időkig nem volt jellemző, ők is nagy arányban az elvándorlók számát gyarapították – mondhatjuk általánosan, mert sajnos nem találtunk erre vonatkozó kimutatást. Tájékoztató pontokat jelentenek e téren is a Gyergyóremetei Önkormányzat megbízásából készült felmérések, kutatások, melyek közül itten kettőről teszünk említést.

Papp Z. Attila vezette kutatócsoport 2018-ban vizsgálta a remetei iskolákban 2003 és 2017 között végzett diákok oktatási és munkaerőpiaci életpályáját. A helyzetfelmérés az akkor 30 év alatti generációhoz tartozó fiatalok továbbtanulási útvonalaira, munkahelyi tapasztalataira, jövőképre vonatkozott. A nyolc osztályt végzett fiatalok 97,4% arányban Hargita megyében, ezen belül Gyergyószentmiklóson 71,1 %, Gyergyóditróban 12,9%, Csíkszeredában 60,8%, Székelyudvarhelyen 5,6% arányban választottak iskolát. A rendelkezésre álló szakkínálatból a remetei diákok valamivel több, mint kétharmada szakoktatásban tanult tovább (67,9%), líceumi elméleti oktatásban 27,5%, a fennmaradt 4,6% pedig vokacionális. Témánk szempontjából is fontos mutató az itt megnyilvánuló, alig változó, évszázados irányultság, a szakoktatás/-tudás iránti magas érdeklődés. Mintha csak új köntösben ismételné magát a 19-20. század helyi története (Papp – Márton, 2018).

Az általános iskola után tovább nem tanulók aránya 3,8%. Érettségi után a továbbtanulók aránya összesen 21,1%, ezen belül a főiskolát, egyetemet végzettké 13,1%. Szignifikáns különbség van az iskolai végzettséget tekintve a két nem képviselői között: a nők képzettebbek, körükben meghaladja a 25 százalékot a felsőfokú tanulmányokat elvégzők aránya, míg a férfiaknál 20 százalék alatt van ez az arány. Körükben az érettségi nélküli szakiskolai végzettséggel rendelkezők aránya jelentős: 19,4 százalék szemben a 2,9 százalékkal. A munkaerő piacon való jelenlétük jelentős túlsúlyú magánszférát (80 százalék), fizikai munkát (62,2 százalék) jelöl a következő főbb tevékenységi területeken: építő ipar (19,7%), kereskedelem (17,4%), szolgáltatások (10,5%), közlekedés, szállítás (9,8%), mezőgazdaság (9,2%). A gazdaságilag aktívak 69,2 százaléka Romániában dolgozik. Ennek a sokaságnak az egyharmada Gyergyóremetén, további 25 százalék a Gyergyói-medence valamely más településén, a térségen kívül pedig az ország több távoli települését említik. A külföldön dolgozók, Németország 7,9%, Magyarország 7,8%, Egyesült Királyság 6,7%, Hollandia 4,5%, egyéb 3,9%.

Ebben a kutatásban jelzés értékű, hogy középtávon, a válaszadók fele képzelel el helyben az életét és a bizonytalanok aránya is magas. A községgel szembeni elvárásaik (fejlesztések, jól fizető munkahelyek, szabadidős infrastruktúra, oktatás erősítése) teljesülése talán befolyásolhatja életvezetési döntéseiket. A jövő igazolhatja, hogy ennek az elvárásnak mennyire tudnak eleget tenni a jelenleg bonyolított projektek (Laczkó-Albert, 2023).

A Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén működő InnoDe (Innovációk a társadalomért) kutatócsoport tagjai, Czibere Ibolya vezetésével, 2018-ban kutatták a gyerekes családok társadalmi helyzetét Gyergyóremetén. Az elemzések kötetben jelentek meg 2023-ban. Ladancsik (2023a) a háztartásokat vizsgálva állapítja meg: „(...) az egyszülős családmodell ritkának számít a térségben. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy mindkét szülő folyamatosan jelen van a családi életben, mivel rengeteg családban beszámoltak arról, hogy a férj más településen, vagy más országban történő munkavállalása miatt az ideje jelentős részét a családjától távol kénytelen tölteni. Egyes családoknál arról is beszámoltak, hogy az apa nem egyedül, hanem a legidősebb, már nagykorú fiával együtt vállal munkát egy távoli településen.” (Ladancsik, 2023a:14). Loncsák Noémi tanulmányában, a községre jellemzően az édesapák időben elhúzódó családtól való távolmaradása kapcsán, a gyerekek személyes fejlődésére, testi-lelki egészségi állapotára való negatív hatásokat emeli ki, melyet nem kárpótol/ellensúlyoz a család anyagi helyzetének stabilitása. Ezzel a válaszadó szülők többsége is egyet érthet, hisz gyerekük jövőjét 63 %-ban itthon képzelel el, 12,1 % Magyarországon, 7 % szerint más európai országban, valahol a környéken 8,5 % és Romániában bárhol 9,2 % (Loncsák, 2023). A két kutatás eredménye ezen a ponton hitelesíti egymást, azaz a válaszadók is őszinték vagy következetesek voltak. Szokatlan következtetésre jutott Ladancsik (2023b) a nyelvismeret és mobilitás között, mert a kutatás nem jelez szignifikáns kapcsolatot, azaz a több (román, angol, német) nyelvet ismerők nem mutatnak nagyobb mobilitási hajlandóságot. Szerintünk a magyarázat e magatartásra az, hogy a faluból már elmentek, akik így gondolkodtak, ők nem voltak elérhetőek ebben a kutatásban. Akik jelenleg itthon élnek, nem terveznek élet- és munkahelyet váltani annak ellenére sem, ha több idegen nyelvet ismernek.

4.7. Utak a jelenhez

Térbeli gazdasági modellek megkülönböztetését használva tipizál Wallerstein (1992) fejlett, központi államot, gyengén fejlett államot és a harmadik világ országait - centrum-periféria elméletét régiók nemzetközi összehasonlítására alkalmazva. Szerinte az alkalmazott fejlesztési politikák a perifériákat nem tünteti el a világrendszerből, hisz a központoknak a saját

növekedésükhöz szükségük van nem csupán azok gazdasági erőforrásaira, termékeire, hanem e ponton kiemelten kapcsolódva kutatási témánk lényegéhez, a munkaerőt is elvonja a peremvidékekről. Az államok közötti viszonyrendszerben a vidék (a központ ellentéte) típusok jellemzői gazdasági szerepüktől függenek, növekvő vagy csökkenő tendenciával, a globális szintű térdinamikai rendezést jelentik. Immanuel Wallerstein (1992) az eltérő fejlettségi szinteket a kapitalista világgazdaság növekedésének következményeként magyarázza. A centrum - periféria funkcionális egységként működő, egymást feltételező komplementer duáliák. Munkánkhoz azért használjuk ezt az elméletet, mert kutatási terepünkre illenek a folyamat további alaptételei: a hierarchikus világrendszer modernizációs elméleteivel úgy szakít, hogy közben kulcskategóriává emeli a „tradicionalist” és „modernitást”.

A szakirodalom fél-perifériát is megkülönböztet Kelet-Európa övezetére vonatkoztatva. A régió államaiban minden irányú mobilitást az állam beavatkozási politikája határoz meg. Annak nemzetközi státuszától függetlenül, területfejlesztési politikájában, különböző formákban él a modell (Wallerstein, 1993). Gondolhatunk terepmunkánk helyszínére, a Romániában található Székelyföldre, mert a kategóriák jellemzői rá illenek. Empirikus helyszínünkön történelmi okokból (nyugati-keleti), valamint a jelenlegi, nem szervesen kialakult országon belüli elhelyezkedéséből eredően (térbeli központi fekvés, de kulturális távolság) a modell tartós és elmélyült interregionális polarizációhoz vezet (Benedek 2016).

Az első világháború után, kisebbségi sorsba kerülve, a román hatalom és nemzetépítésük számára, nemzetbiztonsági kockázatot jelentenek a magyarok. Ennek megnyilvánulásait itt felsorolni nincsen lehetőségünk, csupán a népcsoporton belüli identitásmegerősítő, ellenállástermelő látens következményére utalunk, mint például a szülőföldön zajló örökösödési folyamatra. Mint ilyen nem illik sem az „új” román, sem a „régii” magyar nemzetépítő tervekbe (Bottoni, 2014).

A székely-magyaroknak is keserves (volt) megtapasztalni a román hatalmi (játék)tér aszimmetrikusságát, melyben az ő kárára állandósultak a jelentős egyenlőtlenségek és a szimbolikus egyenlőségek. Csata Zsombor (2015, 2016, 2018) munkáiban rámutat, hogy a romániai magyar kisebbség helyzete ugyan kizárólagosan nem etnikai diszkrimináció következménye a mában, hanem a (fél-) periférikus társadalom komplex nyelvi-inézményi-strukturális összjátéka. Az érintettek szubjektív élet érzésében és életút vezetésében, azaz épp a migrációs mintázatokban kirajzolódó valóság.

Jogi értelemben kodifikált egyenlőtlenségekről (a jelenben) nem beszélhetünk, nincsenek formálisan korlátozva a bemeneti, kezdeti lehetőségek. Más szelekciók működnek: a román állampolgári-politikai nemzet részeként a közösséget nem éri hátrány, etnikai

szempontból létezik a hierarchia, amely a kimeneti-, a társadalmi érvényesülés lehetőségeiben van rendszerezítve, ennek egyenlőtlenségeiben jelentkeznek. (Pl. az állam közeli munkaerőpiaci rendszerekben, az államigazgatásban, az előnyös felső társadalmi pozíciók mutatóiban látszanak az aszimmetriák.) Ismételten, rendre a magyar etnikumúak kárára kitermelődik a jól fizető társadalmi pozíciók aránytalansága, akik a gazdasági versenyben, a politikai elsőségért vívott kompetitív viszonyokban a többedik vonalra szorulnak vissza. Immár több mint száz éve ezekben a helyzetekben a választás a migrációra, a kitelepedésre esik a nyelvi akadályok, iskolai eredményesség a hazai társadalmi mobilitás e formájában találva kiutat (Csata, 2016).

Romániában a magyar kisebbséget politikailag csak akkor és addig fogadják el a többségi román pártok, ameddig előnyös számukra. Állításunkat alátámasztja az elmúlt év, amikor is a 2024. december 1-én tartott parlamenti választásokat követően a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, a „mérleg nyelvét” képezte a kormányalakítási tárgyalások alkalmával. A Szociáldemokrata Párttal és a Nemzeti Liberális Párttal, valamint a kisebbségek képviselőivel együtt kormányra tudott lépni, megalapítva a Pro Európa koalíciót (Comunicat de presă, 2024).

A demokratikus berendezkedés fele elmozduló román nemzetállam társadalompolitikája a szabadság érzetét/illúzióját adta az országban élő magyarságnak is. E berendezkedés olyan értelemben hibrid, hogy a működő társadalmi rendszer polgárjogi intézményeken alapszik, de jogállamiságában kételyes, mert rendre megbicsaklik a politikai érdekek mentén. A kisebbségi lét fölött az állam hatalma/befolyása a karhatalmak ellenőrzési gyakorlataiban rendre megmutatkozik. Kétségtelenül szabadabban él, mint Ceaușescu diktatúrájában, de a hatalmi intervenciók korlátozások, az ellenőrzés különböző formái (nyomon követés, átvilágítás, obstrukciós jogi gyakorlatok) eljutnak az erdélyi magyarságnak és annak képviselőinek nemzetvédelmi kockázatú minőségéig. Ezzel együtt a rendszerváltás után született generáció szubjektív szabadság érzetét problematikussá teszi a polgárjogok magától értetődése, ami van, lett, nem kell „megköszönni” vagy „megküzdeni” érte. Nem kell védeni, biztosítani, ez van, mint alapvető működő rendszer, őket nem zavarja a hatalom beavatkozása, mert technikai, procedurális értelemben szabadok. Az ifjú generáció számára nem „napirend” a szabadság, számára kézenfekvő a migráció, mint lehetőség, amivel „lecseréli” a rendszert, ha éppen nem tetszik.

Politikai értelemben a kisebbségben élő magyarság kétszeresen kisebbségi, nem szabad, függőségben él, kiszolgáltatott. Képvisellete a romániai politikában az ország kormányaival szemben „lemond a szabadságról”, azaz a politikai céljai megfogalmazásában önmérsékletet gyakorol, nem feszíti túl a politikai-alkotmányos kereteket. Nincs szabadsága a célok kijelölésében, a román állami adminisztráció közép- és felső szintű pozícióiban

alulreprezentált. Nyelvi jogaik a törvényes keretek szintjén adottak, de a gyakorlati megvalósulásban hiányosak (Csata, 2023). Ebben a logikában a kontroll, koptáció stabilitást ad, mert a kisebbségi politizálásban a radikálisan eltérő magatartás nem kifizetődő: a magyarság romániai képviselője nem veszélyeztethető. Mint kisebbségi képviselő a társadalmának, intézményeinek működését és a sikeresen megszerzett pozíciók elvesztését kockáztatná radikális magatartásával.

A magyarországi magyar és a külhoni -esetünkben romániai magyar- kapcsolatokban két évtizedig szimbolikus politizálás történt, az utóbbi bő évtizedben alakult át a rendszer. A közjogi kötődést jelentő állampolgárság megadásával a korábban kialakult politikai-hatalmi erőter átrendeződött. A magyar állampolgársági politika egyszerre jelenti a politikai-érzelmi elégtételt és a kockázatok minimalizálását az egyén számára. Immár nem csak szabadon, hanem állampolgárként utazhat, vállalhat munkát Európában. Az igazi hatalom pedig kényszerek nélkül átírta a játékszabályokat, más alternatíva nincs. Budapest irányából szemlélve a korábbi szívós, igazság- és vendégszerető, büszke, csavaros észjárású, önfeláldozóan hazaszerető székely mára „a magyarság előretolt védőbástyája”, „nemzeti tartaléka” lett. Bukarest fele, dacolva annak homogenizációs céljaival, érdekközösségbe tömörülve hangoztatja saját múltját, érdekeit, partikularitásait (Bárdi, 2013).

A rendszerváltás (1989) pozitív előjelű folyamatok átmenetét indítja, ami azonban egyáltalán nem konfliktus mentes: változó arcú, fluktuációkkal teli problémákat generál. A kommunista ideológiájú berendezkedés periferiáját lassan váltja fél periferiára a politikai káosz utáni piaci stabilizáció (2002). A lassan érkező külföldi beruházások, az ország EU-atlanti integrációjának (2007) együttes hatása nem csak az ország fejlődési pályáját stabilizálta, hanem egyéni szinten fogyasztási jólétet teremtett. Az áruk, tőke szabad mozgásán túl a személyek szabad mozgása alkalomszerű migrációs hullámokat eredményezett már Uniós csatlakozás előtt, ami annak megtapasztalásával járt, hogy mennyire relatív fejlődés van a szülőföldön: nem ugyanolyanok a dolgok Magyarországon, Németországban vagy Angliában. A csatlakozás után pedig rendszerszerűvé és hosszú távúvá vált, gyakran végleges kitelepedést eredményezve a generációk életpálya kezdési alternatívájaként megjelenő nemzetközi migrációs kultúra széles körű elterjedése, állandósulása. A fiatalok felnőtté válásában a migráció, mint élethelyzet elfogadhatóbb alternatívaként kínálkozott, mint az itthoni átmeneti próbálkozások, nehézségek. Helyben hiányozt/nak a stabil életpálya modellek, mert Romániában érdemben nincs munkaerő-, lakáspiaci- vagy családtámogatás. Ezért előnyösek és aktívan hatnak a magyarországi kölcsönök, támogatások, melyek az állampolgárság birtokában lakhelyváltoztatásra serkentenek sokakat a gazdasági jólét, a stabil és nyelvi érzékelhető

intézményes mezőhöz tartozás reményével, jelentősen generálva a migrációs folyamatokat a vizsgált terepen.

Az 1987-1992 közötti kivándorlási döntés fontos tényezője volt az etnikai okok sorakoztatása, de lassan elfogyott ez az érvelési rendszer, mert stabilizálódtak a kisebbségi jogok, így a migráció legfőbb okai a gazdasági számításokba, megfontolásokba találhatók. Az 1990-ben a romániai magyar képviselőlet által célként megfogalmazott, pénzügyileg jól működő, önkormányzatiságot a 2000-es évek elejére sikerült országosan elérni. Közben leépült a szocialista ipar, stabilizálódott a krízisgazdaság, csökkent a munkaerő piac és működtek a megélhetést biztosító átmeneti helyzetek, rendszerek. Lokálisan ez a különböző földtörvényekkel fokozatosan visszaadott erdők, beerdősödött legelők-kaszálók, mintegy 3.000 ha terület tarra vágását jelentette, ökológiai-gazdasági katasztrófát okozva és megmérgezve az új birtokosok közötti viszonyokat.

Ahogy említettük, a 2000-es évek elejére kialakult komplexebb társadalmi viszonyrendszerben a gazdasági nyomás alatti migráció vált általánossá: az életpálya tervezési lehetőségek közül egyre elfogadottabbá és kiterjedtebbé vált a választási lehetőség: „bárhol lehet élni, boldogulni.” Ebben a kontextusban a migrációs lehetőség nem relatív és főleg nem negatív konnotációjú, hanem gazdasági proaktivitásnak minősül (Horváth, 2002). Az idősebb, szülők-nagyszülők, generációja körében is megváltozott a társadalmi hozzáállás, a siker gyorsabb és biztosabb útjának mutatkozott/-ik a migráció. Ugyanazzal az erőfeszítéssel, a román nyelv ismerete nélkül is, talán többre viheti a gyerekek a rendelkezésre álló erőforrásai, képességei nyomán. Jobb lehetőségnek, jobb befektetésnek, biztosabb sikernek ígérkezik a munka migrációs életpálya: nem mindegy hol pincér, beteg ápoló vagy mezőgazdasági munkás a frissen végzett diák, aki ballagására -nem ritkán- egyirányú repülő jegyet kap(ott) ajándékba a rokonoktól.

A jelenség komplexitását és súlyosságát jelzi, hogy az 1990-es évek elején kevesen születtek, így a termékeny generációk részaránya eleve alacsony a kutatott terepen is, amihez, ha hozzá kalkuláljuk a migrációt, jóval 2 alatti születési rátát kapunk. Perspektivikusan, középtávon, természetes szaporulattal megállítani a népességfogyást megoldhatatlan kihívásnak látszik, de ez nem tartozik a kutatásunk tárgyához.

4.8. Összegzés

A székelység kollektív öntudata, identitása mára többretegű, többszintű képződménnyé vált. Legfelül az egyedi, az ősi, a kiváló, a vitéz, a helytálló, az autonóm stb. elemek alkotják az identitás magját. Kifele haladva az ellenségeskedés, az áskálódás, a makacosság, a

kétkulacsosság, az egységes cél- és eszmerendszer hiánya stb. karakterjegyekkel találkozhatunk. Az identitás egészét behálózza az óvatos bizalmatlanság, az el- és magárahagyatottság, a szenvedés, a nehéz sorsok narratívája (Orbán, 2021).

Gyergyóremete múltját lapozva a túlélés két módjával találkozhatunk: kemény munkával, szűkölködve helyben legyőzni a zord viszonyokat, élni és túlélni mindenféle rendszert, vagy elvándorolni. A társadalmi mozgás fő irányának az utóbbit, a kivándorlást tekinthetjük. A remetei nyomorúság nagy szaporulata számottevő „népfölösleget termelt”, így az állandó kibocsátás nem vezetett a falu elnéptelenedéséhez. A katonáskodásból fakadó életforma, a megélhetési nehézségek, a telek- és birtokviszonyok rendezetlensége, a nagy szaporulat, ritkán a tanulási vágy voltak az útra kelés indító okai. Érzékelhetjük: a nyugati telephelyeken, magyar nyelvi környezetben példásan megvetették lábukat a remetei kivándorlók. De nem kell a tengeren túlra menni, elég csak a román vidékekre tekinteni, az identitás veszteség, a teljes asszimilációt jelenti a szülőfalu tartós/végleges elhagyása. Nem idéztük ide Böződi György klasszikus írását, *Székely bánja* című regényt, mert mintha a sorsa és a körülményei el lennének átkozva ennek a népcsoportnak szemlélet hatja át. Ugyanakkor bőven találhatunk példát a II. Világháború idején született propandasztikus írásokra is (pl. Új magyarság, 1943. április 18. Őrjárat Gyergyóban, a 12 gyermekes székely családok birodalmában; Székely Nép, 1944. január 26.) A kivándorlások ellenére egy évszázad alatt megháromszorozta önmagát Gyergyóremete lakossága.

Sosem kényeztette el egyik állam sem őket, inkább visszahúzta, akadályozta, van, amely szabadulna tőlük a jelenben is. A rendszerváltás (1990), az ország Európai Unióba tagozódása (2007) érezhető gazdasági-kulturális fejlődést generált. A jelen reményei, hogy a víz nem lesz mindig drágább, mint a tej, a török pityóka nem lesz elérhetőbb, mint a helyben termelt, az erdei gyümölcs is a remeteiknek fog teremni, és ezt mind helyben fogja feldolgozni az itthon élő falubeli, tisztos megélhetést és jövőt biztosítva családjának.

5. A kutatás módszertana⁸

Kvalitatív módszerként a félig strukturált interjúkészítést alkalmaztuk empirikus kutatásunk során. A szakirodalmakat tanulmányozva érzékeltük, hogy a társadalomtudományokban vitatott kérdés a kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerek együttes használata. Mitev Ariel (2015a) elméletében a kvantitatív kutatás során egy kijelölt ösvényen kell végig haladni, minden pontot

⁸ Ez a fejezet megjelent a Kultúra és Közösség 2023/2. lapszámában.

Lásd: Nagy-Menyhárt Szidónia (2023). Megélhetési stratégiák egy székely faluban. Módszertani megfontolások. *Kultúra és Közösség*, 2, 59-65.

érintve, míg a kvalitatív kutatásnál a tájékoztató pontokat is a kutatónak kell kijelölnie a folyamatosan változó terepen. Az utóbbinak nehézsége lehet, hogy nincs számszerűsíthető eredménye, nehezen standardizálható. Kutatásunkban a migráció dinamikáját vizsgálva nem törekedtünk számszerűsíthető eredményekre, mivel a „mélyfúrásokkal” a standardokon túlmutató részletek feltárására törekedtünk. Az elmúlt 5 évben 46 interjút készítettünk. Vizsgálódásunk időszaka a Covid-19 világjárvány következtében elhúzódott, új kutatási dimenziók beemelését eredményezte. Interjúalanyainkat ennek függvényében három csoportra oszthatjuk, a világjárvány megjelenése előtt, alatt és után készült interjúk szerint.

A kvalitatív kutatás alapja az események részletgazdag és helyzetfüggő adatok alapján történő megértése, a társadalmi helyzetek és interakciók hatásának kimutatása az egyének beszédmódja alapján (Locke et al., 1998). „A kvalitatív kutatók a dolgokat természetes színtereikben vizsgálják, megkísérik megérteni vagy értelmezni a jelenségeket azokkal a jelentésekkel, amelyeket az emberek adnak a dolgoknak” (Denzin–Lincoln, 2003:5). A kvalitatív kutatásra gyakran használja a szakirodalom az interpretatív jelzőt, amely értelmezést, magyarázást jelent. Bruner (2004:16) szerint „a jelentésalkotás azt jelenti, hogy a világgal való találkozásokot a nekik megfelelő kulturális kontextusba helyezzük, annak érdekében, hogy megtudjuk, miről szólnak”.

Az interjúk következő hat alcsoportját különböztette meg Héra–Ligeti (2005), ami számunkra is kijelöli az értelmezés ösvényét:

- spontán interjú, amikor az interjúter tudja, hogy interjúhelyzetben van;
- strukturált interjú, amely során előzetes kérdésekhez, interjúvázlathoz kötött a beszélgetés;
- kevert típusú interjú, amikor a kutató kérdéseket tesz fel, meghatározva ezzel az interjú keretét, majd fokozatosan tér át nyitott kérdésekre, és visszahúzódik, teret hagyva a válaszadónak;
- életútinterjú, amely során vannak kötött kérdések, de a szabad mesélésre helyeződik a hangsúly;
- mélyinterjú, melynek célja az interjúalany személyiségének mélyreható feltárása;
- fókuszcsoport, amely során több interjúalannyal készül az interjú ugyanabban az időben, meghatározott interjúvázlat alapján.

Olyan interjúalanyok kiválasztására törekedtünk, akiket nem ismertünk személyesen. Így próbáltuk elkerülni azt a csapdát, hogy – mivel általában falun mindenki ismer mindenkit – az ismeretség okán beszélgetésünk egysíkú és felületes legyen. Tudatosan és informálisan érdeklődtem külföldön dolgozó ismerőseimtől helybéli társaikról. A kapcsolatfelvétel első

lépésben általában online formában történt. Az interjú helyszínének kiválasztását minden esetben az interjúalany határozta meg. Többségében természetes környezetükben, otthonaikban került sor a beszélgetésre. Creswell (2007:37–39) és Rallis (1998) szerint kiemelten fontos a kutatót személyek természetes környezetükben történő anyaggyűjtése, meghatározó a kutató szerepe, mivel folyamatosan megfigyel, adatokat gyűjt, többféle módszert és adóforrást használva egyidejűleg. További kutatói jellemzőket ismertetve a kvalitatív kutatás során Creswell (2007:37–39) és Rallis (1998) a következőket hangsúlyozzák:

- a kutatók induktív adatelemzést használnak, tehát a „kvalitatív kutató alulról felfelé építkezik oly módon, hogy először feltárja az adatokban rejlő mintázatokat, kategóriákat és témákat, aztán ezeket rendszerezi és emeli egyre absztraktabb szintre” (Mitev, 2015b:28);
- a kutatási folyamatban a kvalitatív kutató a résztvevők által adott jelentésekre figyel, amelyek az adott problémához kapcsolódnak;
- a kutatási terv folyamatosan változik;
- a kutató elméleti lencsét alkalmaz, ami „egy olyan szűrőt jelent, ami érzékenyebbé teszi a kutatót bizonyos kérdésekre, míg mások kevésbé fontosok” (Mitev, 2015b:29);
- a kvalitatív kutatók folyamatosan értelmezik a látottakat és hallottakat, részletesen leírva az egyént, helyzetet, elemezve az adatokat kategóriák és témák szerint, majd interpretálják azokat;
- a vizsgált problémáról a kutatók egy holisztikus beszámolót készítenek, ezáltal komplexebb képet festeni.

Kutatásunkban a fentebb felsorolt jellemzőket kellett adaptálni, és folyamatosan alkalmazkodtunk spontán, változó helyzetekhez, interjúalanyhoz és az éppen aktuális társadalmi problémákhoz. Említettük, hogy 5 évig tartott az adatfelvétel. Ezt a hosszú időszávot félbeszakította a világjárvány, amely miatt csaknem 2 évig nem készült egyetlen interjú sem. A világjárvány a kutatási témánk észszerű átdolgozására és kibővítésére kényszerített.

Az interjúvázlatunkban megfogalmazott kérdések elsősorban a migrációs döntés meghozatalának körülményeire, a külföldi munkavállalás okainak és motivációjának feltárására, a mindennapi életszervezésre (otthon és külföldön), valamint a külföldi munkavállalás egyéni és közösségi életre gyakorolt hatásának feltárására vonatkoztak. A világjárvány után készült interjúkban a járvány munkavállalásra, valamint az egyénre és családra gyakorolt hatását is vizsgáltuk. Az interjúvázlatban megfogalmazott kérdéseink sorrendjéhez nem ragaszkodtam. „A sorrend szabadabb kezelése esetleg lehetővé teszi, hogy megismerjük a kapcsolatot beszélgető partnerünk egyes gondolati elemei között. Ha a kérdezett

olyan kérdéskörnél időzik, amely bennünket eredetileg nem érdekelt, a szóban forgó probléma akár fontos is lehet a vizsgálat szempontjából” – hívja fel a figyelmet Héra–Ligeti (2005:154). Kezdő kutatóként folyamatos aggodás és felelem volt bennem, amikor a beszélgetést csend szakította meg. Első ilyen tapasztalataim alkalmával magamat okoltam, amiért nem tudtam interjúalanyaim figyelmét kellő mértékben fenntartani úgy, hogy közben rávezessem őket arra, hogy beszéljenek. Kis idő és helyszíni tapasztalat után értettem meg a csend meghatározó, gondolatformáló szerepét az interjúkészítés során, amely Heritage (2013) szerint átalakíthatja a párbeszéd menetét, társas és társadalmi szerepekre reflektál. Továbbá Németh Krisztina (2017) is részletesen foglalkozik tanulmányában a csend és beszéd kapcsolatával, amely páros, nem feltétlenül egymás ellentétei: a hallgatás is lehet beszédes, s a bőbeszédűség, a minden konkrétumot mellőző csevegés is állhat a hallgatás szolgálatában. A csend ugyanakkor negatív jelentést is hordozhat, lehet passzív, szándékos, védekező, büntető. Ervig Goffman (2013) a csend megfigyelésére és interpretálására hívja fel a figyelmet, ugyanakkor Kovács (2007) szerint a megfigyelés biztosít az elbeszélés és a gyakorlat között („saying” és „doing”).

5.1. Narratív paradigma

Az interjúink alapját a hétköznapi értelemben vett elbeszélés jelentette, amelyre Pászka (2007) a narratíva kifejezést használja, meghatározását röviden summázva: „a tudás elmondás, annak elbeszélése, amit tapasztalunk vagy tanúi voltunk, vagy másoktól tudjuk, és így tudunk róla beszélni” (Pászka, 2007:162). A „prima facie” történet kifejezés valamilyen megtörtént esemény elbeszélését jelenti. Kiemelten fontos a történet időbeli dimenziója, mivel számos olyan dolog van, amit elbeszélünk (absztrakt, elvont, másokkal való kapcsolatmentes dolgok), de nem történet. „A történet fogalmát, tehát egy adott időbeli lezajló vagy folyamatban lévő eseményre, beszéd-cselekvési aktusra vonatkoztatjuk, amely a mindennapi élet kommunikatív cselekvéseinek hálózatába integrált” (Pászka, 2007: 163–164).

A hatvanas évektől a narratológiáról mint önálló kutatási irányzatról beszélhetünk, azonban az elmúlt évtizedekben multidiszciplináris tudományterületté vált (Onega – Landa 1996). Sarbin (2001:59) szerint „a narratívum azonos jelentésű a történettel, ahogyan azt a hétköznapi beszélők használják. Egy történet időbeli kiterjedésű, szimbolikus számadás az emberi cselekvésről. Egy történetnek van kezdete, közepe és befejezése, de legalább a »befejezettség érzetét« kelti. A történet események mintázatából áll, ez a cselekmény. A cselekmény szerkezetének központi vonása, hogy az emberi nehézségeket a megoldásukra tett próbálkozások követik”.

Az elbeszélés mindennapi jelenléte miatt Bruner (2001) az emberi gondolkodás sajátosságának interpretálja, megkülönböztetve a paradigmaticus vagy logikus gondolkodástól, amely elvont tudományos fogalmakkal fejezi ki magát. A gondolkodás elbeszélő módja azonban emberi szándékokat és tetteket fejez ki, az életszerűséggel nyomatékosítva azt (László–Thomka, 2001).

Az emberek a mindennapokban tudatosan vagy tudattalanul kapcsolatokat alakítanak ki és működtetnek. A kapcsolatok értelme adja a narratív történetformák számára az értelmezési anyagot. „Mivel mindannyian elbeszéléseket élünk meg életünk során, és mivel elbeszélések segítségével értelmezzük saját megélt életünket, ezért alkalmas a narratív forma mások cselekedeteinek megértésére” (Macintyre, 1994:284). A narratív történetformák elemzésében a figyelem az individuumokra helyeződik át és arra, ahogyan megélik a történetet, ahogyan látják, látták és láttatják. „Az életeknek az elbeszélő tapasztalata alapján való tanulmányozása azt feltételezi, hogy a megélt történetek formájában való elbeszélését relatíve valósnak tekinthetjük, vagyis az elbeszélte történetek meghatározható, konszenzusos társadalmi valóságon alapulnak, amelyek megbízhatóan reprodukálhatók. A narratív történetek – amelyek átszövik hétköznapijainkat – a személyek élethelyzeteinek finomabb, árnyaltabb megértését teszik lehetővé” (Pászka, 2007:166).

5.2. Grounded Theory

Empirikus kutatásunk során a Grounded Theory módszer irányelveit használtuk, amely az 1950-es években jelent meg a társadalomtudományokban, az addig egyeduralkodó kvantitatív kutatási módszerek mellett. A Grounded Theory módszertanát Glaser és Strauss 1967-ben publikálták, mintegy szemléletváltást kínálva a szociológiai és társadalomtudományi kutatásokban (Sallay, 2015). Nézetük szerint az elmélet megfogalmazásának alapja az induktív és abduktív lépések sora, nem kizárólagosan az előre megfogalmazott kérdések sorozata. A kiindulópontja tehát a mindennapi megfigyelések fogalmi szintre (absztrakciója) emelése, tehát a Grounded Theory nem egy elméletfajta definíciója, hanem egy elméletalkotás folyamatát jelöli. Sallay (2015) megjegyzi, hogy a „theory” angol kifejezés magyar megfelelője az „elmélet”, amely ez esetben „valójában kutatómódszertani eljárások, technikák egy csokrára vonatkozik” (Sallay, 2015:11).

Az elméletalkotási módszer interpretálása, valamint a „Grounded Theory” fogalom magyarra fordítását szintén egyet nem értés jellemezte a társadalomtudományokban. A szerzőpáros megkérdőjelezte az adott korszakban uralkodó felfogást, amely szerint a társadalomkutatások célja a már létező magatartások és ezek egyetemes magyarázatainak

felfedése (Sudabby, 2006). Ez a megközelítés a „nagy elmélet”-ekkel szemben jött létre, amelyek „nagyobb lélegzetű, elvont és gyakran formalizált elméleti megállapításokat jelentenek, amelyek egyetemesen alkalmazhatók, és deduktívan vezetnek ki előzetesen kialakított és gyakran nem tesztelt elvekből” (Mitev, 2015c:89). Emiatt Glaser és Strauss (1967) arra bátorította a kutatókat, hogy „alakítsanak ki párbeszédet az adataikkal, hogy az így létrejövő elmélet ténylegesen az adatókból emelkedjen ki, és ne a terepet sosem látott, karosszéken ülő tudósok absztrakt agyszüleménye legyen” (Mitev, 2015c:89).

A kifejezésmagyarrá fordítása az első módszertani elemzésekben elmaradt, tehát a fordítók az eredeti angol terminust használták, ezzel akadályozva a valóságban létező dinamikus átjárásokat a csoportok között (Ehmann, 2002, Irvig Seidman 2002). A legelterjedtebb magyar fordítás a „megalapozott elmélet”, amely Gelencsér (2003) szerint arra utal, hogy az adatok folyamatos és szisztematikus elemzésével alakul ki az elmélet. Mitev Ariel (2015c) megjegyzi, hogy az előbbi megfogalmazás félreérthető lehet, az elméletgyártás szempontjából nem ez az egyetlen elfogadott eljárás. Bokor (2000) szintén kifogásolja a „megalapozott” kifejezést, mivel értékítéletet jelent, ugyanakkor más módszerek is megalapozottak. Bodor (2013) és Rácz (2006) a „lehorgonyzott elmélet”, míg Babbie (2003) az „alapozott elmélet” kifejezést használja. Sallay (2015), a *Kvalitatív kutatás alapjai* című könyv előszavában GT- módszertanként használja, annak érdekében, hogy elkerülje az „elmélet és módszer egymásra vonatkoztatását” (Sallay, 2015). Mitev Ariel (2015c:90) „a kisarjadó elmélet”-et alkotja meg. „Ennek a gondolatnak lényeges eleme, hogy az elmélet nem jöhet létre a kutató alapos és igényes, ugyanakkor felettébb gondoskodó munkája nélkül.”

Eddig -a teljesség igénye nélkül- ismertettük a magyar fogalomhasználatot, azonban a továbbiakban a „megalapozott elmélet” kifejezést fogjuk használni. Az eddigi munkánk során nyert adatok, információk, reakciók és hatások folyamatos összehasonlítása és interpretálása során elméletalkotási folyamatunk leginkább a „megalapozott elmélet” kifejezéssel írható le.

A megalapozott elmélet egy olyan kvalitatív technika, amely során a részletekre is kiterjedő figyelemmel követi a kutató a valóságot, annak érdekében, hogy az adatokat minél inkább aprólékosabban tudja feldolgozni és elemezni. „Célja a társadalom egy-egy szűkebb jelenséget általános elméletekkel magyarázni, amely elméletek azonban nem eseten kívüliek, hanem az esetből származó folyamatos és szisztematikus elemzésén alapulnak” (Feischmidt, 2007:238).

Fontosnak tartjuk még kiemelni, hogy a megalapozott elmélet kiindulópontja a terepmunka, és ezáltal az adatokban való elmélyülés. Nem feltétlenül a szakirodalom feltárásával indul a kutatás (Charmaz 2000, 2006, Goulding 2002, Mills et al. 2006). Glaser és

Strauss (1967) eredeti koncepciója szerint a kutatók nemcsak válaszaikat, hanem kérdéseiket is megtalálják ebben a folyamatban. Ehhez elengedhetetlenül szükséges az adott területen történt előzetes kutatások figyelmen kívül hagyása és az adatokban való elmélyülés. Fischer és Otnes (2006) szerint minimális szkepticizmussal kell tekintetünk a meglévő elméletekre. Feischmidt (2007:235), reflektálva a megalapozott elmélet módszerére, kifejti, hogy „elméletre szükség van, de az csak akkor állja meg a helyét, ha megalapozott, vagyis konkrét empirikus kutatásokból indul ki, és azok következetes elemzésére épül”.

A mintavételi eljárás nem előre rögzített, folyamatosan fejlődik és alakul újabb szituációk függvényében. Glaser (1978:36) szerint a kutató egy időben gyűjti, kódolja és értelmezi az adatokat, közben folyamatosan dönt az újabb és újabb lépésről. Az azonos időben történő munkavégzés a kutatót az adatok állandó összehasonlítására készíti, amelynek eredményeképpen azonos mintázatok és témák kerülnek a felszínre. Glaser (1992) szerint a folyamatos összehasonlítás új kategóriákat eredményez, nem kell a már előre kialakított kategóriákba illeszteni az adatokat.

A kódolás és elméletalkotás közötti szakaszban feljegyzéseket, úgynevezett memókat rögzít a kutató, amely során szabadon, teljesen más szempögből tekinthet az adatokra (Charmaz 2003). „A feljegyzések (memók) írása létfontosságú, mivel az ötletek olyan tárházát jelenti, amelyet a kutató újra és újra átnézhet, hogy ezek segítségével ki tudja alakítani az elméletet” (Mitev, 2015c:101). Charmaz (2003) szerint a feljegyzések írása segíti a kutatót az adatokkal kapcsolatos gondolatok megküzdésével, az elemzés irányának meghatározásában, a kategóriák finomításában, illetve ezek közötti kapcsolat meghatározásában, valamint magabiztosságot ad az adatelemzés folyamatában. Glaser és Strauss (1967) a diagramok használatát is javasolja, mint vizuális eszközt, amely a fogalmak közötti kapcsolatot illusztrálja.

Eredetileg a megalapozott elméletben Glaser és Strauss (1967) két kódolási változatot határozott meg, amely során kategóriákat kell létrehozni, amennyit csak lehetséges, majd egyesíteni kell ezeket. Később Strauss és Corbin (1990) a következő három kódolási szintet jelölte meg:

1. *nyílt kódolás*, vagyis a kategóriák kialakításának folyamata, amely során az adatokat részekre bontja a kutató és folyamatosan összehasonlítja, keresve a hasonlóságokat és különbségeket, címkézi és kategorizálja azokat;
2. *axiális kódolás*, a nyílt kódolás során nyert kategóriák csoportokba rendezése és egy magasabb szintű kategória megalkotását jelenti;
3. *szelektív kódolás*, a kódolási folyamat záró szakasza, amely során a kutató kiválaszt egy központi jelentőségű kategóriát, és ennek történetét alkotja meg.

Az adatfelvétel és elemzés során, miután az alanyok, illetve a kialakult kódok új információval nem szolgálnak a kutatáshoz, elméleti telítődést érünk el, amelynek következtében befejeződik az adatfelvétel, kódolás és elemzés folyamata (Rácz 2006:98). Ezzel az elmélet teljessé válik.

5.3. Kutatásunkban alkalmazott elemzési módszer

Kutatásunk első szakasza 2019 októbere és 2020 márciusa közötti időszakban zajlott, míg a második szakasz 2022. szeptemberétől-decemberéig tartott. A kutatás során 46 egyéni interjút személyesen rögzítettünk az alanyok otthonában. A Covid-19 világjárvány megszakította empirikus kutatásunkat, ugyanakkor új dimenziót is megnyitott számunkra. Ennek megfelelően kiegészítettük interjúvázlatunkat a pandémiával összefüggő kérdésekkel. Lehetőségként tekintettünk a járványra, annak ellenére, hogy akadálynak bizonyult az elején. Kutatásunk új perspektívával gazdagodott, amelyben feltárhatóvá vált a világjárvány hatása a családok mindennapi életére és a migrációs folyamatokra. Az interjúvázlat az 1. számú mellékletben található. A 2023-as év folyamán kerültek rögzítésre az elkészített interjúk, amelyeket az Atlas.ti program segítségével kódoltunk és elemeztünk. Az említett program/szoftver lehetőséget biztosított a válaszadók tapasztalatainak strukturált feldolgozására. Az így nyert adatok segítségével átfogó képet kívánunk adni azokról a tényezőkről, amelyek befolyásolják a családi munkavállalók döntéseit, ugyanakkor arról is, ahogy megélik a külföldi lét kihívásait és formálódik identitásuk az új környezetben. A kódlista az 2. számú mellékletben található.

6. A kutatás célcsoportja

Értekezésünk célcsoportját elsődlegesen azok a (középkorú) családok képezik, akiknek legalább egyik tagja külföldön dolgozik és kiskorú gyermek(ek) van(nak) a háztartásban. Az előbbiekben zárójelbe tett „középkorú” jelző a kutatás kezdetén meghatározott korcsoportot jelöli. A kutatás folyamán igyekeztünk ezt szem előtt tartani, azonban a napjainkra jellemzően kitolódott gyermekvállalási idő okán fiatalabbak és idősebbek is bekerültek a célcsoportba, így elmondhatjuk, hogy kutatásunk kohorsza a 30 és 58 év közötti családapák és/vagy családanyák voltak. A mintán belül jelentős azok csoportja is, akik a családapát követve, életvitelszerűen külföldön élnek, hosszabb vagy rövidebb távra tervezve ezt.

A kutatás központi témáját az elvándorlási motiváció, a külföldi lét és munka, az ott tapasztalható társadalmi normák, minták és szokások átvétele, valamint a jövőbeni kilátások képezték, a családra gyakorolt hatás összefüggéseiben. Kutatásunk kisebb, de meghatározó csoportja a kezdeti fizikai munkás létből saját vállalkozást alapító, vezető pozícióba „előlépett”

egyén. Erős információértékkel bírnak az interjúk során felszínre tört motivációs változások: az első indíték szinte minden esetben az elérhető magasabb jövedelem volt, azonban az idő múlásával, számos esetben az önmegvalósítás vált a motiváció középpontjává.

A mintában számszerűen felülreprezentáltak a férfiak (26), azonban jelentős számban vannak jelen azok a nők (20) is, akik évek óta rendszeresen szezonális munkát vállalnak külföldön, vagy férjüket követve vándoroltak ki hosszabb-rövidebb időre és dolgoznak. Három olyan nő is szerepel a mintaválasztásban, akik az otthoni feladatokat látják el. Kiemelten fontos jelentőséget tulajdonítunk e kisebb csoporttal készített interjúknak, hiszen ezek az interjúk különösen értékes és hiteles betekintést nyújtanak a családi szerepek átalakulásába, ezzel együtt pedig a hagyományos nemi szerepek újradefiniálásába is, a családon belüli dinamikák változásába a külföldi munkavállalás ideje alatt. Mivel községünk hagyományosan kibocsájtó település, amint erről az előző fejezetben is szóltunk, elterjedt az a mondás, hogy bizonyos helyzetekben, ha nincs jelen a férj, „az asszony ember is kell legyen”. Ez a kifejezés azt a szociális elvárást tükrözi, amely szerint a nőknek – különösen, amikor férjük hosszabb időn át külföldön vállal munkát – nemcsak hagyományos női szerepeikben kell helytállniuk, hanem bizonyos értelemben a „családfő” szerepét is át kell venniük. Ennek következtében az otthon maradó nők olyan felelősségeket és feladatokat látnak el, amelyekhez korábban talán nem voltak hozzászokva, és amelyek révén új kompetenciákat és készségeket fejleszthetnek ki.

Kutatásunk során a külföldi munkavállalás egyéni identitásra gyakorolt hatásának elemzését is célként fogalmazzuk meg, ugyanakkor elemzésünkben kitekintést kívánunk nyújtani a családi struktúrákon belüli változásokra is. Arra törekszünk, hogy a külföldön munkát vállalók és családtagjaik narratíváján keresztül feltárjuk azokat a mélyebb rétegeket, amelyek a családi identitásváltozásban és a közösségi normák újradefiniálásában kerülnek felszínre. Bár a gyermekeket nem vontuk be az interjúkba, a szülők elbeszéléseiből következtetni lehetett, a külföldi munkavállalás rájuk gyakorolt hatására is. A szülők narratívájában fellelhető kimondott és kimondatlan érzelmek, valamint az erőteljes felelősségvállalás tudata arra enged következtetni, hogy a külföldi munkavállalás nemcsak a család gazdasági helyzetére van hatással, hanem a gyermekek (érzelmi) fejlődésére is.

Szakmai végzettségüket tekintve, interjúalanyaim túlnyomó többsége szakiskolai diplomával vagy érettségivel rendelkezik. Néhány esetben a főiskolai végzettség is előfordul, azonban ezek közül csupán egy személy végez külföldön végzettségének megfelelő munkát. A férfiak jelentős hányada építőiparban dolgozik, ezzel szemben a női munkavállalók többnyire szezonális munkát végeznek. Interjúalanyaim többsége beosztotti munkakörben dolgozik, azonban kirajzolódott egy kisebb csoport (7 fő), akik a beosztotti munkakörből vezetői

pozícióba léptek elő saját vállalkozásuk élén. E szűkebb csoport narratívájában dominál személyes ambíció, valamint a szükséges tacit tudás megszerzése a gazdasági lehetőségek kihasználása során.

Interjúalanyaink idegen nyelvtudása nem kimagasló, többségük az adott országban eltöltött évek során elsajátította a boldogulásához szükséges minimális nyelvismeretet. A gyakorlatban mindez elégségesnek bizonyul a mindennapi életvitelhez és munkavégzéshez, azonban korlátozott módon teszi elérhetővé a szakmai előrelépést. Ezzel szemben, a Magyarországon munkát vállaló interjúalanyaim nyelvi korlátok nélkül tudtak szakmailag előre lépni és saját vállalkozást indítani. Ugyanakkor megfigyelhető interjúalanyaink migráción belüli mobilitása is, többségüknek több munkahelye is volt különböző országokban. Ez a migráción belüli mobilitás jelenthet egyrészt alkalmazkodóképességet, rugalmasságot, másrészt pedig betekintést enged a külföldi munkavállalás dinamikájába, ugyanakkor az informális hálózatok jelentőségére is ráirányítja a figyelmünket.

A célországok elemzése is színes képet mutat, amelyet az alábbi (8. számú) táblázat szemléltet. A mintában szereplők leginkább Magyarországra, Németországba és Ausztriába járnak dolgozni. Figyelemre méltó azoknak a munkavállalóknak az aránya, akik Magyarországot választották munkavégzésük helyszínéül. Kimagasló ugyanakkor azoknak az aránya, akik a családegyesítés céljával vándoroltak el. Amint azt a kutatási terep ismertetésénél bemutattuk már, a világháborúk között és a második lezárását követően számos elvándorló választotta új lakóhelyéül Magyarországot. Az ebből eredendő rokonsági- és baráti kapcsolatok, ma is meghatározó szerepet játszanak a munkamigrációs döntés anyaországi (cél)helyszíne kapcsán. A rendszerváltás követően, a 90-es évek elején, Magyarország elsődleges célpont volt az Erdélyből, és ezen belül Gyergyóremetéről irányuló munkamigráció számára. Napjainkban ez a tendencia egyre inkább csökken, mivel a nyugat-európai országok magasabb jövedelemszintje vonzóbb alternatívát kínál még a nyelvi korlátok ellenére is. A férfi munkavállalók többsége Németországban és Ausztriában talált hosszú távú munkalehetőséget, ezzel szemben a nők egyrésze a svájci szezonális jellegű munkát választja, amely évek óta biztosít számukra rugalmas és jövedelmező foglalkozási lehetőséget. A mintában csupán 2 válaszadó képviseli az Egyesült Királyságot, ami nem feltétlenül tükrözi az ott dolgozó remeteiek arányát. Tudomásunk van számos, az Egyesült Királyságban dolgozó munkavállalóról, akik elérése különböző akadályokba ütközött. Fontosnak tartottuk ezt megjegyezni, mivel első ránézésre a Brexitnek is tulajdonítható lehetne az alacsony arány. Az interjúalanyok alapadatait az 3. számú mellékletben található táblázat tartalmazza.

8. számú táblázat: A külföldi munkavállalók célországai

Célország	Kutatásban szereplő munkavállalók száma
Ausztria	9
Belgium	1
Egyesült Királyság	2
Magyarország	13
Németország	11
Svájc	5
Európán kívüli országok	2
Összesen	43

Forrás saját szerkesztés.

Külön figyelmet érdemel a kutatásban az a két válaszadó, akik Európán kívüli térségben élnek és dolgoznak: Kubában és Ausztráliában. Esetükben komplexebb képet mutat a migráció, mivel jelentős távolság választja el a kibocsájtó közegetől földrajzi-, kulturális- és társadalmi értelemben egyaránt. Az interjúkban a származási helyhez és a kulturális gyökerekhez való kötődés dominál, azonban betekintést engednek a távolság okozta kihívásokba, amelyekkel nap mint nap küzdenek.

A terepkutatás nehézségei

Kutatói pozícionkat egyszerre segítette és nehezítette a község Polgármesteri Hivatalában való munkavállalói státusz. Lehetőséget és felelősséget is jelentett egyaránt a kutatás során mindez. Elengedhetetlennek bizonyult az intézményi és személyes beágyazottság közötti határvonal meghúzása. Folyamatosan duális látásmódot kellett kialakítanunk és követnünk: egyszerre kellett látni, érezni és kezelni a munkavállaló és Polgármesteri Hivatal szemszögéből problémaként és lehetőségként jelen lévő migrációs jelenséget a községben. Tudatosan törekedtünk arra, hogy a ne a hivatal képviselőjét lássák interjúalanyaink, hanem a kutatót. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a munkaviszony látens módon, de befolyásolta a bizalmi viszonyokat. Tartottunk attól, hogy interjúalanyaink azt képzelhetik, hogy „munkahelyi megbízásból” cselekszünk – ez befolyásolhatja nyitottságukat és válaszaikat. Most, a kutatás lezárultával visszatekintve is azt gondoljuk, hogy ez az akadály nem állt fent. Tudatosan törekedtünk arra, hogy az alanyok kiválasztása során elkerüljük a szorosabb ismeretségi körből való megszólítást, és inkább olyan személyeket kerestünk meg, akiket korábban nem ismertünk.

A kutatás mintájában szereplő interjúalanyok egyike sem képezi részét a szűkebb kapcsolati hálónknak, e tény hozzájárult a kutatás objektivitásának megőrzéséhez. A magunk pozicionálásán túl, a tudomány etikai normákat követve, minden interjúfelvétel elején bemutatkoztunk és ismertettük a kutatás célját, ugyanakkor biztosítottuk alanyainkat az anonimitásukról, valamint arról, hogy az interjú tartalma szigorúan csak a kutatás érdekében lesz felhasználva, csak azt szolgálja.

Folyamatos kihívást okozott számunkra a munkavállalói státusz és a kutatói függetlenségi viszony kialakítása. A terepkutatás során azonban bebizonyosodott, hogy nem feltétlenül kell függetleníteni kutatói státuszunkat. Hasznosnak bizonyult a társadalmi jelenség fentről történő átfogó(bb) ismerete, ezáltal azonban erősebb mértékben is szembesültünk a munkavállalók sérülékenységgel, amelyre lehetőségként tekintettünk, mivel új perspektívák, kutatási fókuszpontok tárultak elénk. Módszertani kihívást jelentett ez a duális szerep, azonban az elemzésben lehetővé tette számunkra az egyéni tapasztalatok és intézményi logika ötvözését. Ezen a ponton pedig magunk számára is le kellett vonnunk a következtetést: a kutató nem tud teljesen semleges megfigyelő lenni, saját tapasztalatai, intézményi kötődése hatással van az eredményekre, formálja azokat.

További kisebb, de jelentős akadályokkal is szembe kellett nézzünk terepkutatásunk során. Kihívást jelentett a személyes interjúk időpontjának egyeztetése. Kezdetől fogva ragaszkodtunk a személyes interjúkhoz, mivel ezek mélyebb betekintést engednek az alanyok életterébe, tapasztalataiba, továbbá résztvevői megfigyelésre adnak lehetőséget személyes/családi hálózataikba. Gyorsan kiderült, hogy az interjúalanyok elérhetősége az előzetes elvárásainkhoz képest sokkal korlátozottabb. A külföldön munkát vállalók általában csak néhány napra (egy-egy hosszú hétvégére) térnek haza. Hosszabb időt csak a karácsonyi és húsvéti ünnepek alkalmával töltenek itthon. Az ünnepi időszak ugyan kedvezőnek tűnhet az interjúkészítésnek, azonban etikailag is problémás volt zavarni őket ebben az időszakban, amikor a család van/ (lenne) a középpontban. Mindent egybevetve próbálkoztunk az interjúk elkészítésével az ünnepek környékén is, de a résztvevők időbeosztása és a kutatás iránti (érezhető) bizalmatlanságuk számos esetben a találkozás újratervezését eredményezte. Ez a kihívás is jelentős mértékben lassította a kutatás ütemét.

Az interjúvázlat elkészítésekor célként fogalmaztuk meg, hogy a család mindkét felnőtt tagjával készítünk interjút annak érdekében, hogy az otthon maradt feleség/férj nézőpontján keresztül is feltérképezzük a külföldi munkavállalás kihívásait és előnyeit, valamint betekintést nyerhessünk a kiskorú gyerek(ek) ez idő közbeni helyzetébe. Az első páros interjú elkészítése után nyilvánvalóvá vált, hogy az azonos időben történő interjúkészítés nem vezet optimális

eredményre: a beszélgetés dinamikája egyik vagy másik fél előnyére/hátrányára billen el. Kezdeti tapasztalat szerint ez pedig a külföldön dolgozó férj szűkszávságát jelentette a kommunikációban domináns feleséggel szemben. Az első ilyen tereptapasztalat után igyekeztünk külön időpontokat egyeztetni az interjúalanyokkal, hogy a beszélgetések során mindkét fél egyenlő módon érvényesülhessen. Hamar kiderült, hogy már az egyetlen találkozó megszervezése is rendkívül nehéz az adott családban, nemhogy kettő két különböző időpontban. Ennek eredményeképpen, a kutatási mintába csak három olyan feleség került bele, akik nem dolgoznak külföldön. Ezek az interjúk értékes betekintést nyújtanak ugyan a családfelelő távollétével járó mindennapok nehézségeibe, de e csoport a mintában szűkös maradt.

Empirikus kutatásunk nehézségeinek sorát COVID-19 világjárvány zárta. A váratlan járványügyi helyzet okán közel két évre meg kellett szakítanunk kutatásunkat. 2020 márciusában, a világjárvány már globális méreteket öltött, és annak ellenére, hogy Gyergyóremetét még közvetlenül nem érte el a pandémia, hatással volt a helyi közösségre. Egyre több külföldi munkavállaló tért haza és töltötte le az akkor kötelező házi karantént. Ebben az időszakban, vagyis a járvány számunkra kezdeti szakaszában, a bizonytalanság és félelem jellemezte a személyközi kapcsolatokat. Mindez megnehezítette és rövid időn belül ellehetetlenítette a személyes interjúk megszervezését és lebonyolítását. Gyorsan be kellett látnunk, hogy a személyes találkozások általi interjúk gyakorlati és etikai szempontból egyaránt problémás volt, így döntöttünk a kutatás szüneteltetése mellett. A kényszerleállás azonban új dimenzió feltárásának lehetőségét is jelentette a kutatásunkban: a COVID-19 világjárvány hatását az egyénre, a családra, a külföldi létre, -munkára, -utazásra. A kutatásunk második szakaszában készült interjúk során kitértünk a külföldi munkavállalók járvány időszaka alatti helyzetére, ugyanakkor a bizonytalan körülmények hatását is vizsgáltuk a családi kapcsolatokra és migrációs döntésekre. A járvány összességében komoly kihívás elé állította kutatásunkat, de gazdagította is azt, lehetőséget teremtve a külföldi munkavállalás új kontextusban való elemzésére.

Összességében a kutatói pozíció megerősítése, a terepmunka szervezési nehézségei és a pandémia miatti leállás olyan komplex helyzetet kreált, amely során folyamatos reflexióra, rugalmasságra és újratervezésre volt szükség. Ezek a tapasztalatok segítették kutatásunk eredményeinek kritikusabb elemzését, ugyanakkor a kutatói pozíciók újradefiniálását is, amely során inkább a folyamat aktív részeseinek érezhettük magunkat, mintsem semleges megfigyelő.

8. Külföldi munka motivációja

Empirikus kutatásunk elemzésében központi helyet foglal el a külföldi munkavállalás motivációjának elemzése, amely alapján interjúalanyaink tipizálhatóak. A motiváció elemzése mintegy kiindulási pont a külföldi munkavállaló egyén életében, amely a későbbiekben nem csupán életének alakulását formálja, hanem hatással van személyiségére is. Továbbá egyszerre szolgál magyarázatként az egyén társadalmi és gazdasági helyzetére is. Fontos megjegyeznünk, egyben igazolja a módszertani választásunk is, mivel a kvalitatív kutatás révén mélyebb betekintést nyerhettünk a motivációk és a személyes döntések hátterébe, ugyanakkor azok változásába is az idő múlásával.

A latin eredetű motiváció szó jelentését a következő fogalmakkal magyarázzák: mozgató erő, mozgatni, mozogni, kimozdítani valamiből (Bakos, 1986:562). A motiváció Nemes (2001:219) szerint olyan késztetések sorozata, amelyek szükségletek kielégítésére irányulnak, aminek következtében magatartási választásokra ösztönzik az egyént. Ha csupán elméleti szinten kitekintünk a szociológia tudományágon kívülre, a pszichológia részletesen foglalkozik a különböző motivációs elméletekkel (Abraham Maslow 1962, 2003, Aldefer 1969), amelyekre nem térünk ki részletesen. A munkával kapcsolatos elégedettség főbb megállapításait azonban röviden ismertetjük, mivel szorosan kapcsolódnak vizsgálatunk tárgyához.

Frederick Herzberg (2003) kutatása során a munkával való elégedettség komponenseit vizsgálta. Motivátoroknak nevezte az olyan magasabb rendű szükségletekhez tartozó tényezőket, amelyek a munkával való elégedettséget definiálják. Ilyenek például: felelősségvállalás, fejlődés, karrierépítés lehetősége, nagyobb teljesítmény. A higiénés tényezőket az alacsonyabb rendű szükségletekként definiálja, melyek a munkakörnyezet fizikai és szervezeti jellemzőit összesítik. Ilyenek például: fizetés, munkafeltételek, munkahely biztonsága, személyes kapcsolatok. Herzberg (2003) szerint nem ugyanazok a tényezők hatnak a munkával való elégedettségre és elégedetlenségre. A motivátorok vonatkozásában az elégedettség ellentéte az elégedettség hiánya, míg a higiénés tényezők esetében a munkával való elégedetlenség antinomiája az elégedetlenség hiánya – ezek csak látszólag mondanak egymásnak ellent, logikailag, azaz motiváció tekintetében, egyformán érvényesek.

Elemzésünk során nem kifejezett célunk, hogy a fenti motivációs elméletekkel magyarázzuk interjúalanyaink külföldi munkavállalásának okát, azonban egy-egy ponton elengedhetetlen segítségül hívunk azokat.

Interjúalanyaink jelentős részének kezdeti migrációs indítéka és motivációja az otthoni munkaerőpiaci negatív változások, bér bizonytalanságok voltak, melyek a legalapvetőbb anyagi létszükségletek megszerzését is problémássá, kérdésessé tették. Így a külföldi munkavállalás elsődleges indítéka az anyagi javak megszerzésére irányult, ami révén - mindenekelőtt - biztonságba tudták saját és/vagy családjuk egzisztenciáját, majd valamilyen kitűzött konkrét célt/célokot valósítottak meg. Idővel, a kitűzött célok elérését követően, további, magasabb rendű motivációs tényezők jelentek meg és váltak dominánssá, mint például a tanulás, az önmegvalósítás vagy a családegyesítés. A motivációs tényezők kutatásának kérdésköre szoros kapcsolatban áll a migrációs döntés meghozatalával és az előzetes helyi munkatapasztalattal, vagy éppen annak hiányával. Érzékelhető a különbség a nők és férfiak migrációs motivációjában is. Míg a férfiak kezdeti elsődleges motivációja az anyagi okokra irányul, addig a nők esetében artikuláltabban is megjelenik az önmegvalósítás kérdésköre, a bizonyítási vágygal egyetemben.

Az általunk vizsgált külföldön munkát vállaló egyének is közösséget alkotnak a küldő- és fogadó országban egyaránt. A közösség ereje, gyakran reflektált módon motiválja egyéni szinten a résztvevőket, ugyanakkor a kapcsolati hálók szerepe nem reflektált formában kiemelten fontos a motiváció és a döntés meghozatala tekintetében. A szociálpszichológus Csepeli György a közösséget fejlődési fogalomként is definiálja. Az összetartó szükségletek és célok nem csupán összevonják, hanem motivációs ösztönzést is adnak a szereplőknek, tehát tágabb az érvényességük. Szerinte a társas-társadalmi alakzatok önmagukban hordozzák a közösség fejlődési reményét, a legreménytelenebb esetekben is (Csepeli, 2003). Kutatásunk hétköznapi tapasztalata is ezt igazolja: az otthon közösséget maga mögött hagyó egyén, a megszokottól gyökeresen eltérő világba kerülve, kontextustól függetlenül, személyiségének benső rétegeiből fakadóan, kiscsoportos kapcsolatokat keres (külföldön dolgozó, élő) ismerőseinek hálózatában. Az is megfigyelhető, hogy az otthoni „válaszfalak” ezekben a közegekben „áteresztenek”, mert az új helyzetben az informális csoport(ok) perspektívát nyújt(anak) az egyének önmeghatározásában, identitásában, összetartozás élményt adva a hozzá hasonló másokkal. Empirikus kutatásunkban a külföldi munkavállalók fellelhető típusait részletesen ismertetjük a továbbiakban.

8.1. Pénzkeresők: „(...) jöjjön a pénz, hogy tudjál itthon csinálni valamit.”

Kezdetben, az 1990-es évek elején, a (magasabb) jövedelem és az ezzel együtt járó biztonságérzet érdekében választották legtöbbször a külföldi munkavállalást. Kérdezettjeim motivációjának magyarázatára, öntudatlanul is, a nemzetközi migráció neoklasszikus

közgazdasági elmélete szolgál alapként, melynek értelmében a jövedelem különbségek és a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek késztetik elvándorlásra az egyéneket (Massey et al., 2007). „*Itthon egy taposómalom. Hiányt nem szenvedünk semmiben, de előre sem tudunk lépni. Például elromlott a hűtő és azonnal nem tudtunk újat vásárolni.*” (37. interjúalany)

Az elvándorlás mellett döntő egyének a külföldi munkavállalással maguk és családjuk anyagi helyzetén kívántak javítani, biztonságban tudni azt, egy olyan időszakban, amikor lakhelyükön a rendszerváltás és privatizáció nyomában a munkahelyek sorozata szűnt meg. A klasszikus migrációs elméletek az egyének racionális döntésének tulajdonítják a migrációt, olyan országot választva, ahol magasabb az elérhető jövedelem, ugyanakkor a munkakörélmények is jobbak (Borjas, 1989). „*Jöjjön a pénz, hogy tudjál csinálni valamit itthon.*” (9. interjúalany) – mondja ezt egy közel húsz éve külföldön dolgozó férj, aki házat épített, ingó és ingatlan javakba ruházott be.

Az áldozatvállalás arányával szemben ez még nem volt elég, ezért gyakran a minimumon túl kitűztek egy-egy konkrét célt, amelyet a külföldi jövedelemből megvalósítottak. Fiatal férfiak esetében a kezdeti konkrét cél a házépítés vagy – vásárlás volt, amelyről a későbbiekben még részletesen írunk elemzésünkben. „*Hát spórolunk! Házat akarok majd csinálni itthon.*” (45. interjúalany)

Az első kitűzött konkrét célt a megvalósítás után jellemzően továbbiak követték. A neoklasszikus gazdasági elméletek fókuszja az egyének racionális döntésén alapuló migráció. Az egyéni döntéssel ellentétben, az migráció új közgazdaságtanának elmélete a házastársak kollektív döntését hangsúlyozza, amely által a családi anyagi jóléte kerül fókuszba. „*Igen, a jövedelem is, meghogy ugye személy szerint Remetéről nem akarok elköltözni. Most oké, hogy jó ideje csak hazajárok, viszont ugyanúgy itt akarunk élni a családommal. Itt építettem a házamat, s mindenfélét. Úgyhogy itt akarok lakni, csak azért vagyok most ott, hogy itt tudjak valamit csinálni.*” (21. interjúalany) Egy másik interjúalanyunk a kollektív döntés kapcsán a következőt mondta: „*Mikor összeházasodtunk, akkor meg akartam próbálni itthon maradni. Addig már eleget dolgoztam külföldön meg lett a házam, lett autóm, s gondoltam ez mostmár kezdésnek elég. Na de mikor összeházasodtunk, s jöttek a gyerekek én meg váltogattam itthon a munkahelyeket a jobb fizetés reményében. Aztán a feleségemmel úgy döntöttünk, hogy még egy kicsit menni kell nekem. Jött volna ő es, de most minek. A gyermekek kicsik, én azt akartam, hogy maradjon itthon velük. Ott kint nem akarnám nevelni őket.*” (6. interjúalany)

Az anyagiak megszerzése által számos más, közben jelentkező igény is teljesíthető az egyén számára. Kutatásunk szempontjából az általunk meghatározott „pénzkeresők” csoportja igencsak szerteágazó. Mindenekelőtt kiemelt figyelmet kell fordítanunk azokra a

munkavállalókra, akik mintegy „életkezdesi lehetőséget” láttak a külföldi munkában akkor, amikor először döntöttek mellette.

Kutatási terepünkön jellemző az a tradicionálisnak mondható család modell, ahol a fiúgyermek házat, míg a lánygyermek staférungot, vagy hozományt kap házasságkötése alkalmával. Ha a húszas évei elején járó férfi nem folytatja tanulmányait (egyetemi szinten), akkor főként jellemző, hogy munkát keres és az új házépítés (vagy vásárlás) közösen történik a szülőkkel. Mindez arra az esetre is igaz, hogyha szerényebb anyagi környezetben él saját családjá. Interjúalanyaink jelentős hányada arról számolt be, hogy a külföldi munkavállalás elsődleges oka a házépítés, vagy -vásárlás volt, annak érdekében, hogy megfelelő egzisztenciális körülményeket teremtsen családjá számára. *„Itthon dolgoztam két évet építkezésben és nem úgy haladtam, ahogy szerettem volna, és úgy döntöttem, hogy mégiscsak visszamegyek külföldre az anyagi helyzet miatt. Ég és föld a különbség. Anyagilag a dupláját lehet keresni, mint amennyit megad bármelyik itthoni cég. (...) Jó lehetőség van anyagilag. Egy éves távra gondolkozok jelenleg. Szeretném, ha anyagilag egy kicsit össze tudnám szedni a lakást, a hőszigetelést megcsinálni kívül, a színezést, s aztán majd, ha itthon lesznek olyan fizetések, hogy megéri hazajönni, akkor szeretnék itthon dolgozni.”* (40. interjúalany) *„Szerettem volna egy kicsi pénzt összegyűjteni, hogy tudjak csinálni egy házat. Aztán az lassan sikerült is, mostmár úgy néz ki. S akkor úgy voltam vele, hogy még fiatal vagyok, s akkor dolgozzak még. Aztán remélem, hogy haza fogok tudni jönni, mert nem szeretnék én kint dolgozni életem végéig. (...) Hát az ottani pénz itteni szemmel jó, de ha ott kellene lakást venni, s ott megélni, akkor az már nem jó.”* (27. interjúalany)

A fenti interjúrészletek olyan 30-35 év közötti fiataloktól származnak, akiknek a külföldi munkavállalás elsődleges célja az otthonteremtés, a hosszabb távú egzisztenciális biztonság megteremtése volt és nem a napi megélhetési gondoktól való szabadulás. Esetükben a migráció hosszútávú célt szolgál, az egyén és család jólétére fókuszál, ugyanakkor nem elhanyagolható az ezáltal társadalmi státusz megerősítése is, amely általában látens formában, ritkábban kimondva fontos a mikroközösségen belül. *„Láttam, hogy más, aki elment, az haladt. Én akkor miért ne tenném?”* (19. interjúalany) - teszi fel a választ nem váró kérdést beszélgető társunk, aki mostanra egzisztenciális körülményeit megteremtette, de a külföldön elérhető jövedelem még mindig meghatározóbb életvezetésében, -eszményében, mint a hazaköltözés.

Az elsődleges cél teljesítése után, a külföldi munkavállalók számára újabb anyagi jellegű célkitűzések kerülnek előtérbe, amelyek legtöbbször a (családi) gazdaság vagy életszínvonal gyarapítását, magasabb szintűvé tételét és a felhalmozást szolgálják. *„Akarok most venni egy autómotort, mert még valamit hozok s az üzemanyag kijő. Egy kicsi fekete még*

melléje jó. Nincs mit hazudozni, ez az igazság. Még hozok egy-két embert, s még egy-két kocsi másnak, az 600 euró.” (26. interjúalany) Interjúalanyunk ez esetben az utazás „anyagi lehetőségeit” igyekszik kihasználni az autómentő vásárlása által.

Más esetekben az elsődleges célok teljesítése után a migráló munkavállalók tartalékokat kívánnak gyűjteni, amelyet hosszútávú pénzügyi stabilitásként értelmeznek arra az esetre is, amikor végleg az otthoni munkavégzés mellett döntenek. Szavaik között kimondatlanul bujkál az otthonról korábban megismert, tapasztalt bizonytalanságtól való félelem, amit ódzkodás kísér, ha hazatelepedésre gondolnak. *„Hát azt szeretném, hogy úgy nagyjából meglegyen mindenünk, meg a másik az, hogy egy kicsi tartalék is legyen. Most olyan világ van, hogy nem tudod egyik napról a másikra, hogy mi történhet, s azért tartalék is kell legyen. S viszont előre is egy kicsit kell haladjak a dolgaimmal. Úgy szeretném, hogy rendbe legyen minden.”* (21. interjúalany) A „rendben legyen minden” általánossága mögött további ki nem mondott célok, álmok, vágyak sorakoznak, melyek egyben indokként, igazolásként és magyarázatul szolgálnak a döntésekben. *„Azt látom, hogyha itthon dolgoznék, akkor nehéz lenne megélnünk, csak átlagosan. Szóval nem kell ki tudja milyen BMW, igaz most sincs, vagy mit tudom én milyen luxuscikk. Két fiunk van. Nőnek és egyre több a kiadás. Tartalékolni is kell, mert manapság semmit nem lehet tudni, mi lesz holnap. Nehéz a távolság, de jobb ez így.”* (23. interjúalany) *„Jobbnak láttuk, ha megy még, mert annyi minden kellene még, és az is fontos lenne, hogy tartalékunk legyen”* (7. interjúalany) – mondja ezt egy itthon maradt feleség. A migráció veszélyeként értelmezhető utazás az otthonmaradt házasársakkal készült interjúk során kirajzolódott, aggodalommal töltve el az otthon maradt családtagokat, de nem képezett áthatolhatatlan gátat. *„Jóhogy a fizetés jobb, de Isten őrizz bármi, két gyermek van, akinek nem mindegy. Tehát jó fizetés, nehéz élet, de soha nem tudni, tehát az oda út vagy vissza út, bárhol bármi történhet.”* (16. interjúalany)

Hosszútávú egzisztenciális biztosítéknak tulajdonítható az a jelenség is, amikor a külföldi munkavállalók célja olyan befektetés megvalósítása, amely hosszútávon stabil jövedelemforrás lehet családja számára. *„Vettem én egy lakást 2008-ban. Most egyet építettünk a párommal s ott lakunk. Csepelen építettünk, de még van bent, a Blaha Lujzán még van egy lakás. Havi fix jövedelem a bére.”* (19. interjúalany)

A rövid és hosszútávú célként értelmezhető megtakarítás és /vagy tartalék gyűjtés kérdésköre empirikus kutatások tárgyát képezték. Rédei (2007b) szerint megfigyelhető a munkaerő-vándorlással ellentétes hazaküldött jövedelmek áramlása, amellyel a külföldön dolgozók segítik otthon maradt családtagjaikat. Tanulmányában részletesen elemzi a hazautalások mikéntjét (pl. Money Gram, valutairoda, postahivatal), azonban napjainkban,

kutatási célcsoportunkra fókuszálva elmondhatjuk, hogy a Rédei (2007b) által elemzett módok nincsenek jelen. Interjúalanyaink mindegyike bankkártyára utalt fizetést kap, amelyet könnyedén, önerőből meg tud osztani házas-társával, szeretteivel. Soltész (2013) és Quibria (1997) tovább elemzik a hazautalások hatását a küldő és fogadó országok között, mikro-, makro- és mezo szinten, azonban kutatásunk szempontjából nem releváns, így ennek bemutatására nem törekszünk. *„Kártyára jön a fizetés. Én nem tudtam kezelni, de meg kellett tanuljam. Most nincs gond. Küldöm át az asszonynak. De levenni is szoktam hazamenetel előtt. Jobb, ha látom a pénzt.”* (44. interjúalany) A migránsok hazautalásai kisebb jellegű tőkemozgások, amelyek Soltész (2013) szerint a háztartások kiadásainak fedezését szolgálják. A háztartások megnövekedett jövedelme azonban a fogyasztás növekedését eredményezi, amely hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódásához a közösségen belül. A hazautalások pozitív hozadékaként értelmezhető az, hogy az érintettek szabadon dönthetnek az összeg felhasználásáról, valamint a multiplikátor hatás révén az egész közösség számára előnyös hatásokat eredményezhet. Negatív aspektusként értelmezhető azonban az a tény, hogy a családok életében megjelenik a presztízs fogyasztás, amely az egyenlőtlenségek elmélyítését, valamint az árszínvonal növekedését eredményezheti (Soltész, 2013). *„Mostmár nem lehet valamilyen kirándulásra nem elengedni a leánykát, mert oda jutottunk, lenézik az osztályba amiatt. És most kell mindenből a legújabb, mert a másoknak az van. Hát igyekszünk a féket behúzni, de nem lehet mindenben, ezt látjuk.”* (7. interjúalany) – mondja ezt az itthon maradt édesanya. Empirikus kutatásunk érzékeny pontjának számított a fogyasztási szokások, valamint az életmód kérdésköre, azonban, nem közvetett módon ugyan, de fény derült rá. *„Járunk úszni, Csomafalvára. Már várjuk, hogy itt is megnyíljon a Tanuszoda. Oda is biztosan menni fogunk.”* (16. interjúalany) *„Mostmár nyáron elmegyünk egy hétre valamelyik tenger mellé. Annyit dolgozunk, kell a pihenés is s hogy együtt legyünk.”* (2. interjúalany)

Megfigyeléseink során elmondhatjuk, hogy interjúalanyaink körében inkább a jólét, az általánosan elégséges szintű anyagi háttér és a biztonság volt megfigyelhető annak ellenére, hogy gyakran nem ez volt kiolvasható az interjúkból. Nem talákoztunk a Szőke Alexandra (2018) által leírt mindennapi élethez kapcsolódó és folyamatosan újratermelődő hitelformákkal. A felmerülő kényszermegoldások, amelyek esetlegesen informális hitelfelvételre készítetnek interjúalanyainkat, már csak egy múltbéli emlék, amely több esetben is indokolta a kezdeti külföldi munkavállalást. *„Hát amikor először mentem el, kölcsön kellett kérjünk. S még sokszor volt olyan, hogy az asszony ment a szomszédba s én mikor jöttem haza a fizetéssel, akkor megint mentem a szomszédba. Nem éltünk nagylábon akkor se, s most se. De a pénzért dolgozni kellett. Most, hát hogy is hívják, az a gyermekpénz, amit Ausztriába adnak, na az jól kiegészíti a fizetést.*

S jó es. Ha nincs más nagydolog, akkor a gyermekekre is költjük.” (4. interjúalany) Ebben a narrációban megjelenik az a pluszjuttatás, amely igénylését munkakörünkből adódóan segítjük iratok kitöltésével a Polgármesteri Hivatalban. Érdekes számunkra, ahogyan kérdés nélkül mondják a kérelmezők (legtöbb esetben az itthon maradt családtagok), hogy milyen jó hogy van ez a lehetőség, merthogy az románai juttatás többszöröse. Közhivatali alkalmazottként nem tisztünk vissza- vagy rákérdezni, azonban előzetes magyarázatként elhangzik már az elején ennek fontossága.

A migráció motivációja alapján elsődleges kategóriaként a „pénzkeresőket” ismertettük, mivel kutatási célcsoportunk nagyobb hányada tartozik ide. A migráció elsődleges motivációja a külföldön elérhető magas(abb) jövedelem, amely elsősorban az otthonteremtést (házépítés vagy vásárlás) szolgálta, amely stabilabb életkezdést jelent. Az elsődleges cél teljesülése után újabb gazdasági célokat tűztek ki maguk elé interjúalanyaink, olyanokat, amelyek hosszú távon anyagi biztonságot teremthetnek hazatérésük után is. A magasabb jövedelem gyakran olyan változást eredményezett az életmódban és a fogyasztási szokások területén, melyek nem csak az életszínvonal változásában jelentkeznak, hanem a társas kapcsolatokban, az otthoni kötődések fellazulásában és az életvitelt meghatározó értékrendek változásában.

8.2. Önmegvalósítók

A migrációs motivációk alapján kategorizált interjúalanyaink következő csoportját az önmegvalósítók képezik. Kutatási célcsoportunkban kisebb számban vannak azok a munkavállalók, akiknek kezdetleges és elsődleges célja ez volt, azonban az idő múlásával, a materiális javak megszerzésével, számos munkavállalót vezérelt az önmegvalósítás a folytatásra. Abraham Maslow (2003) az önmegvalósítás fogalmát, amely az emberi motiváció legmagasabb szintjeként határozta meg, amely szoros kapcsolatban áll a személyes fejlődéssel. A külföldi munkavállalás során ugyanakkor, az önmegvalósítási vágy eszközként szolgálhat az egyéni törekvések megvalósítására. Sik (2022) a migráció sokféleségét hangsúlyozva elismeri, hogy a leggyakoribb ok a jövedelemszerzés, azonban felhívja a figyelmet a jóléti- vagy élménymigrációra, mint motivációs típusok alapján elkülöníthető migrációra. a két típus különbségeit és hasonlóságait taglalva Sik (2022:12) kiemeli „élménymigráció célja az önmegvalósítás, az élmények átélése és a világ megismerése”.

A migráció gazdasági okainak vizsgálata során kiemelten fontos a jelenség fejlődésre gyakorolt hatásának vizsgálata, mivel a migráció jelentős változásokat indított el és eredményezett a társadalmakban és az érintett családok életében. Bodó (2019) a migráció és fejlődés kapcsolatát optimista és pesszimista forgatókönyvek szerint vázolja de Haas (2010) és

Taylor (1999) munkái alapján. Az optimista nézőpont szerint a migránsok a helyi fejlődés előmozdítói lesznek, akiknek a szerepük felértékelődik a helyi egyenlőtlenségek kiegyenlítése kapcsán. „Ezen elképzelés szerint a migránsok a folyamat egyéni szereplőinek tekinthetők, akik ugyan a személyes haszon elérése céljából választják a külföldi munkát, de ezzel együtt a társadalmi innováció hordozóivá válnak/válhatnak” (Bodó, 2019:187). A külföldön szerzett jövedelem otthon hasznosul, mint ahogy a megszerzett tudásuk és tapasztalatuk is. Ha mindezek összeadódnak, akkor makroszintű fejlődés előmozdítói is lehetnek.

De Haas (2010) szerint a migráció optimista megközelítésének elméleti keretét a neoklasszikus- és developmentalista migrációs elméletek adják. Todaro (1969:139) „kiegyensúlyozott gazdasági növekedés” fogalmával írja le azt az újraelosztási folyamatot, amelyben a munkaerő újraelosztása történik a vidéki/rurális mezőgazdasági területekről az ipari szektor fele. Ez a folyamat előfeltétele a gazdasági növekedésnek, amelynek következtében a teljes folyamat alkotóelemévé válik. A munkaerő szabad áramlása a kibocsájtó országokban a munkaerő szűkösségét és a bérszínvonal növekedését eredményezi. A tőkeáramlás ellentétes irányú, a munkaerőben szűkölködő országokból a tőkehiányban szenvedő kibocsájtó országok fele halad. A tényezőár kiegyenlítődése a kibocsájtó- és célországok között a migráció megszűnését eredményezheti (Massey et al., 2007).

A pesszimista nézőpont a migráció negatív megítélését három szinten (mikro-, makro- és mezoszinten) fogalmazza meg. Mikro szinten, vagyis az egyéni élet szintjén, a migráció által szerzett jövedelmet presztízfogyasztásra költik és elpazarolják. „A társadalom makro szintjét tekintve pedig azokra a veszélyes dolgokra hívják fel a figyelmet, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják a kibocsájtó közeg fejlődését: az agyelszívás, a munkaerő elvándorlása lesz ezen megközelítések szerint a munkamigráció negatív következménye” (Bodó, 2019: 187-188). Elkészült elemzések mutatják, melyekhez a mi kutatásunk is illeszkedik, hogy mezoszinten (regionális- vagy lokális szint) nem enyhülnek a különbségek a kibocsájtó és befogadó régiók között. Az egyenlőtlenségek növekednek, ami a migránsok végleges kilépésének esélyét is növeli (Bodó, 2019).

Empirikus kutatásunk során igazolást nyert az a tézisünk, hogy a külföldi munkavállalók az anyagi biztonság megteremtése után a kiteljesedés, szakmai elismerés, és az önmegvalósítás motivációjával folytatják a külföldi munkavállalást. Ezt a kategóriát különösen fontos két további altípusra bontanunk. Egyrészt beszélünk kell azokról a munkavállalókról, akik fizikai munkájuk által érték el a kiteljesedést. Másrészt pedig interjúalanyaink szűkebb csoportjába tartoznak azok, akik fizikai munkából, (tacit) tudásuknak és rátermettségüknek köszönhetően saját vállalkozást indítottak és annak vezetői szerepét töltik be.

Az önmegvalósítók kategóriába sorolt interjúalanyainkat hallgatva első hallásra az a benyomásunk volt, hogy egy tipikusan sikeres elvándorló narrációja ez. Azonban történeteikben rendre előjönnek ugyanazok a strukturális egyenlőtlenségek és kizsákmányoló viszonyok, amelyek a munkamigráció klasszikus centrum-periféria elméletében jelen vannak.

8.2.1. Munkájával való elégedettség

Sokak számára az önmegvalósítás a jól végzett munka és az ennek köszönhető elismerés jelenti, amelyben eredményeképpen a munkavállalóra a belső elégedettség érzés is motivációs tényezőként hat. Csíkszentmihályi Mihály (1990) flow-elméletével is magyarázható interjúalanyaink külföldi munkavállalás során szerzett tapasztalata, amely az önmegvalósítás kulcstényezője. A migránsok külföldi munkavállalásuk során új környezetbe kerülnek, ahol alkalmazkodniuk kell és bizonyítaniuk önmaguk, munkaadójuk, vagy éppen munkatársaik számára, felhasználva előzetes tudásukat és kompetenciájukat. Ezáltal lehetőségük van a flow-élmény megtapasztalására.

„Azt mondta a főnök, hogy jól dolgoztál, köszönöm. Ez engem úgy meglepett, hogy még csak meg sem tudtam köszönni neki, de igazából azt sem tudom mit mondtam. Azért aztán több nem kellett nekem sem, lendületet kaptam ettől.” (36. interjúalany) Beszélgetőtársam korábbi munkahelyi tapasztalatából teljesen hiányozott a munkaadójától kapott szóbeli elismerés. Az otthoni munkakultúrának ez nem volt része. A narrációjában fellelhető elégedettség érzés az önértékelésére hatott az idegen és újszerű munkavállalói térben, amire ráerősített az anyagi jutalmazás is.

„S akkor megemelte, két euróval többet adott, s most még egy eurót rátett az órabérre. Nem olyan sok, de a másik, hogy 350 órát dolgozok, s tíz ezer köbméter fát hordok ki egy hónapban tiszta egyedül. 450 liter motorina⁹ egy napra nem elég. Sokat dolgozok, de jó es. Érték ezekhez a gépekhez szerencsére, s én tanítom a főnök fiát es. Szeretem ezt. Drága gépek, itthon nem is lehet ilyeneket látni” (26. interjúalany) – adta elő ezt egy olyan beszélőtársunk, aki Németországban erdőkitermelésben dolgozik. Az elégedettséget az elérhető jövedelem mellett egyértelműen a szakmai kiteljesedésének a lehetősége is hordozza. Szakmai képzettségét nem tanulmányai által szerezte, hanem előzetes munkahelyén tanulta. Örömet leli munkájában, büszke a végeredményre és arra, hogy egyedül tud ilyen mértékű munkát végezni. A munkája eredménye kézzel fogható és látható számára, amely belső elégedettség érzést ad. Beszél minderről természetesen, nyugodtan. Ha azonban utána számolunk havi munkaóráinak

⁹ gázolaj, román nyelven

azt látjuk, hogy 21 munkanappal számolva napi 16,6 óra a munkaidejének átlaga. Ez fizikai képtelenség. Tehát hévégeken is dolgozhat és így napi 11,6 órás munkaidő átlagot kapunk. Az önkizsákmányolás magas foka, amit ez a fiatalember öntudatlanul megél. Mondandóját igazolják a sorolt további értékek, melyek a teljesítményéről szólnak: „tíz ezer köbméter” kitermelt fa – hazai körülmények között négy jól felszerelt, gyakorlott, összeszokott csapat kiváló teljesítményének számít ez a mennyiség. A működéshez szükséges napi gázolaj mennyiség reális lehet -tudjuk, erősen géptípus-, terep és (szak)ember függő az üzemanyag fogyasztás, de mindenképp tekintélyes. A havi eredményt visszaosztva munkanapokra 322, a hónap napjaira 476 köbméter famennyiséget kapunk. Bármennyire performánsak is a gépek, több van ebben a szituációban, mint normalitás. A főnök fiának a tanítása szintén elismertséget, motivációt sejtet, de akkor járhatunk közel a valósághoz, ha azt feltételezzük, hogy a jelenléte serkenti a teljesítményt, de ő nem dolgozik ennyit. Ezek az adatok ellent mondanak minden munkatörvénykönyvnek. Tudja ezt a munkavállalónk és mosolyogva ad magyarázatot: „félre eső helyen, erdőben dolgozunk, nem járnak ott, nem látnak.”

Az önmegvalósítás, az elégedettség újabb fokozata ez. Egy másik interjúalanyunk, aki kényszer hatására keresett munkát külföldön közel húsz évvel ezelőtt. Most magabiztosan kijelenti, hogy „én most 44 évesen a csúcson vagyok ebbe a szakmába”. (23. interjúalany) Hosszasan ismerteti azt a bejárt utat, amelynek köszönhetően ezt kijelenthette. Az eset részletes ismertetését jelen fejezet végén mutatjuk be. Rendre találkozzunk a szakmai tudásból, az elkötelezettségből eredő magabiztos és önálló munkavégzéssel.

A munkával való elégedettség a nők esetében is markánsan kirajzolódott, mint másodlagos, de kiemelten fontos cél. Esetükben a külföldi munkavégzés az anyagiak mellett a kiteljesedésüket, elismerésüket, megbecsülésüket és önmegvalósításukat jelentette. Több esetben is a munkaadó pozitív visszajelzése motiválta a munkavállalót a folytatásra, mondván. „megdicsérték és megköszönték a munkámat. Hát ez olyan volt... hogy el sem tudom mondani. Pedig nem volt könnyű az eperszedés.” (38. interjúalany) A munkavégzés elismerése az egyén értékességét jelentette, amely lendületet adott a folytatásban. Volt olyan nő is, aki önmagát kereste más külföldi munkahely által. „Tehát nemcsak a munkahelyért, vagy az elmenését, hanem, hogy hol van az a hely, ahol meg tudok maradni másként, jobbként, megvalósítani önmagam.” (46. interjúalany) A munka ez esetben nem csupán pénzkereseti forrás, hanem egy olyan idegen térben végzett tevékenység, ahol az eddig ki nem bontakozott, látens egyéni értékei teret kaphatnak a kibomlásra. Egy másik interjúalanyunk így foglalta össze az érzéseit, tapasztalatát: „Én jól érzem magam. Tényleg jól. Hiányzik a család, de amikor otthon vagyok, akkor minőségi időt tudunk együtt tölteni. Itt pedig elismerik a munkám.” (31. interjúalany) Az

elismerő környezet enyhíti a család hiányérzetét, de az anyagiak minőségi időtöltést biztosítanak az együttléttükkor. Gondolkodásában, értékrendjében egyik pótolja a másikat.

8.2.2. *A megszerzett tudás, mint elégedettség forrása*

Interjúalnyaink egy része kiemelte az évek alatt megszerzett szakmai és tacit tudást, amely önbecsülését és önértékelését javította, ugyanakkor stabilitást érzést is adott számukra. Különösen fontos az az út, amely során a migrációban részt vevő egyének a kezdeti bizonytalanság után, a már meglévő tudásukat kamatoztatva eljutnak a magabiztos munkavégzésig. Ebben a folyamatban, a tudás szimbolikus tőkeként értelmezhető.

Egy férfi narrációjában szintén a (szakmai) tudása szolgált alapként a munkával való elégedettség elérésben: *„Traktoroztam, s javítottunk bent a műhelyben. Jó volt, mert betettek a műhelybe. Volt egy kicsi fogalmam, s szerettem is, aztán odatettek. Ez már egy magasabb szintet jelentett, ha mondhatom így. Volt kilenc traktor, amik folyamatosan szedték az uborkát, s azok aztán mindig kellett működjenek. Ha valami baja lett, rögtön kellett menni s megjavítani, vagy cserélni, vagy valami. Ha éjjelig kellett dolgozni, akkor az se számított, csak az reggel tudjon indulni. Nehéz volt, nem mondom, hogy nem, de jó volt. Látták, hogy egy kicsit értek hozza, s tanítottak még.”* – (27. interjúalany) Interjúalanyunk tudása az évek során tapasztalt munkáiból eredeztethető, lehetővé tette számára a szintlépést: az uborka szedésre elszegődött ember, gépészként dolgozik. Ez a dolog jobban megbecsült és egyre magasabb szintű, biztosan jobban megfizetett, amelyet tovább tanulásra, önképződésre használ, jót eredményez(het) a jövőben. De vegyük észre ismét: rögtön kellett javítani, éjjel kellett dolgozni – munkakiesés nem történhetet. Nem csupán a munkaadó jó szervezésére gondolhatunk, hanem ezeknek az embereknek az alapos kihasználására is.

Kiemelve visszatérünk és hangsúlyozzuk azt tény, hogy beszélgető társaink munkával való elégedettségének egy másik meghatározó forrása a tanulás, (szakmai) fejlődés lehetősége volt. Többen is megfogalmazták, hogy sokat tanultak, új és hasznos tudást sajátítottak el, amely által értékesebbnek, többnek érzik magukat. *„Kimentem, s ott egyedül voltam magyar. Itthon nem szerettem tanulni, de ott éreztem, hogy muszáj tanuljam a nyelvet. S aztán fokozatosan egyre jobb lett a németem. S ezzel még előrébb is léptettek.”* (38. interjúalany) Egy másik interjúalanyunk a következőképpen fogalmazott: *„Tanultam. Megcsináltam a darus iskolát. S ezzel már eggyel több opcióm lett a munkára. Sokat fejlődtem. De nem is gondoltam erre.”* (41. interjúalany) A tanulás által tehát nemcsak önbizalmat, motivációt kaptak a folytatáshoz, hanem jobb munkakörülményt, több fizetést és szabadidőt.

A nyelvi kompetencia okán történő magabiztos munkavégzés rajzolódott ki egy másik interjúalanyunknál. „*Megtanultam a nyelvet nagyjából, s jó körökben forogtam ezáltal. Így mindig került valami jó munkalehetőség nekem.*” (22. interjúalany) Nyelvtudása nem csupán eszköz számára, hanem erőforrás is, amely segíti nem csak a munkahelyi kapcsolatai kialakításában. Ugyancsak belső örömet, önbizalmat adott emberünknek, ami biztonságérzettel társult az új környezetben.

A munkával való elégedettség nők és férfiak esetében egyaránt többdimenziós és időben hosszabb folyamatot jelöl. A külföldi munka tehát nem csupán megélhetési forrást jelent interjúalanyaink számára, hanem olyan teret, élethelyzetet is biztosít, ahol kiteljesedhetnek tudásukban, egyéni kompetenciájukban és személyiség fejlődésükben. A megszerzett pénzen túl az új tudások és tapasztalatok további ösztönzők, indíttatások, késztetések forrása a jövőben. Egyszerre inspirálják, lelkesedést adnak és elszántabbá teszik célorientáltságuk.

8.2.3. *Beosztottból vállalkozó*

Kutatási célcsoportunk másik számottevő része munkavállalói státuszát munkaadóra cserélte, készségeinek bátrabb kibontakoztatásával, valamint az időközben megszerzett másfajta tudásuk kamatoztatásával magyarázunk. Olykor nem is hosszú évek kitaró munkája vezet ide, hanem az a szemléletmód, hozzáállás, gondolkodás-, és viselkedésmód, ami proaktív kezdeményező-készségük, felelősségvállalásuk irányába mutat. Kockázat vállalásaikat a vállalkozói lét alapjaként kezelték, számunkra a problémák lehetőségek voltak az önálló munkavégzésre. Ezen dialóguspartnereim profiljában az átlagosnál jobban kommunikálók, rugalmasabb, alkalmazkodó képesebb, kreatívabb emberek jelennek meg. A saját vállalkozás elindításával nem csupán önmegvalósításuk egy újabb, magasabb fokozatát érték el, hanem más mértékegységgel mérik a sikert. Nem pusztán egyéni ambíciókról beszélhetünk, hanem kollektív döntésekről is, amelyek által külföldön segítik egymást az egykori munkavállalók saját vállalkozásaik létrehozásában. Interjúalanyaink ezen csoportja többnyire (egy kivételével) Magyarországon alapított saját vállalkozást. Ebben a folyamatban kulcsszerepet játszott az a tény, hogy nem ütköztek nyelvi akadályokba és maguk létrehozta hálózaton belül szerveződtek. E folyamat értelmezéséhez a nemzetközi migráció hálózat elmélete kínál értelmezési pontokat. Az elmélet szerint, a migránsok döntéseit nagy mértékben befolyásolja az a kapcsolati háló, amelyhez tartoznak. A hálózatokon keresztül információt, érzelmi- és anyagi támogatást, valamint gyakorlati segítséget nyújtanak egymásnak a hálózat tagjai (Massey et al., 1993). Kutatási csoportunkban a hálózat különböző szálai, többnyire két nagyobb vállalkozó

személyéhez vezetnek vissza, akik mentorként segítették rátermett munkavállalóikat saját vállalkozásuk elindításában, mert gazdaságilag előnyösebb volt ez az együttműködési forma.

„Tehát van egy pár alkalom, amikor azt mondjuk, hogy na, most elkezdünk gondolkodni, hogy most kellene lépni. De ilyenkor a B. A. nagy segítség. Tehát ugye, mint az építőiparban, többször volt rá példa, hogy megálltunk egy hónapra. Úgy láttuk, hogy most nincs munka. Akkor fölhívtuk az A-t, vagy éppen, aki éppen ezzel foglalkozik. És akkor mentünk építőiparba dolgozni. Egy hónapra, egy hétre, két hétre.” (24. interjúalany) Interjúalanyunk narrációja részletes, információgazdag, ugyanakkor betekintést enged a migráns hálózatok működésébe. Pierre Bourdieu (1986) szerint a szociális tőke a társas kapcsolatokból származó potenciális erőforrást jelent, amely aktiválódik a hálózathoz való tartozáson keresztül. A vállalkozóvá válás folyamatában ez különösen fontos, mert például interjúalanyaink egyike sem rendelkezett előzetes anyagi tőkével, és hangsúlyosan beszél a hálózaton belüli támogatásformák működésének mikéntjéről, a kölcsönös segítségnyújtásról, információszerzésről, kockázatérzet csökkentéséről. A hálózat nem csupán a vállalkozás elindításában nyújt segítséget, hanem annak további működtetésében és fenntartásában is. Az alábbi idézet szól a csoporton belüli mozgásról, annak irányáról, hiány szakmáról és munkamorálról, ahogy a vállalkozó munkaadó látja: „L. D. A., mer most ugye ő végig volt, végig együtt voltunk, tehát együtt is csináltuk meg ezt a kis vállalkozást, van két alkalmazottunk. Jelen pillanatban is A.-val ketten közösen visszük ezt a céget. És mit akartam mondani, nem, most már nincs alpinista. Ez, ez, ez tehát ők ugye, akiket felsoroltam, ugye itt, akik elmentek, tehát mind az A. köreiből maradtak, ugye B. Zs., B. R. Nagyon sokan elmentek Ausztriába, ugye a Góga gyerekek, ők Ausztriába dolgoznak. De nincs alpinista. Tehát ezzel küzdünk, hogy nincs alpinista. Nincs ember, aki ezt csinálja. Nem lehet, nem lehet munkaerőt találni. Az, aki tudná csinálni, az meg link úgymond, egy nap jön, két nap nem jön dolgozni, nem lehet egy munkahelyet fenntartani.” (24. interjúalany)

Személyzeti-, vezetési-, gazdasági gondok kontextusai között bontakozik ki a vállalkozói attitűd, a belső készítés és hajtóerő: „Az embert meg kell ismerjék, hogy igenes elismert legyen a szakmájában. Hogy most én elmegyek öt áccsal dolgozni, akkor ne valljak szégyent. Ne valljak szégyent. Az a lényege, hogy odamenyek, kiadják a munkát, megcsinálom. S akkor így. Az egyik építésvezető mondta a másíknak, „hívjad F.-t, mert normálisok...” S akkor így sikerült. Csináltunk ilyen Erste bank székházat. Én voltam kilencezer négyzetméteren én voltam a brigádvezető. Egyedül.” (19. interjúalany) Ebben a beszámoló részletben ugyanakkor azonosítható Bourdieu (1984) szimbolikus tőke elmélete, amelynek értelmében nem csupán az anyagi javak megszerzése és felhalmozása a cél, hanem az elismertség és társadalmi státusz is, amely hatással van az egyén önbecsülésére és saját helyzetének értelmezésére. Saját névvel

dolgozni és dolgoztatni szimbolikus jelentést hordoz: identitás erősödés, autonómia, kontroll, bizonytalanság, de nagyobb anyagi siker reménye-lehetősége és valóra valása is.

Egy másik kutatásban részt vevő személy narrációjában is a szociális tőke mellett olyan fontos értékek fellelhetőek, mint az önismeret, saját életút felülvizsgálata, kiértékelése és az erre képes reflexió. *„Dolgoztam. Ipari alpinistaként kezdtem Pesten. Fiatal voltam s otthonról szó szerint elszöktem. Engem mindenki nevelni akart, a nővéreim is. Ugye én voltam a kicsi, s a rossz is. Aztán persze meg kellett tapasztaljam a bohém életem pénztelen következményeit is. Lassan ért be a fejem lágya, sok hülyeséget csináltam. Aztán A. mondta, hogy alapítsak egy külön céget, mert egyre több a munka, s ad át belőle. Lehetőséget láttam benne, s közben meg is nősültem. Segített a komolyodásban az asszony is. Most vannak saját embereim, ipari alpinisták, de én is dolgozom velük. S még van egy ilyen állványos vállalkozásom Építkezésekhez adok bérbe állványokat. Hála Istennek jól megy mindkettő. (...) Ez olyan volt, hogy a lépcsőfokokat meg kellett tegyem felfelé, s közben tanulni is kellett. De ejsze inkább a felelősséggel volt nagyobb bajom. (...) Most jó érzés. Szeretem munkám és terveink is vannak a fejlesztésre.”* (11. interjúalany) Az interjúban rendre megjelenik és visszatér a büszkeség, amely az eddig megtett útra és a jelen eredményeire egyaránt fókuszál. Ez a típusú narratíva önmegerősítő funkcióként értelmezhető, mivel a teljes fejlődési ívet bemutatja: a kezdeti nehézségektől a vállalkozóvá váláson túl az emberi kiteljesedésig. A belátással és büszkén szemlélt életút ilyenkor az önmegvalósítás igazolása is.

A kutatásban résztvevő vállalkozók több esetben részletesen öntudatosan és mintegy elismerésre várva ismertették referencia munkáikat, amelyek egyszerre szakmai tapasztalatuk, felkészültségük, eredményeik kézzelfogható bizonyítékai, elemzőként pedig szimbolikus tőkeként definiálhadjuk. Az alábbi interjúban emlegetett munka helyszínek, cégek, technikák és műszaki megoldások jelzik adatközlőnk nem csupán építőipari vállalkozásának színvonalát, hanem a vállalkozói habitusát is. *„Nekem nem kellett nagyon sok, úgyhogy nekem az a két év vagy a két és fél év, amit dolgoztam én, mint alkalmazott. Én azt mondom, hogy ezekben a betonszerkezetekben nekem már újat nem tudtak mutatni. Nem tudtak, mai napig is ezekkel dolgozok. Mert vannak kódok, tervrajzokat már ismerem. Nem kellett nekem. Az van, hogy van egy brigádvezető, vagy kettő, aki a rajzot érti, én elvállaltam, megegyeztem, vittük a munkát. Volt olyan munka, hogy teljesen anyaggal, zsaluval vállaltam el, vassal. A Prima CBA-nak is dolgozok. Budai oldalon, de hát Nagykovácsiba is, hogy megcsináltam teljesen függetlenül én béreltem a mindenfélét. Úgyhogy én a rajzokat beküldtem. Itt nekünk az, hogy megegyeztünk, kezdet fogtunk rá, eltelt hatvan nap, fizettek. Minden flottul ment, határidőre. Ilyen Móricka rajzok alapján ne dolgoztunk sosem. Aztán mondják, hogy ti rontottátok el. Nem. Adjatok egy*

tervet, rajzot. Tűzessük ki ezekkel a topósokkal, azt mondják, jó, a rajzot addig felviszik a műszerrel. Így csinálják. Mi a munkaerőt biztosítottuk. S így.” (35. interjúalany) A referenciaként ismertetett projektek, valamint a részletes technikai elbeszélés egyaránt identitásformáló narratíva, amelyben önmagukat hozzáértő szakemberként pozícionálják.

A megszólaló vállalkozóink, munkavállalói tapasztalatukból kiindulva, munkaszervezési és vezetési gyakorlatukban igyekeznek jobb munkakörülményeket teremteni munkavállalóik számára. A közvetlen pénzjutalmat meghaladóan különböző gyakorlati intézkedéseket honosítottak meg a munkára való ösztönzés érdekében. A már fentebb ismertetett németországi erdőkitermelő munkás munkaprogramja és az itt megismertek között lényeges elem a szabadidő kérdésköre. Beszélgető partnerünk nem csupán felügyeli jelenlétével a munkavégzést, hanem sikerül nagyvonalúan kezelnie a túlórákat, kreatívan szerveznie és beosztania a munkás csoportjai munka- és szabadidejét. *„Ösztönözni kell őket, s nem kell basztatni, magyarul. Bocsánat, hogy így fogalmazok, de én elmondtam reggel hét előtt tíz perccel, vagy hét órakor: „figyeljetek, te ezt csinálod, te azt csinálod, ekkorra jön a beton. Ha valamit nem tudtok, hívjatok. De ott vagyok köztetek.” Nem, ennyi, ennyi kell. Motiválni kellett. Volt öt brigádom, csak példát mondok vasas, vagy falazó brigád - az minden héten maradt túlórázni. De örökké ráírtam egy órát a túlórára, hogy ösztönözsem őket, s nem mind, hogy minden este egy brigádot, vagy minden héten csak egy brigádot, hanem szerre, beosztottam. Beosztottam őket, hogy akkor egyik este marad az egyik brigád, hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat. S így, így lehet.”* (19. interjúalany)

A személyes jelenlét, részvétel a munkában, példamutatás, a vállalkozói szemlélet Bourdieu (1977) habitus fogalmával magyarázható, amelynek értelmében az egyének viselkedésmintájukat korábbi tapasztalataik alapján alakítják ki. Az egykori munkavállaló vállalkozóként belülről ismeri a munkafolyamatokat, így bizalmat kelthet alkalmazottaiban, munkatársaiban. *„Velük dolgozom én is a ma napig. Persze már kevesebbet tudok, mert ez a sok papír munka is van, de szeretem én, ejsze jobban a fizikai munkát. Lássák az emberek, hogy én is tudok dolgozni. Igyekszem bónuszokkal is jutalmazni, amikor van lehetőségem. Kicsi vállalkozás vagyunk, de amit lehet, azt adjuk.”* (11. interjúalany)

Adatközlőink migrációs szándék szerinti kategorizálása során az önmegvalósítás különböző fokozatait érték el. Mint látjuk, egyrészt munkavállalóként érte el az anyagi megbecsülést, elismerést, gazdasági- és pszichés biztonságérzetet. A másik csoportba azok tartoznak, akik munkavállalói státuszukból tovább lépve vállalkozókká váltak. Karakterisztikus vonásuk, hogy rövidebb – hosszabb ideig munkavállalóként alkalmazottként dolgoztak,

azonban egyéni készségük, célrendszerük, rizikó vállalásuk és tudásuknak köszönhetően saját vállalkozást indítottak és vállalkozói habitusuk formálódott, fejlődött. Megfigyelésünk szerint azonban mindkét esetben közös: munkavállaló migrációs hálózatukon belül mozognak, segítve egymást. Életútjukat elemezve az önmegvalósítás általunk itt ismertetett két formája hozzájárult a megszólaltatott személyek identitásképeinek formálódásához, valamint ahhoz, hogy megbecsülést és stabil pozíciót szerezzenek a családban, a munkaerőpiacon, a társadalomban. Történeteik ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy a migrációs siker nem értelmezhető csupán individuális teljesítményként vagy szerencseként. Bár a felszínen a jó társadalmi beilleszkedés, a szakmai elismertség és a személyes elégedettség körvonalazódik, azonban mindennek alapját egy olyan rendszer képezi, amelyet a globális munkamegosztás és centrum–periféria viszonyrendszere határoz meg. Az önmegvalósítókat tehát a kizsákmányolás sikeres túlélőinek tekinthetjük, akik képesek voltak alkalmazkodni a strukturális kényszerekhez és mozgósítani tudták erőforrásaikat. Példájuk kettős dimenziót tár fel: egyszerre láttatja a mobilitás lehetőségét és a társadalmi- és gazdasági egyenlőtlenségek mély lenyomatait.

8.3. Családegyesítők

A migráció indítékának jelentős, de gyakran háttérbe szoruló, nehezen megvalósítható motivációja a családegyesítés. Kutatási célcsoportunkban meghatározó azoknak a száma, akiket nem közvetlenül anyagi okok vagy az önmegvalósítási vágy vezérelt külföldre, hanem az ott dolgozó házastárs követése. Interjúalnyaink narrációjában az e típusú migráció gyakran rövid távú célként fogalmazódik meg, azonban számos esetben végleges külföldi letelepedéssé formálja a családi értékrend, -célok. Szembeötlő, hogy az ideiglenes, meghatározott idejű migrációs interjúalnyainknak, akik nem terveznek hosszútávú külföldi létet, nem céljuk a nyelvtanulás, vagy karrierépítés. Gyakran a gyerekek beiskolázásának időpontját tekintik olyan mérőföldkönek, amikor döntenek az „itt maradni vagy haza menni”, „maradok és ők jönnek” kérdéskörökben. A rendszeres vagy akár alkalmi családi együttlét ugyan érzelmileg stabilizálja az előzetes távollét hiányát és segít feldolgozni, illetve elfogadni a migrációt, de megérnek azok az élethelyzetek, melyek döntéskényszerbe hozzák a szereplőket. E csoport esetében más jellegű problémák azonsíthatóak, mint például az érzelmi-fizikai elhanyagoltság, kulturális adaptációs nehézségek, vagy a helyhezköttetés miatti honvágy. *„Megyünk, mert A.-nak nagyon hiányzik az apja. Napokat sír, amikor elmegy. Lehangozt utána, már azt sem tudom mit csináljak vele. Egyszer még orvoshoz is kellett vigyem. Kicsi még, érthető is valahol.”* (13. interjúalany) – mondja ezt egy olyan édesanya, aki gyermekével külföldre költözött férjét követve.

A továbbiakban, az azonosított problémák fókuszában ismertetjük a családgyesítők kategóriájának migrációs mozgatórugóját, amely nem feltétlenül illeszkedik a klasszikus gazdasági célú migrációs elméletek csoportjába. Elemzésünkben kisebb változtatásokkal felhasználjuk a *Családegyesítés céljával elvándorolt családok helyhez kötődése* című tanulmányunk (Nagy-Menyhárt, 2024) mely publikációként jelent meg.

Kutatásunk szereplői a kiskorú gyerekeket nevelő családok. Ezen a kategórián belül külön figyelmet érdemel azoknak a családoknak a köre, akik általában az édesapát, a családfőt követve lakóhelyet változtattak. A döntést legtöbb esetben a családgyesítés, a kiskorú gyerek apahiánya motiválta. Interjúalanyaink kifejezéseikben az „itthonhoz” való ragaszkodást véltük felfedezni a külföldi „otthon” mellett. A ragaszkodás, a helyhez kötődés oka változó tényezők mentén rajzolódik ki, azonban mindenik esetben közös az itthon (Gyergyóremetén) meglévő ház, amelyet a nagy család (szülők-nagyszülők) segítségével részben vagy teljesen felépítettek és a külföldi jövedelemből a kis család számára minél inkább komfortosabbá alakít a majdani visszaköltözésre gondolva. Empirikus kutatásunk során, a családgyesítés céljával elvándorolt családok narratíváiban rendre visszatérnek a kulturális adaptációs nehézségek. *„Nem egyfajta vér folyik az ereinkben, ég s föld különbség van közöttünk. Náluk az ember körül pörög az élet, mi pedig pörgünk az élettal, futunk.”* (13. interjúalany)

Az édesanyák több időt töltenek gyerekeikkel, az oktatók által is becsatornázva ezáltal egy-egy óvodai szülői csoporthoz. Mindez valamiféle kapcsolatot eredményez a helyiekkel, szorosabbat az érkezetekkel. Interjúzott édesanyáink fokozott aggodalmuknak adnak hangot gyermekeik jövője kapcsán abban az esetben, ha külföldön maradnának. *„Tudod kicsi még, de most is féltem. Sokféle ember lakik itt. Nem úgy van, mint otthon, hogy a szomszéd gyermekkel játszanak az udvaron vagy az utcába. Itt azt se tudjuk ki lakik a házunk másik felében. Zárkózik itt mindenki. Mi lenne így velük? Csak telefonoznának a négy fal között.”* (10. interjúalany)

Iskoláskorú gyereket nevelő családnak már könnyebb volt a kulturális adaptáció folyamata, annak ellenére, hogy gyereket az iskolában „íz-es-beszéd” jelzőszerkezettel illeték, azaz finoman ugyan, de megkülönböztetés érte őket. A tanárok részéről kedveségnek hatott ez, azonban az iskolatársak csúfolódása csakhamar elvette a gyerek kedvét az iskolába járástól.

Sok esetben tettek megjegyzést általánosságban a befogadó társadalomra, amely számukra nem helyettesítheti szülőfalujukat. *„Itt úgy élnek, ahogy mi nem szeretnénk sosem. Mindent megvesznek a nagyboltból. Hiányzik a kicsi kertünk is. De biztonság sincs itt. Este ki se merném engedni a gyerekeim annyi a drogos s azokhoz hasonlók. Más világ ez egy családnak.*

Én még egyedül eljövök dolgozni, de jobb nekem is, ha biztonságba tudom otthon a családom.”
(8. interjúalany)

Kutatásunk során több kisgyereket nevelő család tervei között szerepel az iskolakezdés időpontjáig tervezett külföldi lét. A helyhez kötődés és a vissza csatolódás része a román nyelv ismerete, annak elsajátítása. A szülők fontosnak tartják, hogy gyerekeik ne maradjanak le a román nyelviskolai oktatásáról. *„Amikor kell kezdje a nagyobbik az iskolát, megyünk haza. Addig angol oviba jár, hogy tanulja az angolt is.”* (10. interjúalany) Egy másik édesanya pedig így nyilatkozik: *„mi már megszoktuk, lehet, hogy maradnánk is, de A. a kilencediket itthon akarja kezdeni. Már elévette a román szótárt. Neki az apja hiányzott, mostmár az otthon, a barátok.”* (13. interjúalany) A nyelvi faktor kérdéskörén belül differenciálhatóak a családok a gyerekek életkora alapján: (1) óvodás- és (2) iskoláskorú gyermeket nevelő szülők. Az óvodás korú gyerekek nem érzékelik a kétlaki életet, így a helyváltoztatás döntésének motivációja a szülőkre hárul. Iskoláskorú gyerekek – főként olyanok, akik az iskolát lakóhelyükön kezdték el és közben költöztek el – esetében a gyerek honvágya befolyásolja a szülők döntését.

A fentebb taglalt (kulturális) folyamatok során az elvándorlók megkerülhetetlenül szembe találják magukat a számukra különböző értékek megjelenésével, ezek adaptációjával vagy éppen adaptációs problémájával. Az interkulturális találkozás zajlik a befogadó társadalomban, ahol a magától értetődő valóságok és egyes kultúrák ütköznek (Lewis, 2006). Így van ez az értékek szintjén is. Csepeli (2023:42) szerint *„a társadalmilag konstruált valóság terében az értékek az élet fenntartásához és továbbadásához szükséges dolgok, tevékenységek jelentőségére vonatkozó tapasztalatok, ismeretek, vágyak és érzelmek kikristályosodásaként a konszenzuálisan legjobb megoldások készletét képezik”*. Az értékek tehát a cselekvés irányát jelölik ki, a helyes és helytelen között. Empirikus kutatásunk során többször is elhangzott a *„nem úgy van, mint otthon”* szintagma. A családegyesítés céljával kitelepült családok esetében negatív értelemben hangzott el a példázat, gyermekeik jövőjére gondolva. A befogadó társadalom kultúrájával és értékeivel (nehezen) azonosuló migráns átmeneti életciklusként tekint az adott országban való tartózkodásukra, aggodás, bizonytalanság és félelem kíséretben. *„Nem tudom itt elképzelni gyermekeim jövőjét. Itt egyedül el sem merném engedni még a legközelebbi iskolába sem”* (25. interjúalany) – hangzik el egy aggodó édesanyával készült interjú során (Nagy-Menyhárt, 2024)

A családegyesítők esetében a migrációs motivációs érzelmi alapú döntés, amely esetekben akaratlanul is szembe kell nézniük a honvágy és/vagy kulturális adaptáció problémakörével. A honvágy gyakran felszínre tör a megszokott környezet, a társas

kapcsolatok, vagy a megváltozott kulturális mintázatok okozta érzelmi megterhelés okán. Ebből is eredeztethető a kulturális adaptáció problémája. Mivel csak behatárolt, de egészen nem pontosított időintervallumra tervezik a külföldi életet, ezért nem motiváltak a (nyelv)tanulásra, nem fordítanak külön erőt-energiát a beilleszkedésre. Mindez elszigetelődéshez vezethet. Elemzésünkben igazolást nyert az a tény, hogy a honvág és kulturális adaptáció problémája szorosan összefüggenek egymással. A családintegráló migrációs stratégiája és motivációja látszólag stabilitást sugal, azonban bizonytalanság és érzelmi ambivalencia húzódik meg mögötte.

8.4. Migrációs motivációk az egyéni élettörténetekben

A kvalitatív kutatási módszer alkalmazása lehetővé tette a migrációs döntések mélyebb feltárását. Az interjúk során betekintést nyerhettünk az egyéni tapasztalatokba, életutakba és érzelmi motivációkba is. A továbbiakban hat kiválasztott történetet ismertettünk rövidebb esetleírások formájában. Célunk, az általunk kategorizált motivációk mögött húzódó sokszínű tapasztalatok bemutatása az egyéni életutak feltárásával, értelmezésével. Egyszerre tanúi vagyunk, hogyan változik a migráció dinamikája nők és férfiak esetében. A három női- és ugyanannyi férfi életút kiválasztása egyrészt reprezentálja az előbbieken ismertetett kategóriákat, másrészt pedig a motivációk és tapasztalatok összetettségét illusztrálja.

8.4.1. Kitekintés és önmegvalósítás¹⁰

Interjúalanyunk fiatalos és aktív, egy tizenöt- és egy tizennyolc éves lány édesanyja, akikkel együtt testvéreknek tűnhetnek. Beszélgetésünk elején nyomatékosította, hogy a nagy lányai miatt vállalta a külföldi munkát. Elmondta, hogy egyelőre még nincs olyan nagy tapasztalata, csak néhányszor volt külföldön, de szeretne még menni. Svájcban és Németországban dolgozott, gyümölcszedéssel foglalkozott kezdetben, majd egy betegápolói tanfolyam elvégzése után, idősgondozást vállalt.

Csillogó szemekkel mesélte el, hogy nagyon sok önbizalmat adott neki a külföldi munkavállalás lehetősége, ugyanakkor ösztönözní akarja lányait is arra, hogy legyenek bátrak, merjenek belevágni. Külföldről hazatérve látja lányain a fejlődést, önállósodást és azt, hogy „igenis meg tudnak állni a sarkukon, nem az van, hogy anya ez kell, s az kell, s amaz kell.”

Közelíti a negyven évet, korán vállalta a gyerekeket. „19 évesen én már babáztam” – mondta. Meggyőződéssel érvelt amellet, hogy szüksége van a külföldi munkára, azért, hogy

¹⁰ Nagy-Menyhárt Szidónia (2020). Családanyák szerepvállalása a munkamigráció folyamatában. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 11(31), 137–138.

elmenjen, lásson és tapasztaljon. Első alkalommal hat hónapot volt távol a családjától. Az otthoniak hiányát naponta rendszeres telefon- és video chatbeszélgetéssel pótolta, lehetőségeihez mérten igyekezett részt venni a lányai mindennapjaiban, mintegy barátnő, akinek mindent elmondhatnak. A beszélgetés során kiderült, hogy ez az idill azonban nem mindig működőképes, mivel serdülőkorban lévő lányaitól gyakran hallotta, hogy „*Ó anyu, aztán beszélgetünk.*” Ezt az űrt azonban pótolta az, amikor tényleg hosszasan tudtak beszélgetni és meséltek neki iskoláról, barátról, barátnőről, itthonról és kedvenc időtöltéseikről. Szemmel láthatóan is büszke mindkét lányára képességeik és önállóságuk miatt, amellyel helyt állnak az életben.

Az önmegvalósítás és önkiteljesedés, mint a munkavállalás mögött álló motiváció számos ponton visszatért a beszélgetésünk során, azonban a külföldi munkavállalásnak az anyagi vonzata is döntő szerepet játszott. „*Engem az ösztönzött, hogy ugye én külön szobába nőtem fel a blokkba, s nekem most a két leányzó egy szobában van és én azt nem tudom neki most megadni, hogy külön legyenek, amit én megkaptam. (...) Most úgy vagyunk, hogy van tetőtér, de még nincs meg a központi fűtés.*”

Első külföldi munkatapasztalatáról mesélt hosszasan. Barátnője talált egy álláshirdetést szezonmunkára Svájcban, amit megosztott vele. Barátnőjének már volt tapasztalata, többször is dolgozott hasonló jellegű munkával külföldön. A döntés meghozatalában segített a társ, a barátnő jelenléte, tapasztalata és bátorítása. Egy féléven keresztül dolgoztak Svájcban megszakítás nélkül. Lelkesen mesélt az ott töltött időről, mondván „*eperszedés, szezonmunka, de életem legszebb időszaka volt. Albumot kellett készítenek róla.*” Ezt követően elővett egy jó közepes méretű albumot, és megmutatta a fényképeket. A fényképalbum bemutatása közben lelkesen fűzte hozzá minden fényképhez a magyarázatot.

Sokat kellett éjszakába menően és a hajnali órákban dolgozniuk az eperszedéssel, mivel a napközbeni nagy meleg nem kedvezett ennek a munkának. Naponta tíz-tizenkét órát dolgoztak, akárcsak a férfiak. A munkáscsapat nagy része férfi volt, rajtuk kívül még két nő volt. A munkatársakról, mint bevándorlókról beszélt, akik régóta dolgoztak már ott. Konténerekben laktak hárman szűkösén, és emeletes vaságyakban aludtak. Nem volt elégedetlen a körülményekkel, mivel gyakorlatilag a legszükségesebb feltételek adottak voltak a mindennapokhoz. „*Ezt egy kalandnak fogtuk fel, egy kiképzőtábornak, mert nagyon hajtottak.*” A nehéz mindennapok mellett azonban megtalálták a módját és lehetőségét a kimozdulásnak is.

A gyümölcszedés utáni hazatérte alkalmával beiratkozott a gyulafehérvári Caritas akkreditált felnőttképzési programjában, beteggondozónak tanult. Már a képzés közben

elkezdte keresni külföldön a munkát ezen a területen. Az önéletrajzok kiküldése interjúkat eredményezett Viber-en és WhatsApp-on. Egy munkaerő-közvetítő cég által jutott ki Németországba egy idős hölgy mellé beteggondozónak.

Többször is hangsúlyozta, hogy mennyire elismerték munkáját, amelynek következtében hasznosnak érezhette magát. A munka elismerése kapcsán párhuzamot állított a hazai munkaerőpiac rémhíreiből származó „hajtással” és a folyamatos elégedetlenkedésekkel, amelyet a munkavállaló tapasztal a munkaadó részéről. Fontos megjegyezni és hangsúlyozni, hogy interjúalanyunk hazai munkatapasztalattal nem rendelkezik. Külföldön azonban tapasztalatot és tudást szerzett az idősbeteg-gondozás területén, amit még kamatoztatni szeretne. Két hónap elteltével újra visszatér ugyanahhoz a családhoz.

Mivel a lányok már nagyobbak így könnyebb volt az átmeneti helyzetre megoldást találni. A családdal egy udvaron él a férje édesanyja is, aki besegített a főzésben és a különböző házimunkákban is. A férj is életvitelszerűen otthon van, a faluban dolgozik, így a lányokra tudott figyelni. A külföldi munkavállalás ideje alatt nem történt szerepcseré, a férj és a nagymama ideiglenesen átvette ugyan a családanya szerepét, de interjúalanyunk hazatérével visszakapta azt (Nagy-Menyhárt, 2020:137-138).

8.4.2. *Rutinszerű külföldi munkavállalás*¹¹

Interjúalanyunk 38 éves családanya, aki tizennyolc éve házasságban él, tizenkilenc- és húszéves lányai vannak. Külföldre jár szezonmunkára, évente legalább 2-3 hónapra, 2003-tól kezdve. A külföldi munkavállalás célországa Svájc, ahol gyümölcszedéssel foglalkozik. Itthoni munkatapasztalattal nem rendelkezik, rutinos külföldi munkavállaló.

A döntést közösen hozták meg a férjével már a kezdetek kezdetén, mivel a férje is külföldön dolgozik, így számtalanszor dolgoztak együtt. A lányai kicsik voltak, amikor férjével együtt a külföldi munkavállalás mellett döntöttek, így a gyerekek nevelésének jórésze a nagymamára hárult, aki készségesen vállalta a feladatot. A lányok életvitelszerűen is a nagymamánál éltek, amikor szüleik külföldön tartózkodtak.

Hosszasan mesélte, hogy amikor férjével összeházasodtak egy tömbházban laktak albérletben és a céljuk egy saját kertés ház vásárlása volt. Az évek teltevel saját kertés házat vásároltak, amit felújítottak és berendeztek. A gyermekeik már nagyok és támogatják őket anyagilag, ahogyan tudják. Az egyik lányuk azonban érettségi után szintén a külföldi munkavállalást választotta, a másik pedig fodrásznak tanul.

¹¹ Nagy-Menyhárt Szidónia (2020): Családanyák szerepvállalása a munkamigráció folyamatában. *Acta Medicinæ et Sociologica*, (11)31, 138–139.

A külföldi munkatapasztalat kapcsán fontosnak tartotta hangsúlyozni a munka verbális és „kézzel fogható” elismerését, valamint azt, hogy nem tesznek különbséget munkás és munkás, valamint munkás és főnök között sem. A főnök is ugyanúgy dolgozott, mint a munkás. „*Úgy képzeld el, hogy kijönnek velünk dolgoznak és egy asztalhoz ültünk le ebédelni, mert a főnök felesége főzött. Nincs különbség román és lengyel munkás között.*” Saját tempójában dolgozhatott, de a minőségi munkára mindig nagyon figyelni kellett. Itthon is hasznosítható tapasztalatként a precizitást és pontosságot jelölte meg, amelyek elengedhetetlenek egy lelkiismeretes munkavégzés során. Továbbá egy általa elszenvedett munkahelyi balesetet ismertetett részletesen, amelyben maradandó sérülést szenvedett a keze. Lelkesen mesélte el, hogy milyen gyors és szakszerű ellátásban részesítették, alátámasztva azt a tényt, hogy „*ha ez itthon történt volna, nem tudták volna ennyire helyrehozni az ujjam*”. Lelkesen mesélte a kórházi körülményeket, valamint az ellátást, amelyben részesült (Nagy-Menyhárt, 2020:138-139).

Közép- és hosszútávú tervei között is szerepel a külföldi munkavállalás. Kezdeti célja megváltozott, most már nemcsak az elérhető magasabb fizetés motiválja, hanem az önmegvalósítás és kiteljesedés egyaránt, deklarált módon. „*Peresze mindig van helye a pénznek is, de szeretek külföldre járni. Teljesen más ott minden. Dolgozni is kell, de látszatja is van. Sokat tanulok is a kertészet területén. Egyszer még hátha hasznosítani is tudom azt valamire itthon is.*”

8.4.3. Egyéni megküzdés és feladás¹²

A megszólaló személy 41 éves családayaként egyszer volt külföldön munkavállalás szándékával. Egyelőre ugyan nem akar menni, mivel lányai kicsik, de nem zárja ki még a jövőben ezt a lehetőséget. A migrációs döntés meghozatala során sok nehézségbe ütközött. Férje három alkalommal dolgozott külföldön szezonmunkásként, de többet nem akarta vállalni a külföldi létet, azonban a külföldön megszerezhető kereset fontos a család számára.

Adatközlőnk családayaként igen sok vívódás közepette hozta meg a döntés, amelynek motivációja kizárólag a kereset volt. A migrációs döntés meghozatalát nehezítették négy- és hatéves kislányai, valamint az, hogy nem volt, kire bíznia felügyeletüket. Mivel csak egy idős nagymama él, aki már számos betegséggel küzd, férje lakhelyüktől távol lévő gyárban dolgozik váltásban, így egy addig ismeretlen dadusra bízta gyermekeit, úgy, hogy életvitelszerűen ott éltek a gyermekek hét héten keresztül. A dadust megbízható személyek ajánlották ugyan, de az

¹² Nagy-Menyhárt Szidónia (2020). Családayak szerepvállalása a munkamigráció folyamatában. *Acta Medicinae et Sociologica*, 11(31), 139–140.

elválás „*kimondhatatlanul nehéz volt*”. Az édesapa és a rokonok is hetente meglátogatták a gyerekeket, akik látszólag jól viselték az új körülményeket, de minden látogatótól nem mulasztották el megkérdezni a már-már örökzölddé vált kérdést: „*Még hányat kell aludjunk ahhoz, hogy édesanya hazajöjjön?*”

Egyedi helyzetben van az interjúalanyom, ami a családi állapotát illeti. A férjének egy erdélyi nagyvárosban van tömbházlakása. Mivel életvitelszerűen egy a kis kertés házban él a feleség a gyermekekkel és férj havonta jön haza, így interjúalanyunk úgy gondolta, hogy el kell mennie külföldre ahhoz, hogy rendbe hozza a házat. Az volt a legfőbb motivációja, hogy a külföldi keresetéből kívülről felújítsa a házat, valamint a gyerekszobát berendezze olyan bútorokkal, amelyeket csak szeretnének lányai. A gyerekektől való távolság azonban hamarabb hazaszólította külföldről, fogadkozva, hogy többet nem akar távol lenni gyermekeitől. Mivel hamarabb hazatért, így nem tudta minden tervét megvalósítani, kevesebb pénzt kapott, azonban hálás volt, hogy hazatérhetett.

A munka nehézségét bizonygatta elbeszélése során, gyakran arra gondolva, hogy „*rámegy*” az egészsége. „*Voltak nagyon nehéz napok és ugyanúgy kellett dolgozni, mint a férfiaknak. Nehéz volt, sokat kellett emelgetni a ládákat, amitől nagyon kezdett fájni a hátam és a derekam.*” Az amúgy is nehéz fizikai munkát még csak nehezítette a gyermekei hiánya. Ettől függetlenül hangsúlyozta a munka megbecsülésének fontosságát, ugyanakkor kiemelte a keresetet, amely motiválta őt. Reggel pontos időben kellett kezdeniük, és annak ellenére, hogy otthon nem volt a pontosság híve, úgy érzi, hogy sokat változott ezen a területen. „*Minőségi munkát kellett végezni, nemszabadott csak átesni a dolgokon*”. Itthon is erre fog törekedni (Nagy-Menyhárt, 2020:139-140).

8.4.4. Kényszerű elvándorlás, szükségszerű önmegvalósítás

Beszélgetőpartnerünk több mint 20 éve dolgozik az anyaországban. Elvándorlási döntését és motivációját kényszerből hozta meg, mivel illegális erdőkitermelés okán felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. „*Hogyha ezt a szakmát folytassam itthon akkor valószínű, hogy jött volna egy következő, s akkor bézárnak*” – mondta meggyőződéssel. 2002-ben független fiatalként vette a hátára a táskát és kezdte el az azóta is tartó kétlaki életformát. Munkáscsaládból származik, édesanya betegsége benuulást eredményezett, így már kisgyermek kora óta segített a házimunkában és állattartásban. Szakiskolát végzett Csíkszeredában élelmiszeripari szakirányon, azonban sosem dolgozott ilyen területen.

Magyarországon építkezésben kezdett dolgozni ugyanannál a cégnél, ahol most is dolgozik. Fizikai munkásként kezdte a pályafutását, azonban 9 éve már vezető pozícióban

dolgozik. Büszkén vallja magáról: „*én hozzászoktam ez a sok idő alatt ehhez az élethez, ugye egy vezető pozícióba is vagyok, tehát nem én ácsolom össze a házakot, hanem maximum én mondom meg, hogy mi, hogy kell legyen.*” Jó viszonyt ápol főnökével, és el sem tudja képzelni középtávon a munkahelyváltást: „*s mostmán el se tudnám képzelni, hogy eljőjtek haza, egy fiatalabb, egy román nyelvű mérnököske ott nekem magyarázkodjon olyanokat, amihez még lehet, hogy tanulnia kéne.*” Gondolatát folytatva igen hamar megjegyzi, hogy szakmai szempontból a csúcson van: „*Én most úgy gondolom, hogy itt vagyok 44 évesen a csúcson ebbe a szakmába.*” Büszke arra, amit elért önerőből, a megszerzett tudás révén. Beszélgetésünk során többször is hangsúlyozta önerőből fejlesztett digitális kompetenciáját, amely által gördülékenyen használja a számítógépet. „*Belenőttem ezekbe.*”- vallotta.

Időközben megnősült és két fiú gyermeke született. Felesége bolti eladóként dolgozott kezdetben, de mivel gazdálkodó családból származik, szereti az állatokat így nem okoz számára gondot a velük a való foglalkozás. Első gyermekük születésekor egy évig együtt élt a család Budapesten, albérletben, de nem vált be az az életforma. „*Kibéreltünk ugye egy albérletet és egy évig ott vót véllem, de ott is ugyanaz vót, hogy akkor is nekem reggel hétkor el kellett menni munkába, este fél hatig dógoztam. Ugye jó sokat, tehát szombaton is kellett menni, hogy valahogy lehessen a plusz pénzt kiszerezni, az albérlet árát. Mire letelt az év, arra odakerültünk, hogy alig-alig maradt meg egy kicsi pénzünk. S akkor mondta az asszony, hogy abból a pénzből, amit elköltünk hetente a bevásárlóközpontokba, abból ő itthon sokkal gazdaságosabban, jobban meg tudna élni.*” Így a hazaköltözés mellett döntött a feleség a gyermekkel. Az évek során egyre bővült juh állományuk, mostmár közel 100 darabot tudhatnak magukénak. Ezt felesége rendezi kötetlen munkaidőben, így otthon van és a gyermekekkel tud lenni. Interjúalanyunk az állattartást egy másodlagos hosszútávú opcióként képzei el, azonban még nem látja ebben a megélhetés lehetőségét. Jelenleg azonban meggyőződéssel vallja, hogy így több időt tud otthon tölteni a családdal, mint az az otthon dolgozó férj, aki az ország valamelyik építőtelepén dolgozik és két hetente, hétvégére hazatér, mivel ő 4-5 hét után legkevesebb 10 napot otthon tölt az utazáson kívül. Úgy érzi jelen tud lenni a család életében, mivel naponta beszélnek és látják egymást a virtuális térben, azonban érzi, hogy hiányzik gyermekei életéből az apa fizikai jelenléte. Büszke a gyermekei iskolai teljesítményére, de hiányolja a mindennapokban adódó kisebb feladatok észrevételét és elvégzését. Meggyőződése azonban, hogy jobb a vidéki környezetben nőnek fel, mint például Budapesten. Olyan példákat lát a külföldi fiatalok életében, amelyeket nem szeretné, ha gyermekei is követnének (példaként említi a „drogozást”).

Interjúalanyunk büszke arra, amit elért a munkájában és életében egyaránt. Úgy érzi, hogy a ranglétrán megtette a fokokat annak érdekében, hogy most vezető lehessen. Ebben a minőségében egy németországi munkaponton sem vallott szégyent, ahová a munkaadója megbízásából ment egy kisebb csoporttal meghatározott időre.

8.4.5. *Kettős lét: itthon és otthon*

Az ötvenes éveiehez közel járó férfi két kiskorú lány édesapja. Külföldre, Németországba több mint húsz éve rendszeresen jár dolgozni. Lánytestvéreinek köszönhetően kezdte el a külföldi munkát, de mára már elképzelhetetlen számára az otthoni munkavégzés. Szakiskolai tanulmányait Csíkszeredában végezte kereskedelmi szakirányon, eladó - pincér végzettséggel. Ezen a területen sosem dolgozott. Az országban sincs túl sok munkatapasztalata, csupán ifjú korában édesapja mellett elsajátította a kőműves szakmát, azonban bejelentett munkahelye ezen a területen sem volt. A két lánytestvére Németországban él és a biztos rokoni szálak interjúalanyunkat is külföldre szólította ideje-korán.

Külföldi munkahelye rugalmas és szabadságot biztosít számára, mivel húga vállalkozásánál van bejelentett munkahelye. Autókereskedésben dolgozik, és testvére kiadott ingatlanjainak dolgait is intézi, aki elvált a férjétől. *„Hát most én vagyok neki tulajdonképpen a férfi, a bizalmasa.”* Mindemelett beszélgetésünk során többször is hangsúlyozza a magának kialakított hálózat fontosságát, mivel jól nyelvérzékkel rendelkezik és a német nyelvet gyorsan elsajátította. *„Vagy nem tudom mi, szeretnek mindenhol. Én akárhol voltam és visszamegyek, engemet kitárt karokkal várnak.”*

Az évek alatt sikerült három panellakást vásárolnia testvérei segítségével, amit mostanra ő ad bérbe. Mindez biztos jövedelmet jelent családjá számára havonta. Meglátása szerint ahhoz, hogy külföldön az ember boldogulni tudjon, nem kell semmi más, csak *„remetei vér”*. Kérésünkre részletesebben kifejtette ennek definícióját saját értelmezése szerint, ami következőképpen hangzik: *„Ez a remetei vér, ez egy forró vér. Ami nem hagyja, hogy a lehetőségek elmenjenek melletted. Tehát kikanyarodjanak. Mindig odaállsz elé. És kifogod azt a lehetőséget. Ennyi az egész.”*

Erős kötődése van szülőfalujához, amit már a bemutatkozása során elmondott, majd többször is elismételte a beszélgetés során: *„Jelenleg Németországban élek, ugyanúgy itthon van a jelenlegi lakcímem is, amit még megtartok. És szeretném is mindig megtartani, soha el nem adnám az itteni jogaimat, a javaimat, úgy mondv.”*

Beszélgetésünk egy másik, sokszor hangoztatott gondolata a vallásosságba, hitbe gyökerező szemlélet volt. *„Nagyon fontos: hit kell! Tehát, egy jó hit, isteni hit. Tehát ez a*

legfontosabb tulajdonképpen.” Elmondása szerint semmi nem hiányzik otthonról számára, csak a templom. „*Tehát ez a katolikus hit, ez hiányzik nekem. Semmi más nem hiányzik.*” Mondja mindezt annak tükrében, hogy az utóbbi évben felesége és két lánygyermek is kiköltözött Németországba. Családi életüknek ezáltal egy új fejezete kezdődött el. A lányok iskolába való beilleszkedése gördülékenyen ment, annak ellenére, hogy a német nyelvismeretük nem tökéletes. Felesége a nyelvtudás hiánya miatt korlátozottabb módon boldogul, családi vállalkozásuknál takarítóként alkalmazták.

Beszélgetésünk során válaszadónk gyakran használt német kifejezéseket. Tette mindezt azért, mert abban a pillanatban nem jutott eszébe magyar nyelven az a bizonyos kifejezés, ugyanakkor meggyőződésből is, egy-egy (köz)mondással illusztrálva a német nép egységét, és befogadó képességét, vagy éppen önzetlenségét: „*Tehát gibst no echte-echte deutschen. Kein andere. Tehát csak németek vannak, tehát nincs más. Nincs mondom ott semmilyen. Tehát a mi részünkön, ott senki abba a faluba bevándorló nincsen.*” „*Tehát ez a mi munkánk. Tehát ez a mi munkánk! Da üben Sie nicht zu bedanken–tehdát hogy azt mondták, nem kell megköszönni.*” Utóbbi esetben egy korházi ellátást részletezett, amelyben kisebbik lánya részesült egy vele született betegsége okán.

Az otthoni rokonokkal és barátokkal való kapcsolattartás könnyedén, gördülékenyen megy a fejlett kommunikációs eszközöknek köszönhetően, azonban interjúalanyunk fontosnak tartotta hangsúlyozni a családi- és baráti eseményeken való megjelenésüket is, mondván „*tehdát ahova lehet, mindenhova megjelentünk mostanáig.*” A család kikötözésével egy más helyzet alakult ki, részben korlátozódott hazautazásuk lányaik iskolai jelenléte miatt, azonban nem szeretnék, ha a távollétük a családi- és baráti kapcsolataik rovására menne. „*Természetesen tartunk, tartunk mindenkivel a kapcsolatot, s szeretnők is továbbra tartani. Tehát mi nem akarunk úgy elmenni, hogy most vége, itt lehúztuk a redőnyt, s kész. Tehát ez nem, nem így van elképzelve.*” Interjúnk során az otthonhoz való ragaszkodás és kötődés visszatérő gondolatsor volt több ponton is, azonban a család kiköltözésével az „új otthon” is felértékelődött.

8.4.6. Két ország között: a család mindenekelőtt

Mélyebb betekintést nyerhettünk kétszeri interjúkészítés során egy olyan család életébe, ahol a családfenntartó apa Ausztriában, Bécsben dolgozik, azonban kéthetente, csupán hétvégére hazautazik családjához. Az interjúban résztvevő személy negyven éves férfi, aki több mint tíz éve rendszeresen külföldre jár munkát vállalni. Több munkaadó és -helyszín képezi dolgozói múltját, azonban azon kevesek közé tartozik, akik az otthoni munkavállalással is megküzdöttek már. Munkavállalói tapasztalatát azonban mindig az építkezés területén szerezte. Első

találkozásunk a Covid-19 világjárvány külföldi megjelenése után történt. Ennek okán hazatért külföldről és nem tervezett visszatérni.

Első munkahelye az ország egyik építőtelepén volt fiatal munkavállalóként, családalapítás előtt állva. Rövid idő elteltével, baráti kapcsolatok által Magyarországra ment munkát vállalni. Közben megnősült és fiatal házasságként nem kaptak anyagi segítséget szüléiktől, ezért maradt a külföldi munkavállalás, mint lehetőség a pénzgyűjtésre és tovább lépésre. *„Mi ahogy megcsináltuk a lakodalmat, abból vettük a házat. Abból kezdtük, úgyhogy a nagy semmiből, s akkor ugye itthon, itthon, nem az a fizetés van, mint odakinn s akkor döntöttünk arra, hogy megyek külföldre, a család marad itthon.”* Házasságkötés után a döntés meghozatala már nem egyénileg, barátok biztatására történt, hanem mint család, közösen döntöttek, azonban a már meglévő kapcsolati háló biztonságérzetet adott a munkavállalásban. Magyarországról Németországba ment, majd legutóbb Ausztriába. Közben született egy kislányuk. Ez az életesemény azonban jelentősen megnehezítette az elválást, a külföldi munkavállalást, azonban az ott megszerezhető jövedelem motivációt adott. *„Amikor elmentem két hónapot s hármat, s hazajöttem, akkor amit kaptam azt minidig vót, ahova tenni. Nem arról van szó, hogy itthon se, mert itthon megélni lehet, ezt mindenki tudja, de azt, hogy félretenni vagy valamit csinálni úgy, mint igazságos munkás, nem lehet.”* – mondta interjúalanyunk, majd hozzátette *„ugye, kicsi vót nekünk is L. (a lányuk) kellett a pénz, több minden, több kiadás. Minden hogyha meg lett volna, akkor más kellett volna, mert ez tudod, az ember igényes s akkor muszáj menjen. Ha igénytelenek vagyunk akkor nem kell. Ez a másik.”*

Kislányuk megszületésével azonban egyre inkább megnehezedett a távollét. Utóbbi, bécsi munkahelyéről kéthetente hazatért. Mindez 988 km távolságot jelent és legalább 11 óra autótutat. *„Szombat, vasárnap nem dolgoztunk, pénteken egy óráig dolgoztunk, avval a szeges táskát letettem, átötöztem s avval ültem az autóba, s avval jöttem haza. Szombat reggelre hazaértem, s vasárnap reggel keltünk, kávéztunk, pakoltam s avval mentem vissza.”* Magyarorszáig még voltak utitársak, de hazáig csak nagyon ritkán.

A család is meglátogatta egy rövid időre, tervek szintjén beszéltek a család Bécsbe költözéséről is. Azonban egy hét „kirándulás” bőven elégnek bizonyult a feleség és kislány számára, nem volt kérdéses továbbra az otthonmaradás. Beszélgetésünk során többször elhangzik, hogy kislányuk „nagyon apás”. Mindezt különböző esetek elbeszélésével illusztrálja: *„Akármilyen feladat van, valami fel van hagyva, ne félj me estére felmonodja, csak éppen legyenek itthon.”* Hozzáteszi ugyanakkor, hogy számos dologból kimaradt lánya életéből: *„Úgyhogy vannak ilyen dolgok, amiket nem éltünk meg közösen, mint amikor elindult, mint amikor óvodába indult, mint amikor iskolába indult, mint amikor jó jegyet kap. Hogy mondjam,*

ezek mind mind, mind kimaradnak.” Érezhetően nehéz volt interjúalanyomnak beszélnie ezekről az eseményekről. A világjárványnak köszönhetően azonban az otthoni munkahelykeresés mellett döntött hamarabb, mint azt tervezte. Első beszélgetésünk ezen a ponton záródott. Két év elteltével, ahogyan a világjárvány „enyhült”, illetve az mindennapi élet részévé vált, interjúalanyunk újra visszatért Bécsbe, arra a munkahelyre, ahonnan hazament. A második rövidebb találkozásunk alkalmával elmondta, hogy szüksége van a családnak arra a jövedelemre, amelyet ott tud megszerezni, de továbbra is kéthetente megteszi a közel 2.000 km-t annak érdekében, hogy minél többször láthassa családját. Hozzátette ugyanakkor, hogy a kislánya nő, egyre nagyobb lány lesz és jobb életet szeretnének biztosítani neki, mint nekik volt. Szeretnék, ha tovább tanulna és sikeres lenne.

Az előbbieken bemutatott hat egyéni migrációs életút mozaikszerűen rajzolja ki a kivándorlás mögött húzódó motivációk és tapasztalatok sokszínűségét. Az önmegvalósítás igénye gyakran összefonódott a gazdasági célokkal: a külföldi jövedelem a személyes fejlődés mellett, kézzel fogható, konkrét eredményeket is hozott, mint például a családi ház modernizálása, a lakhatási körülmények jobbá tétele. A történetekben rendre visszatér a honvágy és a helyhez kötődés ereje, amely megerősíti azt a tényt, hogy a migráció nem csupán gazdasági tranzakció, hanem érzelmekkel átszótt folyamat. Wallerstein (1983) centrum-periféria elméletének keretében szemlélve az életutakat azt mutatják, hogy a perifériának számító országokból a kivándorlók a centrum ígéretei felé indulnak, azonban gyakran találkoznak a társadalmi és gazdasági hierarchiák korlátozó erejével.

Az életutakban megjelenő három fő migrációs kategória – pénzkeresés, önmegvalósítás, családgyesítés – esetenként együttesen, vagy egymásból következően jelennek meg. Ezek teszik a migrációt folyamattá, amely során az egyéni célok, diszpozíciók a kontextuális lehetőségektől függve folyamatosan változnak, újradefiniáltatják a cselekvési irányokat. Az egyéni életutak vizsgálata során kirajzolódott az eltérő élethelyzetekből fakadó migráció sokrétősége, valamint annak pozitív és negatív tapasztalatai. A nők és férfiak tapasztalatain keresztül láthattuk, hogyan válik a migráció egyszerre kényszerből lehetőséggé, bizonytalanságból stabilitássá, átmenetiségből tartóssá és az itthonból otthonná.

9. Fókuszban a család

Ebben az alfejezetben empirikus kutatásunk fókuszába helyezzük a munkamigráció családra gyakorolt hatását. A család meghatározására számos kutató kísérletet tett, de hasonlóan a

migrációs elméletekhez, egységes definíció e fogalomkörben sem született. Nevelésszociológiai nézőpontból a család fogalmának eltérő jelentései ismeretesek. A köznapi használatban is mindenkinek mást jelent a család. Anthony Giddens (2008) a családot tartós kapcsolatok rendszereként értelmezi, amelynek alapja a rokonság, a házasság, vagy örökbefogadás, ugyanakkor tagjai érzelmi- és anyagi tekintetben gondoskodnak egymásról. „A család szociológiai megközelítésben olyan társadalmi intézmény, amely a generációk közti folytonosság megteremtésével számos, a társadalom működéséhez és az egyén boldogulásához elengedhetetlen tudást, tapasztalatot, mintát, érték- és szerepkészletet stb. közvetít és hagyományoz” (Boreczky, 2015:103). A család jelentése általánosságban a primér szocializáció helyszíne. Giddens (2008:140-141) szerint a szocializáció „az a folyamat, amelynek során a tehetetlen csecsemő fokozatosan öntudattal bíró és értelmes személyiséggé válik, aki feltalálja magát abban a kultúrában, amelybe beleszületett. A fiatalok szocializációja a társadalmi reprodukció általánosabb jelenségét is erősíti, azt a folyamatot, amelyben létrejön a társadalom időbeli strukturális folytonossága” (Nagy-Menyhárt, 2020:133).

Az 1960-as évekig a migrációs kutatások a teljes népességre irányultak, figyelmen kívül hagyva a nemek szerinti adatokat. Az 1970-es évektől kezdve a férfi munkaerő gazdasági migrációja dominál, a folyamat elemzésében a nők a család részeként jelennek meg. Tehát kezdetekben a nők még nem képezték a kutatások konkrét, központi célcsoportját. Az 1980-as években láttak napvilágot migrációval foglalkozó kutatások a nők vonatkozásában, de továbbra is változatlan maradt a vándorlásban betöltött szerepük (Bagi, 2016). A gender¹³ szempontú megközelítést a migrációs kutatásokban több tényező tette szükségessé. A kutatások azt bizonyították, hogy nem pusztán a nők száma emelkedett a munkamigráció folyamatában, hanem a migránsok teljes számához képest is jelentős növekedést mutatott a nők aránya. Az elmúlt évek migrációs kutatásai külön figyelmet fordítottak a női migránsok döntéseire, valamint ezek kölcsönhatását elemezték a társadalmi struktúrák függvényében (Passerini et al., 2008: 12–13).

A migráció feminizációjával a nők már nem csupán passzív végrehajtóként jelennek meg a nemzetközi migrációban, hanem olyan aktív szereplőként, akik kinyilvánítják és érvényesítik munkavállalási szándékukat. A nők arányának növekedése a migráció folyamatában új munkamegosztási helyzetet eredményezett a családokban (Bagi, 2016) (Nagy-Menyhárt, 2020:132). A továbbiakban empirikus kutatásunk eredményei alapján vizsgáljuk a

¹³ Szemléletünkben a terminus „olyan férfiakra és nőkre jellemző viselkedésmintákat, alá- és fölérendeltségből fakadó különbségeket, társadalmi szerepeket jelöl, amelyek a szocializációs és kulturális folyamatok során alakulnak ki valamely társadalomban” (Bagi, 2016:89).

transznacionális családok mindennapjait. Célunk, a távollét egyénre és családra gyakorolt hatásának feltárása. Kiemelten fontosnak tartjuk az anya- és apa szerepek alakulását a migráció következtében, ugyanakkor az otthon maradó anyák családi egység fenntartása érdekében tett erőfeszítéseit is górcső alá vesszük. Elemzésünkben személyes történet-részletek és önreflexiók alapján mutatjuk be a transznacionális család működését.

Az 1990-es évek elején került a transznacionalizmus a tudományos diskurzus középpontjába Glick Schiller és társai (1992) tanulmánya révén. A kutatók a transznacionalizmust folyamatként értelmezték, amelyben a vándorló személyek határokon átívelő társadalmi-, gazdasági- és politikai kapcsolatokat alakítanak ki és tartanak fenn a kibocsájtó és fogadó országokban, transznacionális tereket létrehozva. A transznacionális családmodell egyre inkább elterjedt a globalizált világban. A terminus önmagában dinamizmust és változást sugall, ugyanakkor meghatározza a családtagok mindennapi tapasztalatait úgy, ahogy a család struktúráját is. *„Jó, hogy lehet beszélni a telefonon s látni is a gyermeket s asszonyt is. Akkor is jártam már, amikor ez nem volt még. Jövök, megyek. Mostmár ez is könnyebb. De azt látom, hogy mostmár az szony az ember a háznál a gyermekek előtt.”* (30. interjúalany) Interjúalanyunk narrációjában egyszerre van jelen a dinmizmus és fel- és beismerése a családi szerepek megváltozásának. *„Dolgoztam kint is, itthon is, aztán megint kint, s megint itthon. Na s most megint kint. Nem nagyon kapom a helyemet ott se, s itthon se. Nehéz ez a kölföld családdal, s hogy ők itthon. Lásuk s halljuk egymást, de ez mi az? Így hogy legyek az apja a gyermeknek?”* (32. interjúalany) – fejezi be gondolatát válasza nem váró kérdéssel interjúalanyunk, akinek érezhetően, de kimondottan is nehéz a külföldi lét. Realene Wilding és Loretta Baldassar (2022) kutatásukban a három legfontosabb érzelmet – a remény, a szeretet és a büntudat – elemezték transznacionális migráció és -családok kontextusában, amelyek egyszerre hajtó és fenntartó erői a migrációnak. Kutatásunk során kiemelt figyelmet kapnak interjúalanyaink önreflexiója, illetve az, ahogyan ők látják külföldi munkavállalásuk hatását a családjaikra.

9.1. Anyák a transznacionális térben

Napjainkban egyre gyakoribb a családanyák külföldi munkavállalása, amely egyszerre lehetőség és probléma forrása is, amely mélyreható következményekkel is jár. Kutatásunk szereplői között találhatóak olyan családanyák, akik hosszabb-rövidebb ideje külföldön vállalnak munkát ideiglenesen vagy állandóan, más esetekben családegyesítés okán követték férjüket. E ténynek a családra gyakorolt hatás vizsgálata során elengedhetetlen, hogy a kapcsolattartási formákról, ezek gyakoriságáról beszéljünk, mivel meghatározó a családok

életében. *„Olyan mintha itthon lennék, hiszen mindennap beszélünk, látjuk egymást. No. Tudom, hogy másként is lehetne, de ebben a helyzetben ez is jó.”* (31. interjúalany) – vallja ezt egy több éve külföldön dolgozó nő.

Megfigyelésünk szerint Gyergyóremetén jellemzően az intenzív- és együttműködő anyaság van jelen együttesen, egymástól nem elhatárolódva. A kényszer uralta menni vagy maradni duáliája között őrlődik beszélgető társam: *„Alig tudtam elmenni. De kellett. Most mondom, hogy nem akarok ebből rendszert csinálni. Nehéz hagyni a lányokat, éjjeleket nem alszom. Beszélünk mindennap, mamával is, de akkor is. Megígértem nekik, hogy kérhetnek akármit, ha hazajövök. Na jó, nem akármit, de mindent megadnék nekik. Csak ne úgy nőjenek fel, ahogy én.”* (1. interjúalany) – egyszerre láthatjuk a biztonságra törekvést, az aggodalmat, a kompenzációt, a jövőt teremtő gondoskodást egy olyan interjúalanyunk narratívájában, aki a rendre ismétlődő külföldi szezonális munka előtt fogadkozik, *„ez lesz az utolsó alkalom”*.

Interjúalanyaink több esetben az anyai nagymamát hívták átmeneti segítségül, aki ellátta az anyai feladatokat. Gyakorlati megoldásként a gyermekek fizikailag is a nagymamához költöznek erre az időszakra, melyet a digitális eszközök segítségével enyhítettek, hidaltak át. *„Én sokat járok külföldre. Az az igazság, szeretem. A lányok is megszokták. Amikor hazajövök, akkor tényleg együtt vagyunk. S hála Istennek édesanyám még jól bírja magát és sokat segít. Már kialakítottuk program szerint az esti telefonálást. S olyan jó, hogy látjuk is egymást. Szoktam segíteni a tanulásban is. Persze amihez mondhatni, hogy értek forma.”* (31. interjúalany) Az idézett részlettel igazolva látjuk mi is, amire Gonzalez és Katz (2016) kutatásaikban rámutattak: a kapcsolattartás projektszerűen valósul meg, alapja idő- és energiabefektetés, de a végeredmény pozitív irányú, mivel mélyebb bizalom alakulhat ki.

Interjúim szövegtörzsében arra is példát találunk, hogy a digitális ismeretek és -eszközök hiánya, avagy épp a fizikai távolság segített az anya-gyermek viszonyán. *„Érdekes volt megtapasztalni. Ejsze még szégyen is elmondani, de ez van. Elmentem és hát én nem vagyok ilyen telefonos valaki, nem is értek az okos telefonokhoz. Nekem még gombos telefonom van. Az jó is. Beszélgettünk hetente egyszer, kétszer az itthoniakkal. De én még abból a centes világból jövök, amikor betűre számolták az üzenetet. Na mindegy. Nem ez a lényeg. Szóval írogattunk. A lányom azért már 15 éves volt mikor először elmentem, de még így sem mondanám, hogy sejde milyen egyetértésben voltunk itthon. Ő mindig es az apjához húzott. Na de elmentem, s akkor kezdtünk el beszélgetni, vagy no, üzenetezni. Az apjának hiába küldtem, me nem olvasta el. S azon vettem észre magamot, hogy a végére odairjuk, hogy puszi, s egyszer még hogy szeretlek is. Érdekes megtapasztalás volt ez is. Nem es emlékszem, hogy ilyent mondtuk volna egymásnak. S azt es észrevettem, hogy egyre jobb lett a kapcsolatunk, mán*

amikor haza es jöttem.” (42. interjúalany) Interjúalanyunk ötvenes éveiehez közel álló édesanya, aki még éppen kiskorú gyermekét hagyta idősebb édesapjával. Nem szokványos helyzet, de nem megalapozatlan, olvashatjuk ki a sorok között, mert a lány érzelmileg „*az apjához húzott*”. A vallomásszerű részletben az optimista szemlélet, a kapcsolatok érzelmi elmélyülése, egészében a jó reménység a kiemelkedő. Egyéni felismerések sorát hallhatjuk, amelyek még az ennyire esendő interakciókból is képesek növekedni, fejlődni: ki merik mondani érzéseiket felnőtt emberek, akiknél nem volt ez korábbi életükben gyakorlat. Mindezt nem tisztünk és nem feladatunk értelmezni, magyarázni értekezésünkben.

Egy másik édesanya narrációjában a csalódottság beszél, ami az idő múlásával romló kommunikációját illeti gyerekeivel. „*Érdekes tapasztalatom van. Én már sokat voltam külföldön. Erre nem vagyok büszke. De előre úgy éreztem, hogy teljes mértékben jelen tudok lenni a gyermekeim életében. Mama segít sokat, de ő akkor is mama. És neki nem mondtak el sok mindent, ami nyomta a lelküket. És esténként tényleg olyan jókat beszélgettünk. Nem is volt nehéz nekem úgymond ez a külföld. Voltak pillanatok, amikor azt is gondoltam, hogy itthon nem tudnánk így beszélgetni. De amúgy így is volt. Amikor itthon voltam, akkor este vonultak be a szobájukba s kész. Na de ejsze serdülnek, vagy mi a csuda. Egyre nehezebb már velük. Már úgy tudják mondani, hogy most nincs időnk beszélni. S ez azért jó rosszul esik.*” (38. interjúalany) Beszélgetőtársunk megtapasztalta lányai lépésről-lépésre történő eltávolodását, amelyet serdülőkoruknak tulajdonít, de látens módon a mondottakból kihallik az anyahiány okozta sérelem és sérülés gyerekei viselkedéséből. Feszültségekkel tele élethelyzetek ezek, duáliák, melyeket nem képesek feloldani a szereplők: kint-bent, látszat-valóság, harmónia-diszharmónia, összhang-széthangzás, egység-ellentét, béke-konfliktus. Következmények és eredmények a munka eredményezte jólét és a távolságok okozta belső állapotok közepette.

„*Jó tudom, hogy nem ez az igazi. Főleg itt Remetén. Egy anya otthon kell legyen a gyermekei mellett. Azt is tudom, hogy megszólhatnak. De én úgy vagyok, hogy mindenki maga tudja. Szezonmunkára járok, nem egész évben vagyok ott. Ahogy tudok, tartom a kapcsolatot a gyermekeimmel. Azt is tudom, hogy nehéz s az ilyen telefonos matyukaságokkal nem lehet helyettesíteni az anyát. De most mit csináljak. Kell a pénz. Nőnek s mind több kell. S az elvárás is egyre több. Telefonálunk minden este, jobbik esetben. A rosszabbik eset az, hogy leráznak. Ez van.*” (39. interjúalany) – édesanyai bölcsesség, amivel tudomásul veszi, látszólag elfogadja gyermekei fokozódó távolságtartását, nem feszegeti ezeket a határokat.

Az előbbieken olyan édesanyákkal készült interjúkból idéztünk, akik hosszabb-rövidebb ideje vállalnak külföldi munkát, de nem családgyesítés szándékával követték

férjüket. Megfigyelhető volt, hogy a hátrahagyott gyermekek életkora hogyan alakította az érzelmi kötődést, valamint külföldi munka „elviselhetőbbé” tételét. Tetteen érhető ugyanakkor a távolság következtében megjelenő kapcsolat megerősödés, és ennek az ellenkezője is. Utóbbi jórészt a gyermekek életkori változásának tulajdonították beszélgetőtársaink. Ezekben a részletekben is érzékeljük, hogy a transznacionális anyaság kérdésköre igencsak komplex, sokrétű és többszólamú élethelyzet. Társadalmi megítélése a vizsgált környezetben inkább negatívba hajló. Egyszerre teher mindkettő a távolban munkát vállalónak, melyet a szerzett anyagiak aligha tudnak kompenzálni.

9.2. Apák a transznacionális térben

Kutatási terepünk jellemzően patriarchális, férfidominanciájú társadalom, melyben a férfiak külföldi munkavállalása majdhogynem természetes, a múltból eredő, magától értetődő gyakorlat. Elsősorban a családfenntartói szerepüknek tulajdonítható ez, amihez nem elhanyagolható mértékbe társul a társadalmi státusz megerősítése. Az apák külföldi munkavállalása Blaskó (2016) kutatásai során igazoltan „pozitív társadalmi megítélést kapott, mivel az apai, családfenntartói funkciók beteljesítését jelentette” (Blaskó, 2016:74). Parreñas (2008) szerint a férfiak és nők közötti egyensúlytalan megközelítés abból adódik, hogy a férfi külföldi munkavállalása normatív jelenség.

Interjúalanyaink mindegyike kiemelte a napjainkban könnyed módon elérhető kommunikációs eszközök fontosságát, amelynek köszönhetően, állításuk szerint, távolról is jelen tudnak lenni családjaik életében. Férfi interjúalanyaink kisebb csoportja, ezt a helyzetet jónak ítélte, gyorsan lezárva a gondolatmenetet, nem hagy időt és helyet a kérdésnek, kételynek. *„Örvendek, hogy így es van. Régebb ilyen se volt, s úgy es jó volt. Most mit csinálj? El kell menni, me ha nem az itthon ülést nem fizetnek. A család itthon jól van.”* (44. interjúalany) Egy másik interjúalanyunk narrációjából is az derült ki, hogy elégedett a „digitális apa” szereppel, személyes jelenlétének hiánya nem okoz otthon gondot. *„Mindent megbeszélünk. Mostmár látjuk is egymást. Mi kell ennél több? A gyermekkel is beszélünk, de nem mindennap érnek rá. Na ez ilyen mostmár. A feleségemmel minden munka után beszélünk. Jól van.”* (40. interjúalany) Elterjedt az édesapák körében a meggyőződés és érzés: a fejlett kommunikációs eszközök nyújtotta lehetőségek segítségével részt tudnak venni gyermekeik életében. *„Ha itthon lennék se beszélnék többet. Én se szerettem, ha gyermekként egyfolytába kérdeztek a szüleim. Ezt én észbe tartom. Illetve hát az élet is így hozta, hogy könnyebb észbe tartsam”* (45. interjúalany) A digitális kommunikációs eszközök tehát fontos szerepet játszanak a külföldön dolgozó férfiak

életében, és narrációjukban már-már magukat is megpróbálták meggyőzni, hogy ez így rendben van, nem is lehetne másként.

Férfi interjúalanyaink másik (népesebb) csoportja másként vélekedett távollétéről, a digitális korban betöltendő szülői szerepéről. Ugyan egyszerűen fogalmaznak, tő mondatokban fejezik ki érzéseiket, mondják el véleményüket, de a számukra lényegesre tapintva: „*A telefon az telefon marad. Láthatjuk is egymást, de az nem határoz a gyereknevelésben.*” (4. interjúalany) „*Mindennap beszélünk, de ami telefonon megy, az telefonon megy.*” (43. interjúalany) A kérdezettek nem értékelik le az ilyen típusú családi „jelenlétüket”, azonban tudatában vannak, hogy ily módon nem pótolhatják személyes hiányukat.

Mások nyitottabban, bővebben kifejtve, részletesebben, példákkal támasztották alá mondanójukat. Beszédes példa az alábbi fiatal apa, aki konkrét példán keresztül ismertette, hogy miben látja személye hiányát a családi mindennapokban. Kétkedik gyermeke tanulmányi eredményeinek realitásán, hiányolja saját minta adását, az elmaradt nevelési helyzeteket. „*Egy kicsit a gyermekekkel az a helyzet, hogy ott elégedetlen vagyok azzal, hogy a nagyobbik fiam az most nyolcadikos. Itt első tanuló, de sokat nem tudok én az ő dolgairól, hogy mit csinál, mért első tanuló, mért nem első. Én csak azt tudom, hogy tehát amit én csinálok ahhoz képest, ő nem. Ő el van bizakodva azzal, hogy ő első tanuló, nagyon jól tanul. Ha apa mondja, hogy be kell csukni a kaput, becsukja. Mondja ki kell nyitni, kinyissa, de hogy magától meglássa, hogy már két órája nyitva van a kapu s nem-e kéne becsukni, azt nem lássa. S lehet, hogy ez egy kicsit hiányzik az életéből, hogy úgy kellett volna belenőjjön, mint anno mi. Aztán a kicsike az még kicsike.*” (23. interjúalany) Ebben a narrációban egyszerre van jelen a büszkeség és hiányérzet. Büszke apaként szól a fia tanulmányi eredményéről, ugyanakkor megjegyzi azt, hogy ő ehhez nem tesz hozzá, ugyanakkor elégedetlen az egyszerű, és szemmel látható feladat el nem végzésével, ami nem igényelne különösebb erőfeszítést gyermeke részéről.

Egy másik édesapa visszatekint saját gyermekkorára, összehasonlítva azt gyermekei életével. A generációs különbségek részletei bontakoznak ki szemünk előtt: megváltozott tanulási szokások, már-már a tiszteletlenség határán mozgó, fellazuló felnőtt-gyermek viszonyrendszer, kiüresedő kapcsolatok, melyeket a lemondás, beletörődés követ. „*Én úgy vagyok, hogy no, hogy is mondjam. Ügyesek a fiaim. Azért nem tanulnak olyan jól, de nem is olyan rosszul, mint én. Ha mondom nekik, hogy tanuljanak, visszavágnak, hogy én sem tanultam. De minden másra visszavágnak. Érdekes. Az apai szigor az azért kell. Mi is úgy nőttünk fel, hogy édesapám csak hétvégén volt otthon, de akkor haptákba álltuk. Én nem várom ezt, ne értsen félre, de jönnek-mennek, észre se vesznek. Nemhogy engem, de munkát se. Mostmár késő,*

hogy szigorú legyek, főleg ha csak hat hetente öt napot vagyok otthon.” (15. interjúalany) A narrációban egyértelműen jelen van az apai szigor hiánya, amit interjúalanyunk mostanra már későnek tart bevezetni, különösen úgy, hogy ő még mindig külföldön dolgozik. Felsejlenek az édesapa gyermekkorának foszlányai is, amelyekből mintaként kirajzolódik az apa tisztelet fontossága. A generációs különbségek okozta feszültségek nem csupán a mindennapi apai jelenlét hiányából erednek, hanem annak összetevői, finom részletei teszik döcögőssé, működés képtelenné a kapcsolatot. Az apai autoritás romokban, melyet olykor pillanatnyi kompenzációkkal próbálnak elfedni. Távirányítással nem hatékony a munkára nevelés. Hiányzik a mintaadás, a közösen végzett munka öröme.

„Jaj nem lássa meg a munkát a gyermek. Ó nem. Nem tudom mi lesz vele. Bár az anyjának fát sem segít behordani. Ez pedig szerintem nem sok. Csak az alap. Dől ki a kerítés. Fiúgyermek létire bár megtámaszthatná, de feszt nyomja a telefont. Vagy ott van, hogy felhívtam s megkértem, hogy tatának segítsen, me vágja ágakat a fákról. Nemet nekem nem mondott, de kérdezd meg járt-e oda. Hát nem. Ilyenkor mit tudjak csinálni vele? Mivel büntessem, ha itthon se vagyok. Haragszok s minden, de addig ameddig hazajövök még se haragudhatok.” (37. interjúalany) Az édesapa elgondolkodott a számonkérés módján, azonban dilemmába ütközik: a fizikai távolsága okán hogyan tudná követni gyermeke teljesítményét. Érzékeli ugyanakkor, hogy részéről hiányzik a szigorúbb fellépés/számonkérés gyermeke életéből.

A változó valóságok viszonyrendszeréről beszél a következő narratívum. Odafigyeléssel ápolt szokások: ne lássa húsvétvasárnap, hogy szemetes a porta eleje – hagyományosan gyerekmunka kutatási terepünkön, helyette mit hallunk, látunk? *„Állatok vannak. S nincs es baj, szereti a gyermek azokat, de mostmár nem akar segíteni az asszonynak. Mind maradnak rea. Direkt szépen megkértem, hogy no jön Húsvét s seperje meg a kapunk előtt a járdát, mert szégyen mán, hogy Nagyszombat délutánra érek haza, s akkor álljak ki. Hát a járda meglett seperve, me az anyja megseperte. S ezt nekem még el se mondták, de a szomszéd gratulált, hogy milyen ügyes feleségem van. Hát majdnem oda lettem...” (30. interjúalany) Ebben az interjúrészletben az édesapa frusztrációjának is hangot ad azért, amiért a feladatot az édesanya végzete és nem is mondták el őszintén, hanem a szomszéd „jószándékú dicséréte” tette helyre a tetteket. Érzékeljük, a fizikai távollét okozta problémát, torzulást, a megfelelő kommunikáció- és felelősségvállalás hiányát. Gyerek, aki helyett elvégzi a munkát az édesanyja a „békeség kedvéért” – elfedik közösen a férj/édesapa elől. Édesanya - menti a helyzetet, de nem figyel a következményekre: apróság, de a gyerekkel kerül egy oldalra a férje ellenében. Szomszéd – „falu szeme mindent lát” és helyére is igazít. Vajon ki, hogyan kerül ki ebből az ártatlannak látszó helyzetből? Hogyan kezelhetné másként a helyzetet a transznacionális apa?*

Egy másik megszólalónk szomorúságát, érzelmi terheiről beszél annak okán, hogy nem tud aktívan jelen lenni lánya életében. Ebben az esetben nem az elvégzetlen feladatok sorjázása került fókuszba, hanem kisebb sikerek közös megünneplése, az érzelmi eltávolodás okozta hiányérzet fáj. *„Engem az bánt, ha már erre térünk, hogy nem tudunk együtt örvideni valaminek. Legyen az egy jó jegy például. Persze, elmondják telefonon, de amikor hazajövök már nem téma. Rég volt s kész. Vagy az is rossz, hogy a lányom már nem úgy és annyit beszél velem, mint régen. Azért olyan jó volt, ameddig apás volt. De most... hát enyhén szólva elvan. S a másik az, hogy azt sem várom, hogy tartson tőlem, mert most jön haza apu s mi lesz. Nem. De akkor meg mért. Feleselni kezdett, s az anyja se bír vele lassan. S akkor jövök én, mint a mumus. De reám se hallgat.”* (8. interjúalany) A személyes jelenlétet és örömet nem helyettesítheti az online térben való „ünneplés”. A fizikai távolság érzelmi szakadékot is eredményez a családtagok között. Interjúalanyunk dilemmája a jó vagy szigorú apa között jelentős érzelmi terhet ró rá.

Az előbbieken, a transznacionális apák szűkösebb szakirodalmát empirikus kutatásunk egy-egy interjúrésztelével egészítettük ki annak érdekében, hogy feltárjuk az egymástól távol élő családi szereplők érzelmi kihívásait, viszonyaik dinamikáját, átalakuló feladat/munka megosztását. Az interjúrésztetek elemzése közben fontos részletek villannak fel az édesapák által tapasztalt és megélt érzelmi átalakulásokról, módosuló értékrendszerről, változó szokásokról. Az apai tekintély átalakul, pontosabban elvesz, a büszkeség olykor tartalom nélkülivé válik és a közös örömeik átélésének hiánya pszichés frusztrációt okoz.

9.3. Otthon maradt édesanyák

Kutatási célcsoportunkba olyan édesanyák is belekerültek, akik itthon tartózkodnak gyermekeikkel. Szám szerint ugyan kevesebben voltak, azonban ezt az élethelyzetet problémaként megélve, hosszasan taglalták a napi gondjaikat. E kategória elemzése során kiemelten fontos kérdéskör a családi szerepek megváltozása. Kutatási terepünk ismertetése során már elhangzott az a helyi mondás, miszerint időtlen idők óta a férfiak sorozatos távollétekor „az asszony is ember kell legyen”. A 90-es években végzett térségi kutatások az bizonyítják, hogy a családi szerepek nem változtak, a szülők csupán helyettesítették egymást a külföldi munkavállalás ideje alatt. A külföldön tartózkodó fél hazatérével visszakapta a családban betöltött szerepét (Bodó, 1996). A transznacionális migráció azonban változásokat eredményezett e tekintetben is. A családi szerepek szükségszerű mélyebb, tartósabb

átalakulásáról beszélhetünk. Ez a folyamat megnehezedett teher az itthon maradt édesanya számára, ugyanakkor felelősség is.

Empirikus kutatásunk során egy alkalommal volt szerencsénk a család minden tagja jelenlétében interjút készíteni. Jelen volt a hatodik osztályos lány is, a külföldön dolgozó családapa és az itthon maradt feleség. A kislányt nem kérdeztük, azonban a rendre igazolást nyert mindaz, amit szülei mondtak. A kislány közben járkált, nem mindig volt jelen a beszélgetésen, de amikor betoppant, akkor mindig az édesapja ölébe ült. Az édesanya elbeszélésében kirajzolódik a féltő aggodalom. „(...) *de amikor itthon van az más. Most meglepődtünk mi is, hogy ezt mondta. Tudod ő minden évbe mondta, hogy most ezt kér, vagy azt kér, ez volna jó, az volna jó. Azért az ember próbálja, hogy meglegyen, hogy jó legyen, hogy nem tudom mi, de amikor most így leültünk s elmondta, hogy ő nem, csak többet apa soha vissza ne menjen. Tudod a barátnők is, B. A.-kal, R.-el jól vannak, ott is Zs. és Z., mindenki itthon van. B. Z. –nél is ugye B-vel egyidősök, jól vannak. Ő látja ezt. Nagyon hiányolja, hogy itthon legyen. Úgyhogy a mai napig is bárki megkérdezheti, csak éppen apa vissza ne menjen. Úgyhogy neki nem kell, ő elmondta a karácsonyfa alá is, neki nem kell abszolút semmi, csak az, hogy az apja itt legyen. Sokszor látom, hogy magába fordul, féltem is rendesen. Amikor visszamegy az apja, hát legalább egy fél napig nem beszél.*” (7. interjúalany) Arra következtetünk, hogy minden szereplőnek érzelmi megterhelés a külön élés. Az édesanyának kell megbirkózni azzal az érzelmi teherrel, amit a férj külföldi munkavállalása okoz gyermeke életében, ugyanakkor számára sem közömbös mindez. „*Kell az a pénz, szükség van rá. Én is dolgozom, de egyre nehezebb normális életet élni az itthoni fizetésből.*” (7. interjúalany) – folytatta narrációját érezhető lelkiismeretfurdalás kíséretében.

Egy másik interjúalanyunk az apai szigor hiányával kezdte a kérdéskör kibontását, azonban fokozatosan mélyebbre haladtunk. „*Nehéz. Tehát nem azért az anyagiak miatt, hanem a gyermekek. Tehát az, hogy nincsen itthon, nem szoknak hozza ehhez az apai szigorhoz, mert én vagyok.*” (16. interjúalany) Majd folytatta gyermekei helyzetének részletes ismertetésével. „*Nem, jó gyermekek szerencséire. Hát még nem volt gond no, lehet ezután jön a neheze, de még nem volt gond, aztán most mondjam azt, hogy rajtam múlik? Igen. Tehát bármi történik mostmár én neveltem így ugye.*” (16. interjúalany) – hangzik el a kérdés és a válasz is egyszerre. Ebből az egyszerű mondatból nagyfokú érzelmi- és társadalmi nyomás olvasható ki, amely felelősségérzettel is párosul. Különösen nehezíti az amúgy sem könnyű helyzetet az édesanya magával szembeni elvárása, hogy mindent a megfelelő módon és hatékonysággal tudjon kézben tartani. „*Igen, de ha nincsen itthon, akkor ugye a kicsi, mivel problémás, így minden terhe az én vállamon van. Ő 10 éves, de nem akar beszélgetni. Ő még mindig ott van, hogy iskolába van,*

de nem akar. Tehát beszél, de nem érthetően.” (16. interjúalany) A szülői felelősség és a gyermeke iránti aggodás különösen nehéz az édesanya számára. Mindezt alátámaszta a következő mondata: *„Mondjam azt, hogy néha pszichológus jobban kell nekem, mint ejsze a gyermeknek. Az elején nagyon nehéz volt, mostmár úgy vagyok, hogy akármilyen gyermek, akármit csinálok, úgy is az enyém és őt kell támogatassam, hogy neki jó legyen.”* (16. interjúalany) Ezen a ponton megjelenik az édesanyába lévő érzelmi feszültség, amelyet nap mint nap átél. Ambivalens érzések tolonganak benne: miközben azt érzi, hogy mindent a legjobb tudása szerint megtesz gyermeke érdekében, saját érzelmi terhét nehezen tudja kezelni. *„Hát most azon az úton indultam el, hogy hallottam, hogy lehet ezt a Csessz-es doszárt¹⁴. Őszinte leszek, nem akartam, mert úgy gondoltam, hogy ez egy bélyeg, de hogyha neki könnyebb ezáltal az iskola, ha neki jobb, akkor nekem is jobb.”* (16. interjúalany) Az édesanya gyermeke iránti aggodásának tetőpontjára ért, ugyanakkor önreflexiót is gyakorol. Félti gyermekét a megbélyegzéstől, de azt is szeretné, hogy könnyebbek legyenek számára a mindennapok. *„Tehát minden teher az én vállamon van, tehát bármit csinálok. Mindenki azt szeretné, ha a gyermeke a legokosabb lenne, de azt mondtam, nem igaz. Boldog gyermeket kell nevelni, nem okosat. Tehát hogyha a gyermek azt mondja, hogy én boldog vagyok, akkor a szülő azt mondja, hogy mindegy, hogy tanul. Mi akar lenni, vagy... Mondjam azt, hogyha rosszat csinál is s azért boldog, akkor legyen úgy. Hát nem? Nehéz no. A férjem nincs itthon, de mostmár mondjam azt, hogy megszoktuk. Valamit, valamiért. Tehát mindennek két oldala van. Nehéz.”* (16. interjúalany) – hangzik el az összegzés beszélgetésünk végén.

Egy másik interjúalanyunk szerint a családi szerepek folyamatos változáson mennek keresztül családjukban. *„Érdekes a mi a helyzetünk. Három hetente hazajár a férjem, s ez jó, ne érts félre. Nagyon is. Bár lenne többet is itthon, vagy úgy no, hogy mindig. De nehéz a gyerekekkel ameddig nincs. Körülbelül a harmadik hét elejére sikerül kialakítanunk a rendet és a fegyelmet s aztán jön s borul minden. Ő engedékenyebb, mint én.”* (3. interjúalany) – mondja ezt egy olyan édesanya, akinek egy 10 és 12 éves fia és lánya van. *„A mi részünket jól tudjuk rendezni úgy érzem, csak a gyerekekkel nekem egyre nehezebb. Nagyon várják haza az apjukat, s aztán nagy a bánat, amikor elmegy. A bánatot pedig valami eszméletlen rosszság váltja fel. De ilyenek.”* (3. interjúalany) - Vácsolja a folyamatot, amit elmondása szerint átélnek férje két hazajövetele között. A családi rutin és a kellő mértékű szigor kialakítható az édesanya által, azonban ez törekény, mivel az édesapa hazatérésével ez könnyen meginog.

¹⁴ Sajátos nevelést igénylő diákokot jelent.

Az itthon maradt családnyák helyzete komplex és küzdelmes. Küzdenek családjukért, gyermekük boldogulásáért és önmagukért. Érzelmileg is megpróbáltatások elé vannak állítva, még ha sok esetben nem is mondják ki. A férjek fizikai távolléte megterhelő úgy érzelmileg, mint a gyakorlatban. Fontosnak tartják azonban a stabilitást fenntartását és a kihívásokkal való állandó megküzdést. Utóbbi erőt ad számukra a folytatáshoz.

Jelen fejezetben a család, valamint migráció családra gyakorolt hatása került elemzésünk fókuszába. Napjaink migrációját a szakirodalom a transznacionális jelzővel illeti, ugyanakkor ebből következik a transznacionális család, valamint -anyák és -apák csoportja. Elemzésünkben rövid szakirodalmi áttekintés után empirikus kutatásunk releváns gondolatait idéztük. Transznacionális anyák és apák szemüvegén keresztül tártuk fel a külföldi munka pozitív- és negatív velejáróját, de kiemelten fontos volt számunkra az itthon maradt családtagok vizsgálata is. Összeségében pedig elmondhatjuk, hogy a transznacionális migráció a családokat nemcsak anyagi, hanem jelentős személyes kihívás elé is állítja. A külföldön munkát vállaló családnyák és családapák, valamint az otthon maradt családnyák mind szereplői és alakítói a transznacionális migrációnak és -családnak.

10. Covid hatása a munkamigrációra

Jelen fejezetben a Covid-19 világjárvány hatásának elemzését tűztük ki célként a munkavállalókra fókuszálva. Amint már említettük, kutatási célkitűzéseink újradefiniálására kényszerített a világjárvány. A kelet-kínai Vuhan városban 2019. novemberében felbukkanó vírust, december elején azonosították SARS-CoV-2 néven, majd rövid idő elteltével szétszóródott az egész világon (Varga et al., 2020). Következő év (2020) tavaszára már számos európai országban is megjelent, amelynek hatása a társadalmi valóság megannyi dimenziójára kiterjedt mikro szinten is. Mondhatni, egyik-napról a másikra rajzolta át a világjárvány az addig megszokott mindennapokat, és készítette az egyéneket életük számos területének újraértékelésére.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2020. március 11-én nyilvánította világjárvánnyá a koronavírus (Karácsony, 2021), amelyet követően a hatóságok korlátozó intézkedéseket vezettek be, annak érdekében, hogy megfékezzék annak terjedését. Romániában az államelnök 2020. március 16-án keltezett rendeletével szükségállapotot hirdetett, kezdetben 30-napra, amelyet további hosszabbítások követtek (Crețan–Light, 2020:560).

A (külföldi) munkavállalás vonatkozásában domináns volt a bizonytalan időtátamú megállást követő átszerveződés, amely egyfelől kiszolgáltatottságot, másfelől pedig rugalmasságot várt el a munkavállalóktól. Olyan strukturális változásokat generált a globális munkaerőpiacon, amelynek hatásait hosszú távon, a jelenben is érezhetjük. A szakirodalomban különböző nézőpontok jelentek meg a globális gazdaság szerveződésével kapcsolatosan. Yeung (2021) szerint a kapitalista világ gazdaság szerveződését alapjaiban nem változtatja meg a világjárvány, de a globális értékláncok szerveződését újra formálhatja, ugyanakkor hangsúlyozza ezek sérülékenységét is. Mások olyan folyamatok felgyorsulását vetítették előre a munkaerőpiacon, mint például a távmunka, vagy az otthonról végzett munka (Lennert 2020, Lipták 2021).

A 2020-as év rekord csökkenést eredményezett az OECD-országok felé történő migráció tekintetében, ami 2021-re már 22%-kal emelkedett, és 2022-ben folytatódott a jelenség (OECD, 2022). A 2023-as évben újra rekordot döntött, 28 %-al növekedett a Covid előtti szinthez viszonyítva (OECD, 2024).

A 2015-2016-os évben, becslések szerint 3,6 millió román állampolgár dolgozott az OECD országaiban (OECD, 2019). Az ország lakossága a 2005-től 2020-ig 21,6 millióról 19,2 millióra csökken, becslések szerint (INS, 2006, 2017). Az országos szintű migrációnak két fő csoportja különíthető el: az „agyelszívás” jelenségeként ismeretes diplomás fiatalok elvándorlása (Goschin et al., 2013), valamint az aktív korú munkavállalók elvándorlása, amelynek eredményeképpen egyre inkább öregedő lakosság marad, főleg vidéki térségekben (Bodogai–Cutler 2014). A transznacionális migránsok erős kapcsolatokat tartanak fenn hazájukkal. A világjárvány kitörésekor, 2020 márciusában, becslések szerint 250.000 munkavállaló tért vissza Romániába, és ez a szám tovább fokozódott a következő hónapokban (Anon 2020, Gherasim 2020).

Napjainkban gyakran azt hallhatjuk, hogy „az orosz-ukrán háború véget vetett a Covid-nak”. Ha belegondolunk, talán a közbeszéd szintjén igaz is lehet ez a megállapítás, azonban, ha a WHO adatait szemléljük, még mindig velünk van, ahogyan a háború is, csak (talán) megtanultunk együtt élni ezekkel a „jelenségekkel”.

A folytatásban, kvalitatív kutatásunk keretében elemezzük a világjárvány hatását a külföldi munkavállalókra, különös tekintettel a következő három dimenzióra: külföld - utazás - otthon. Az első részben a külföldi lét és munka kontextusát elemezzük, különös tekintettel a járvány a munkavégzésre való hatására a mindennapokban, valamint a közösséghez való tartozásra. Ezt követően az utazás dimenzióját vizsgáljuk, figyelve azokra a nehézségekre, amelyekkel a hazautazók találkoztak. A harmadik részben a fókuszunk a hazaérkezésre

helyezzük, valamint az érintettek jövőbeni terveire. Munkánk e részében interdiszciplinaritásra törekszünk, követve a szociológia, antropológia és pszichológia tudományok megállapításait.

10.1. Külföld: „...addig kell hazajönni, amíg van, akihez.”

A külföldi munkavállalás önmagában is számos lehetőséget és kihívást rejt. A külföldi lét tapasztalatát egyszerre meghatározza az anyanyelvtől eltérő nyelvhasználat (Magyarország esetén), a különböző kultúrákkal-nyelvekkel való találkozás (Nyugat- Európa) és legfőképpen a munkahelyi környezet, -kapcsolatok, amelyek bázisa az előbbi két tényező. A külföldi munkavállalás e modellje jelentős változáson ment keresztül, változásokat generálva a munkavállalók életében. A koronavírus elterjedésének következtében a világméretű járványhelyzet kialakulásával egészségügyi-, gazdasági- és szociális területen is problémát eredményezett (Pirohov–Tóth, 2021). „A lezárások sokszor ellehetetlenítették a külföldi munkavégzést, ami óhatatlanul is a visszavándorlást eredményezte” (Kovács et al., 2023:94). Empirikus kutatásunk során interjúalanyaink különböző korlátozási gyakorlatok „áldozataivá” váltak. Voltak, akik rögtön hazatértek családjaikhoz, azonban voltak olyanok is, akik külföldön próbáltak megbirkózni a vírus teremtette új helyzettel. Az ő perspektívájukból elemezzük a Covid-19 világjárvány hatását a külföldi létre és munkára, figyelmet fordítva az megváltozott környezetre és a munkavállalók reakciójára a változásokra.

Interjúalanyaim, kezdetben, nagyobb arányban a hazatérést választották. Akadtak, akiknek nem volt más választásuk, mivel bizonytalan időre bezárt a munkahelyük, és voltak, akik nem vállalták a külföldi munkába járást feltételező oltási-, vagy tesztelési kötelezettséget. Azokban az esetekben, ahol a család együtt volt az időszakosan munkát vállaló családfővel, a külföldön maradás mellett döntöttek. A járvány kitörésekor a nemzetközi munkaerőpiacot és globális gazdaságot áthatotta a bizonytalanság. A kezdeti sokk, határ lezárásokat és otthoni bezárásokat eredményezett, amelynek következtében számos külföldi munkavállaló kényszerűségből tért haza. Crețan és Light (2020) tanulmányukban átfogó elemzést nyújtanak a romániai migráns munkavállalók visszatérésnek hatásáról a kibocsájtó- és fogadó ország szemszögéből. Ha csak kutatási terepünkre fókuszálunk, elmondhatjuk, hogy a helyi vezetés is igyekezett szigorúan betartatni az országos jogszabályokat: ellenőrizte a hazautazók karantén kötelezettségének betartását, sőt még az érintett házakat is megjelölte a karantén időtartamának feltüntetésével.

Interjúalanyaink jelentős része külföldön az építkezési ágazatban dolgozik. Ebben az ágazatban nem minden országban volt teljes leállás még a járvány kezdetekor sem. A munkavállalók jelentős része, a bizonytalanságtól, félelemtől és aggodástól vezérelve hazatért

családjaikhoz. „Ugye előre nem tudta senki, hogy mi az, minden. Mindenhol egy azonnali stop lett. Megszűntek a munkák, úgymond. Vagy hogy bizonytalan időre azt mondta mindenki, hogy mi haza is jöttünk...”. (45. interjúalany) Volt, aki a rettegés okán döntött rögtön a hazatérés mellett. „Akkor azt mondták, hogy délig húzzuk ki s azzal vége. Akkor én ülem autóba s jöttem haza. Minden csomagomat ott hagytam. Mindenem ott maradt. Aztán június, júliusba tudtuk a csomagokat hazahozni. Mert ugye vonattal jártunk munkába. Én nem vonatozok az biztos, mikor kijelentették, hogy jön a COVID, nem, én ültem a kocsiba, s jöttem haza.” (8. interjúalany)

Az interjúkból kiviláglik a (fogadó) országok különböző (munka)törvénykezései is ebben az egyformán súlyosnak ítélt helyzetben. Ilyen például több interjúalanyunk narrációjában a lakhatási körülmények leírása, arra való különböző reflektálás. „Ameddig nem volt a vírushelyzet, addig 2 személy lakott egy szobába teljes ellátás volt, vagyis úgy érte, hogy volt annak a két embernek komfort. Na de ahogy megjelent a vírus, így probléma volt, most mindenki külön van.” (21. interjúalany) – meséli egyik interjúalanyom, aki rövid hazatérés után visszatért munkahelyére, azonban hozzátette „nagy szigorúság volt, ellenőrzés es volt, hogy az úgy van-e bétartva vagy csak na. S ez azóta is így van.” Egy másik interjúalanyunk elmondta: „a szállóba este úgy nem engedtek bé, hogy egyszer teszteltek, megcsinálták a tesztet, ha esetleg gyanús voltál, negatív vagy pozitív es, akkor azonnal elszállítottak, még, akivel dolgoztál azokat is.” (41. interjúalany)

Más országban, hasonló munkaponton dolgozó építőipari munkás kiemelte, hogy a járvány időszakában még több munkájuk volt, ugyanakkor a városi forgalom sem nehezítette a munkahelyre való eljutásukat: „Nem volt baj, mert jó volt a forgalom, jól lehetett haladni a városban, minden munkánk volt, belvárosi munkánk is. Jól tudtunk dolgozni.” (14. interjúalany) „Kocsival mész es, metrózol is - most, hogy a koronavírussal kicsit megcsappant, de azért nagyon zsúfolt az élet ott. Meg kell várjál öt-hat metró, ameddig fel tudsz egyre ülni.” (18. interjúalany)

Mások félelmükben és a helyzethez való gyors alkalmazkodás érdekében autókat vásároltak. „De azért az életünket azért felborította. Keményen. Gyorsan, kocsik kellettek, kocsival jártunk munkába. S viszont dugók, azok ugyanúgy voltak. Minden hülye kocsit vett magának, hogy tudjon menni dolgozni. S azért elég nehéz volt a tavalyi év. Aztán reméljük, hogy az idén jobb lesz”. (10. interjúalany)

Takarító cégnél dolgozó számos interjúalanyunk elmondta, hogy mivel a cégük és az intézmény szerződéses viszonyban álltak, így munkahelyük nem szűnt meg, azonban időszakosan átalakult. „Mi nekünk véget es végig kellett dolgozni, olyan szinten, hogy mi

például az iskolákat takarítottuk. Például én, ahol voltam 5 évig, iskolát takarítottam, a szerződés ugye meg volt kötve a firma és az iskola között, úgyhogy nekünk munkát kellett adjon az iskola. Ez azt jelenti, hogy nem mondhatom el, hogy nincs az a szege-lika az iskolának, amit mi nem takarítottunk ki. Szóval ragyogott, mondhatni. Amit ezelőtt még elhanyagoltak, most az is meg volt csináltatva velünk, úgyhogy nekünk munkánk volt. Ez olyan, mint a háziasszonynak, hogy sosem tudja befejezni a takarítást csak abbahagyni, ha azt akarja. Úgyhogy nekünk végig volt munkánk, ezzel nem volt gond. Amikor jött ez a cirkuszt, akkor például nem engedték, hogy együtt dolgozzunk a kolleganővel. Az egyikünk ment délelőtt, a másikunk délután, mert ugye négy órát dolgoztunk, de közösen ketten nem, mert ugye volt ez az elefánt méter távolság. Aztán mondtunk, hogy nincs semmi bajunk, akkor hadd dolgozzunk együtt.” (17. interjúalany) A külön dolgozás példáját a szakirodalomban a társas támogatás hiányával magyarázza Czibere Ibolya és Huszti Éva (2023), akik értelmezése szerint a „a személyes interakciókon keresztül áramló pszichológiai és materiális erőforrásokat jelenti” (Czibere – Huszti, 2023:94). Hangsúlyozzák ugyanakkor a társas támogatás egészségmegőrző és ellenállóképeség javító hatását, amely ez esetben is sérült.

Életvitelszerűen külföldön élő interjú alanyainknak is nehézséget okozott a hazalátogatás, amely komoly érzelmi feszültséget jelentett minden érintett szereplő számára. *„Az őszinteség az, hogy Sz. (feleség -szerk.) még mindig tartott a covidtól, és az ukrán válságtól. És azt mondta, hogyha ő nem jön, nem engedi, hogy a gyermek egy hónapra eljőjjön velem. És mondom, Sz. megértelek, de te is értsd meg, hogy én muszáj menjek. S így maradtunk el, hogy ha a politikai, s az egészségügyi helyzet engedi, akkor jövőre jövünk együtt a családdal. De én mondom, hogy ebbe a bizonytalan világba nem tudom, hogy mi lesz jövőre. Nem tudok én még egy évet várni. Mert addig kell hazajönni, amíg van, akihez.” (33. interjúalany)*

A tartósan külföldön élők mindennapjaiba ugyanúgy változást eredményezett a világjárvány. Voltak, akik távol maradtak bizonyos megszokott kulturális vagy vallási programoktól. *„A templom egy kicsit nekünk messze van. A covid előtt minden vasárnap mentünk. A covid alatt nem jártunk, mert mindenki félt” (39. interjúalany)* - a közösséghez való tartozás érzésének elvesztésével is megküzdöttek interjúalanyaink, érzékelhetjük.

Mások pedig új szokást vezettek be életvitelükbe: *„Most amióta lett a vírus, őszintén két tyúkot vettünk. Ügyesen. Házi tojást eszünk, s egy kisnyulat, ami neki (a kifizűknak – szerk. megj.) egy ilyen házinyúl.” (33. interjúalany)* Ez utóbbi vállalás-váltás a biztonságosabb és egészségesebb étkezési alternatívát kínálta a család számára.

Egy másik kérdéskör, amelyet majdnem minden interjúalanyunk érintett, az a védőoltások pozitív vagy negatív megítélése, valamint annak a mindennapi életbe érzékelhető

hatása. Az oltási hajlandóságot az elvándorlási stratégia részeként értelmezik Kovács és társai (2023), helyzeti előnyként definiálva azok számára, akik külföldi munkát terveznek, vagy annak folytatását. Kutatásaik során azonban bizonyították állításuk ellentétét, megfogalmazva, hogy „a migrációs tervek nem járnak együtt erősebb oltási hajlandósággal. Kiderült ugyanis, hogy a bármilyen időtartamú migrációt tervezők körében kisebb a már beoltottak és magasabb az oltást egyértelműen elutasítók aránya, mint a migrációt semmilyen formában nem tervezők körében” (Kovács et al, 2023:95). Interjúalanyaink többsége semleges viszonyult az oltáshoz. Többen részletesen ismertették az adott ország szabályozását a védőoltásokat illetően. Semmilyen pozitív vagy negatív töltetű kijelentést nem tettek a védőoltásról, csak azt mondták el, hogy milyen szigorúan ellenőrizték az oltás felvételét, vagy milyen gyakorisággal kellett tesztet csináltatniuk a munkavégzéshez. *„Kérték az oltásokat, s kellett csináljuk a tesztet minden második nap.”* (30. interjúalany) Az árszabásáról is részletes tájékoztatást adtak, ugyanakkor a büntetések mértékéről is volt ismeretük, tapasztalatuk. *„Csak oltással tudunk dolgozni. Viszont azt mondták, a céget meg fogják büntetni, hogyha elkapnak, 3600 euróra. Meg minket négyszázra, fejenként.”* (30. interjúalany)

Néhány esetben merült fel kisebb kétség a védőoltásról, de biztatásként a magyarázatot is megadták önmaguknak: *„Én nem tudom, én is abban vagyok, hogy oké, nem kell az oltás. De úgy a másik gondolatommal úgy vagyok, ahogy világszinten az egészségügyi szervezetek ontsák. Oroszország a hadsereget leoltotta, most Putyin annyira nem hülye, hogy a saját embereit megölje. Főleg ő!”* (45. interjúalany)

Kutatásunk során készített munkavállalói interjúk alapján elmondhatjuk, hogy a külföldi lét és munka során a világvárvány egyszerre jelentett félelmet és bizonytalanságot, valamint új lehetőségeket is, amelyekkel sikerült megbirkózniuk azoknak, akik elszántak az ez irányú lét és készpénzkeresti forma mellett. Az elemzésben használt interjúrészletek nemcsak a járvány egyéni szintű hatásait villantják fel, hanem az adott ország társadalmába, valamint óvintézkedéseibe is betekintést engednek. Kirajzolódott az is, ahogyan átalakult a munkaerőpiac, egyre nagyobb figyelmet kapott a vállalatok részéről a biztonságos munkakörülmények megteremtése, de a munkavállalók oldalán is magától értetődő feltételnek bizonyult a biztonság kérdésköre.

10.2. Utazás: „Akkor én ültem autóba, s jöttem haza.”

A külföldön munkát vállalók életének meghatározó része az utazás. A világvárvány azonban drasztikus hatással volt ennek mikéntjére és dinamikájára egyaránt. A Covid-19 világvárvány megjelenését követő rövid időn belül utazási korlátozások és határlezárások nehezítették a

migráló munkavállalók hazajutását, idő teltével pedig visszautazásukat is. Több ország a határellenőrzések visszaállítása mellett döntött, amely hosszú sorokat eredményezett a határátkelőhelyeken. Ott hosszú sorokban kellett várakozniuk, miközben kiszolgáltattott egészségügyi szűrővizsgálaton, dokumentumaik megalázó ellenőrzésén kellett átesniük.

A külföldi munkavállalók nagyszámú Romániába való hazatérése problémát okozott a „fogadó” országnak. A visszatérések területi eloszlása és a covid járvány földrajzi terjedése között is megfigyelhető volt az összefüggés az országon belül, próbára téve annak egészségügyi ellátó rendszerét (Pora, 2020). Ebben a helyzetben szívesen tett eleget a mezőgazdasági dolgozók és idősgondozók külföldről generált igényének: Németországban a román idénymunkások visszatérésének engedélyezése okán, az agrár érdekképviselők nyomást gyakoroltak a kormányra, amelyre válaszul a román kormány külön engedélyt bocsájtott ki ezekre az utazásokra (Rogozanu – Gabor, 2020). Hasonló intézkedések születtek az idősgondozók tekintetében is, akik számára Temesvárról Bécsbe külön vonatjáratokat is indítottak (Mutler, 2020), ugyanakkor kutatási terepünkön is érvényesült a kivételezés. Megmutatta mindez a kapitalista világ gazdaság bevándorló munkaerőre épülő függőségét és kizsákmányolásának mértékét, a járvány nyomatékossította a kelet-európai munkavállalók elengedhetetlen jelenlétét a nyugat-európai országok számára (Crețan – Light 2020, Šantić – Antić 2020).

Interjúalanyaim világjárvány kezdetére adott gyors válaszreakciója a hazautazás volt függetlenül attól, hogy időszakosan ingázott külföldre, vagy már külföldön is élt családjával. Az otthon egyfajta biztonságérzetet adott, ezért ki amilyen gyorsan és amivel tudott, útnak indult. *„Hát mi jöttünk májusban, hát a repülők, ahogy indultak, a második járással, gyakorlatilag.”* (13. interjúalany) – mondja egy nő, aki férjét követve gyermekével időszakosan külföldön élt.

Másoknak felülírta a járvány a megszokott ütemben történő hazautazás lehetőségét (pl. 3-4 hetente), így a bizonytalanság miatt inkább a családot választotta és huzamosabb időn át otthon maradt. Több esetben meséltek interjúalanyaink a határátkelés nehézségeiről. Voltak olyanok, akik hallásból ismerték a 90-es évek határátlépési kihívásait (Bodó, 2016), amikor nehezen követhető eljárások szabályozták az átlépést. A nehézségek könnyítése érdekében azonban a határátkelők „megfelelő pénzüsszeggel, biztosítással, meghívóval, bevallott vagy bizonyított szándékkal” (Bodó, 2016:24), próbálták egyszerűsíteni azt. Interjúalanyaink hallottak most is ilyen módszerekről társaiktól, megosztották: *„Pénzezték. Belétett 100 eurót, s volt mikor sikerült s volt mikor megfordult. Hát az tudod, hogy örökké reckírozz, az nem érdemes.”* (41. interjúalany)

Voltak, akiket megijesztett a határátlépés fizikai nehézsége, és a soha vissza nem térés fogadalmával tértek haza. Utólagos megfigyelésünk szerint ezek a fogadalmak a vírushelyzet enyhülésével betartatlanok maradtak. Más elmondta: „*nem úgy haladtam, ahogy szerettem volna és úgy döntöttem, hogy csak visszamegyek külföldre az anyagi helyzet miatt.*” (40. interjúalany) A határátlépés újra fizikai és mentális korlátot jelentett ebben az időszakban.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a világjárvány megmutatta a transznacionális mobilitás törekenységét, jelentős hatást gyakorolt a nemzetközi utazásra. A járvány megfékezése érdekében hozott óvintézkedések (oltás felvétel, karanténkötelezettség, maszkviselés, igazolások beszerzése stb.) nehezítették az utazást. Az egyes országok eltérő szabályainak ismerete és betartása sem könnyítette a külföldi munkavállalók helyzetét. A kezdeti bizonytalanság azonban megfékezte az emberek utazási vágyát és kedvét. Annak ellenére, hogy Románia csak 2025. január 1-jétől tagja a schengeni övezetnek, ami azt jelentette, hogy az ország határain volt eddig is határellenőrzés, mégis a további országok határainak lezárása félelmet kelettet a munkavállalókban és felidézte a 90-es évek határátkeléseit, amelyet mostanáig a fiatal munkavállalók csak hallásból ismertek.

10.3. Otthon: „...hoztad a vírust nekik, szatyrokba csomagolva”

A külföldön dolgozók számára az „otthon” fogalma többletjelentéssel bír, erős érzelmi kötődést, hiányt, fájdalmat, elérhetetlenséget, eufémikus emléket is jelent a rikán legyőzhető fizikai távolságok miatt. A világjárvány idején ezt a hazaérkezés élménye jelentős mértékben befolyásolta. Interjúalanyainknak az utazás előbbieken ismertetett nehézségét, a hazaérkezés öröme és a biztonságérzet váltotta még az otthoni bizonytalanságok és megszorítások ellenére is. Az örömet beárnyékolta a szomszédok óvatossága, távolság tartása, a rendszeres, változó időpontú ellenőrzések, melyek a karanténkötelezettség letöltése miatt érték őket. Mint kiderül az interjúkból, hasznosan is el tudták tölteni ezt az időszakot: még a hazaérkezés előtt telefonon megbeszélték, megrendelték azokat az építkezési anyagokat, amelyekre szükségük volt a portájukon belüli építkezéshez. Nem ültek tétlenül: olyan munkákat végeztek el, melyek olykor több éve erre vártak, időhiány miatt nem valósulhattak meg.

A vizsgált településen, a román állam koronavírusra vonatkozó szabályozásainak betartását szigorúan és következetesen ellenőrizte a helyi vezetés, kinevezve erre egy munkacsoportot, a rendőrség segítségét kérve, együttműködve, koordinálva két tucatnyi önkéntes tenni akarást. A hazatérők a határátkelésnél értesültek a karanténkötelezettségükről, ugyanakkor a megyei és helyi hatóságok értesítést kaptak érkezésükről, lakhelyük címéről. Hazaérkezve a rendőrség, a Hargita Megyei Közegészségügyi Hatóság és a helyi Polgármesteri

Hivatal is ellenőrzött. *“Jöttünk haza, s mondom második karantinnál nem, nem csináltam meg a papírt... de este hívnak Szeredából. Este hatkor vagy nyolckor, már jó késő volt, kérdik: B.R.K.? - mondom igen. Akkor karantén. - Mondom tudom. Karanténba kellett menjek, mert már a határtól leadták Szeredának, s nyomon követnek. Osztán letöltöttük aztot es, hát most mit csinálj? (41. interjúalany)*

Kutatási terepünkön az elzárkózás vagy bezárkózás nem jellemző, a szomszédokkal élő, közvetlen kapcsolat az elfogadott és általánosnak mondható gyakorlat. Baráti- és rokonsági kapcsolatok ápolása a helyben élőkkel az online térben csak a távollétek idején történik. Ezért is volt sok esetben nehéz a korlátozások betartatása. Többször találkoztak az ellenőrzést végző személyek azzal a gyakorlattal, hogy a kerítést nem átlépve, de mellette állva-ülve - gyakran illuminált állapotban - kvaterkázta a szomszédok. Miután a községben is megjelent az első igazolt eset, azt követően kezdték komolyabban venni a szabályozásokat. A polgármesteri hivatal szervezésében a közfeladatok ellátása nem állt vagy szünetelt, a községi szolgáltatások (orvosi- és szakorvosi ellátás, szociális ellátás, oltó központ, üzletek nyitvatartása stb.) megszorításokkal, de folyamatosan elérhetőek voltak. Önkéntesek segítettek az időseken, rászorulókon: bevásároltak és házhoz szállítottak élelmiszert és gyógyszert. A karanténba lévők helyzetét többnyire a család, vagy a rokonok segítették, többé-kevésbé betartva a távolságtartási előírásokat. A Polgármesteri Hivatal Szociális Osztálya az önkéntesekkel naponta több száz telefonbeszélgetéssel követte és segítette az idősek és karanténba lévők mentális helyzetét is. Az élelmiszer- és takarmány boltok, az építkezési profilú üzletek korábban helyileg nem gyakorolt házhozszállítási szolgáltatás nyújtásába kezdtek. Mindez együttesen elviselhetőbbé tette a bezártságot, az abból fakadó lelki terheltséget, segítette a karanténba lévőket háztáji munkájuk elvégzésében. *„Nagyon jó volt nekem is. Ami elmaradt, hátsó kerítés s minden, ami évek óta, már dőltek ki a kerítések, most mind kiástam s vas hálóval újracsináltam. Idő volt. Volt egy teri fám, ügyesen el tudtam hasogani, szépen kirakni, így rend lett a portán. De ha nem legyen a vírus, akkor ejsze még a kert most es úgy lenne. Mindig kellett szaladjál haza s most nem foglalkozok ezzel, mert más a fontosabb, de akkor volt idő. Ugye tudtam programálni, hogy ma ezt csináljuk, holnap azt, ástam a gödröt, betonyoztam, öntöttem a sasokot, hálóztam. Megvettem a hálót, a kapun bedobták, nem mertek közelebb jönni, mentem vittem hátra. Hát ez van, valahogy meg kellett oldani most, nem tudsz kimenni, most meg kell érteni. Előtt, hálístennek. Reméljük osztán nem lesz több.” (40. interjúalany)* Egy másik interjúalanyunk a belső munkát végzett a házában. *„Karantén alatt kimeszeltem a házat, haladtam egyet legalább.” (13. interjúalany)*

Valamennyi interjúban megjelent a szabályozásokba való utólagos belenyugvás és kirajzolódott Bihari és társai (2023) vidéki kutatásában is domináns gondolata, miszerint „a vidéki környezetben nem jár a szabadságról való olyan mértékű lemondással, mint a városokban” (Bihari et al, 2023:20). A karantén ideje alatt elvégzett otthoni munkák nemcsak fizikai értelemben voltak hasznosak, de mentálisan is. Felértékelődött a hazatérő munkavállalókban a vidéki élet szépsége és hasznossága is.

Az előbbieken ismertetett pozitív példákon túl, voltak olyan interjúalanyok, akiket negatívan érintett a karantén miatti megítélés a faluközösségben. Ugyan részben maguknak fokozták a problémát, vagy nem volt egészséges a belső családi kapcsolatuk, de mivel rurális környezetéről beszélünk, érvényesül az általános gyakorlat vagy hit: „itt mindenki ismer, mindenkit”. Az emberek interakciói gyakran nyersek, direktek, mérlegelés nélkül kimondják a negatív ítéleteiket. *„Jaj, igen, most mindenki azt hiszi, hogy Magyarországról jöttél, hoztad a vírust nekik, szatyrokba csomagolva.”* (13. interjúalany)

A kezdeti bizonytalanságból fakadó félelemnek tulajdonítható volt a negatív megítélés rögtön a járvány kezdetén, amikor még bizonyított eset sem volt a faluban. Az elkülönítés egyik gyakorlata volt, hogy a külföldről hazatérő családfő karanténkötelezettsége miatt a család többi része a nagyszülőkhöz költözött, a biztonság és a szabadabb mozgás számukra megmaradjon *„Most úgy vagyunk, hogy kell félni. Mi átéltük, amikor márciusban két hetet karanténba volt G. (férj - szerk. megj.), ő ült itthon, mi lent voltunk mamáékni. Akkor még a vírus még sehol se volt. Olyan negatívan álltak az egészhez. Főleg a kolleganőm.”* (7. interjúalany) – mondta egy itthon dolgozó feleség, akit saját munkahelyi környezetében ért elutasító megítélés férje külföldről való hazatérése miatt. Olyan gyakorlatot is ismerünk, amikor tudatosan, együtt maradt a család, örültek a testi-lelki együttlétnek.

A Covid-19 világjárvány felértékelődést is eredményezett az otthon megítélésében. A bizonytalan munkahelyi- és (külföldi) társadalmi környezet sokakban a szülőföldre való visszatérés gondolatát erősítette bizonyítva ezzel, hogy a hazatérés nem pusztán egy kényszerű döntés eredménye volt, hanem újraértékelték az otthon nyújtotta lehetőségeket is, annak értékei felszínre és előtérbe kerültek. A járvány idején bevezetett biztonsági intézkedések erős érzelmi hatást gyakoroltak egyes interjúalanyainkra. Biztonsági okokból hazatérésük után az otthonmaradást és helyben boldogulást választották. *„Ha visszamenyek akkor két hét karantén van ott es, azért, hogy bent üjje, azért nem... Nincs aki kenyeret hozzon neked, azért nem.”* (8. interjúalany) Gyakran döntöttek így mindazért, mert külföldön, megítélésük szerint csak magukra számíthatnak idegen környezetben, közvetlen családi kapcsolatok nélkül, az ottani ellenőrzések szigorával. Ezeknél a személyeknél az otthonmaradást a leírtak fordítottja

motiválta: a család és barátok közelségéből eredő biztonságérzet, az elérhető alapvető ellátások nyújtotta viszonylagos komfort, vagy egyszerűen érzelmi támaszra letek.

Az interjúk elemzésekor egyértelműen látszik a fenntartható és egészséges életforma kialakítását célzó lehetőségek számbavétele. Voltak, akik rugalmasan kezelték jövőbeni terveiket, amelyben az otthon boldogulás egy lehetséges B tervként szolgál, mint egyfajta tartósabb megoldás abban az esetben, ha a külföldi lét és munkahelyi körülmények nem állnak vissza a világjárvány előtti kerékvágásba. „*A B terv az úgy van, hogy apósomat megkérem, hogy szántassa fel a hátsó kertet, mert ha netán tavasszal szorul a dolog, akkor jövünk haza és veteményezünk. Szóval mindenre gondolunk, tudjunk azt is, hogy míg a világ, ez sem megy. Ugye háború s minden. Bármelyik percen teljesen hazaköltözhetünk.*” (17. interjúalany) Az ilyen opció azonnali és középtávú rugalmas stratégia kialakításáról tanúskodik, melyben az otthoné a főszerep. A döntés mögött észre kell vennünk a korábbi gyakorlatot és már nem használt tudást, az önellátás lehetőségét, amely az alapvető élelmiszerek megtermesztésén és tartalékolásán alapul – a magunk mögött hagyott paraszti világot idézi.

10.4. Összegzés és következtetés

A világjárvány hatásának kvalitatív kutatáson alapuló elemzése során a külföldi munkavállaló életében bekövetkezett változásokat három dimenzión keresztül elemeztük. *Külföld, utazás* és az *otthon* egymást kiegészítve, kölcsönösen formálják, alakítják, befolyásolják a munkavállalók tapasztalatait és döntéseit a jelenre és a jövőre vonatkozóan.

A külföldi lét és munka a járvány kezdetén rövidebb-hosszabb időre megszűnt, a különböző szabályozások fizikai távolságtartást eredményeztek, amely kihívást jelentett munkavállalók és a munkaadók számára egyaránt. Ugyanakkor a társadalmi gyakorlatokban és interakciókban is jelentős változások mentek végbe, amelyhez fokozottan alkalmazkodniuk kellett a migráló munkavállalóknak. A szakirodalomban fellelhető távmunkára való áttérés jelensége esetünkben nem kínált reális alternatívát a munkavállalás jellege miatt. Esetünkben ez nem releváns, mivel fizikai munkát végző egyének képezték a kvalitatív kutatásunk célcsoportját.

A fizikai és pszichológiai határokat egyaránt megerősítő utazási korlátozások váratlan és ismeretlen próbatételeket gördítettek a munkavállalók elé. Kutatásunkból kitűnik a munkavállalók rugalmasságára, gyors reakció képessége, találékonysága, máskor felelőtlenége a kényszerhelyzet okozta, megváltozott utazási körülmények-feltételek közepette. Fizikai és mentális határokat átlépve érkeztek haza a több biztonságot adó otthonukba.

Elemzésünk második részében a biztonságot nyújtó otthonról, létéről, a hazaérkezés utáni révbe érésről szólnak. Az otthon érzetet újraértékelik interjúalanyaink, akik megtapasztalták a kiszolgáltatott magukra maradáást, idegen földön szembe kellett nézniük a járvány alakította új viszonyokkal. Több esetben a korábbi negatív értékítéletek, emlékek, megbélyegzések ellenére is az otthon biztonságot, stabilitást, nyugalmat jelentett a külföldön munkavállalók számára.

A három dimenzió együttes vizsgálata láttatja, hogy a világjárvány hosszútávú változásokat eredményezett, amelyek hatása napjainkban is tart. (Ugyan nem tartozik a témánkhoz, de a szomszédunkban dúló háború okozta hatások kumulálva vannak jelen interjú alanyaim és a vizsgált közösség mindennapjaiban.) A kihívások a munkavállalók közép- és hosszú távú terveinek újragondolását eredményezték, amelyek által jövőbeli prioritásaik megváltoztak. Kiemelt figyelmet érdemel a külföldi munkavállalók és hozzátartozóik azon készsége, rugalmassága, a szokatlan helyzethez való alkalmazkodása, amellyel reagáltak a megváltozott körülményekre. Válaszaik, választott megoldásaik túlmutatnak az általánosnak mondható napi gyakorlatokon, különlegessé teszi őket az innováció, a reziliencia, az értékek újra definiálása terén.

Összegzés

A külföldi munkavállalás családok körében gyakorolt hatásának elemzése volt kutatásunk célja lokális szinten, Gyergyóremetén. Sokrétű folyamatról beszélhetünk, mivel a jelenség egyszerre van hatással a gazdasági tényezőkre és érzelmekre, közösségi és egyéni hálózatokra, hagyományokra és innováción alapuló kezdeményezésekre, identitásokra és habitusokra. A többdimenziós hatás a következőképpen summázható: a külföldi jövedelem hozzájárul a család anyagi jólétéhez, de ezzel párhuzamosan olyan bonyolult, esetenként nem azonnal érzékelhető, problémák forrása lehet, amelyek a családi kapcsolatok meggyengülését, a fizikai távolság okozta érzelmi problémák felszínre törését, valamint a gyermeknevelés kihívásait helyezik előtérbe.

A romániai rendszerváltás (1990) utáni időszak három évtizedében a makrotársadalmi folyamatok generálták a migrációs/migráló létformát, mert a külső körülmények nem kedveztek az egyének, családok, közösségek belső igényeinek, (ön)fejlődésének. A vizsgált életutakban érzékelhetjük amint a szocialista kor bomlása, szétesése maga alá temetett életformákat, lehetőségeket és tette kockázatosává az egyének, családok, helyi közösségek nem csupán mindennapi életét, hanem romboló hatását kifejtve, jövőjét is. Egyszerre vált minden bizonytalanná: nem találjuk a faluban sem a hagyományos közösséget, sem a proletár vagy polgári életforma tiszta mintáit. A rendszerváltás után felszabaduló belső tartalékenergiák a dilemmát növelték: mint hajdani parasztok leszármazottai (1) bele kezdenek-e a hagyományos társadalom gazdasági–kulturális restaurációjába, esetleg (2) gazdasági potenciált igyekeznek szerezni mindenféle vállalkozói tudás és tőke nélkül, vagy mindezt maguk mögött hagyva (3) a kinyílt világ újabb felfedezésére indulnak. Mindhárom lehetőségben felerősödött a kapcsolathálók szerepe, és mint látjuk, helyszíntől függetlenül, a változásokra jól reagálók, az innovációra való hajlammal rendelkezők voltak sikeresek.

Kutatásunkban 46 félig strukturált interjút készítettünk migrációban érintett családtagokkal. A vizsgált mobilis/migrációs életutakban ugyan különböző fázisokban, de a stabilitásra való törekvés megnyilvánulásaival találkozunk általánosan, mondhatni egységesen. Az új helyre érkezők, mint ottani „jöttmentek” miközben teret és szerepet követeltek/alakítottak ki maguknak, az elhagyott lakóhelyen „törzsökösök” igyekeztek/-nek maradni a kibocsátó közösség külső és belső egységének megőrzése nélkül.

A nemzetközi migrációs elméletek adják kutatásunk elméleti keretét, egyben segítségünkre is voltak a migráció alapját képező motivációk megértésében. Mivel sokrétű okok kerültek feltárára, így nem hagyatkozhattunk csupán egyik vagy másik nemzetközi

migrációs elméletre. Nyomon követhetjük a migráció motivációjának időbeni változását. Majdnem minden esetben a kezdeti ok a pénzkeresés volt. Azonban a migráció tartóssága és „sikeressége” sokak esetében az indító motivációt önmegvalósítássá és/vagy családegyesítéssé formálta. Interjúalanyaink egy részének a külföldi munka még mindig a megélhetés magasabb szintű formáját jelenti. Számukra a kezdeti motiváció nem változott. Egy másik csoport esetében azonban a migráció mára az önmegvalósításban és kiteljesedésben csúcsosodik. Esetükben érzékeljük a külföldi munka során elért anyagi–gazdasági sikereken túl az elvégzett munka nem csak pénzbeli elismerését, hanem a társadalmi integráció non verbális formáit is. Utóbbi esetben a megszerzett tudás és folyamatos tanulás motiválja egyaránt a munkavállalót, vagy a vállalkozóvá kiteljesedett férfiakat és nőket. E kategórián belül, számszerűen kisebb csoportot képeznek azok, akik nyelvi korlátok hiányában (Magyarországon), ritkábban annak ellenére (Nyugat-Európában) mostanra már saját vállalkozásukat vezetik. Kellett mindehhez a kockázatvállalásuk, önálló és kezdeményező probléma megoldásuk, tacit-, önfejlesztő tudásuk és kapcsolati hálójuk. Esetükben találkozunk gyakrabban az olyan feleségekkel, akik családegyesítés okán döntöttek időszakosan vagy tartósan a külföldi „otthon” mellett. Mint látjuk, a visszatérésre vonatkozó határidős fogadkozásukat számos esetben újabb határidők követik – a folyamat tart, nincs lezárva.

Kutatásunk célja volt a migráció családok körében gyakorolt hatásának feltárása. Szakirodalmi háttérként a transznacionális migráció és család definícióját tekintettük át, mivel egyrészt a nők munkavállalása, másrészt pedig a fejlett kommunikációs eszközök életre hívták ezt az elméletet, amelybe illeszthető kutatási célcsoportunk. Itt fontosnak tartottuk külön választani a transznacionális anyák és apák, valamint az otthon maradt szülők helyzetét. A következő táblázatban összesítjük eredményeinket:

9. táblázat: Családtagok kihívásai otthon és külföldön

	Édesanya /Nő	Édesapa/Férfi	Gyermek
Otthon	<ul style="list-style-type: none"> - férj hiány, - magány, - érzelmi-, fizikai elhanyagoltság, - felelősség terhe, - gyermeknevelési nehézségek, 	<ul style="list-style-type: none"> -gyenge egészség, -lefokozott szerep, -itthoni háztartásbeli, -(saját) gazdaság, 	<p><i>Édesanyjával:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -fejlődési nehézségek, -vágy, hiányérzet, <p><i>Nagyszülővel:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -nevelési gondok, -fejlődési zavarok,

	- kétségek, kételyek,		-anyagi jólét, kompenzáció, -közös élmények hiánya, -munkára nevelés,
Külföld	- családfenntartó szerep (férfias munka), - döntési kényszerek, - otthon hiánya, - gyermek(ek) hiánya, - kereső „családfő”,	-laza kapcsolat, -hiány, -enyhülő szigor, -nem nevel, -bizalom, teher a feleség számára,	-megfelelési kényszer, -tanulás, -új környezetbe való beilleszkedés, -megbélyegzés, -kompenzáció,

Forrás: saját szerkesztés.

A táblázatban a munkamigráció családtagok életére való különböző hatását szemléltetjük. Itthon tartózkodók vagy külföldön élők egyaránt döntően kedvezőtlen irányba mozdulnak el. Interjúalanyaink narrációjában kismértékben fellelhető volt egy-egy pozitív érzés vagy gondolat, azonban rögtön beárnyékolta azt valaminek a hiánya. A legnagyobb érzelmi teher az otthon maradt édesanyáknál volt tetten érhető. Ők egyszerre kell megbirkózzanak a társ távollétéből fakadó hiányérzettel, az egyszülős szerepkör folyamatosan megújuló nehézségeivel és a felelősségérzet egyre nagyobb terhével. Otthon maradt édesapákkal ugyan nem készítettünk interjút, de a külföldön dolgozó feleségek elbeszéléséből, utalásaiból következtethetünk helyzetekre, viszonyulásokra, életfelfogásra. A gyermekkel szintén nem közvetlenül beszéltünk, azonban rendre feltörtek a hiányosságok, nehézségek és kihívások, amelyekkel a szülők szövegtörzseiben találkozhatunk nem reflektált formában.

A Covid-19 világjárvány megszakította empirikus kutatásunkat. Az időbeli leállás azonban új kutatási dimenziót nyitott meg számunkra. A világjárvány idején és utána készült interjúkban már megkerülhetetlen témává vált a pandémia migrációt is formáló hatása, így konkrétan beillesztettük a kutatási tézisünkbe. A külföld – utazás – otthon tengelyén elemeztük az elhangzottakat. A külföldi lét és munka egy időre megszűnt, majd problémássá vált interjúalanyaink számára térbeli mozgás, ugyanakkor a társas interakciók változtak, elterjedtek és általánossá váltak az online kapcsolattartási formák. Az utazási korlátozások belső korlátokat is eredményeztek, amelyek fizikailag és mentális is hatással voltak a külföldi munkavállalóra és az otthon maradt családtagokra egyaránt. A világjárvány idején az otthon különösen felértékelődött, a hazaérkezés a valódi megérkezésről szólt. A hármas dimenzió (külföld –

utazás – otthon) együttes vizsgálata rámutatott azokra a hosszútávú hatásokra, amelyek, ha csak egy időre is, de átértékelték a külföldi munkavállalást és az otthon-érzés megtapasztalását.

Kutatásunk újszerűsége több nívón is megmutatkozik. Lokális szintre fókuszál és csak a munkamigráció hatását elemzi, szemben az eddig végzett nagyobb kvantitatív háztartási kérdőíves felmérésekkel. A kvalitatív kutatás lehetővé tette számunkra, hogy induktív módon, mikro szinten, az egyének és családok szintjén kódolással elemezzük a folyamatokat. Szemrevételezhettük a családok sajátosságait, elméleti telítettségig jutva egyediségüket kerestük a felszín mögötti egyformaság ellenében. Az interjúkészítés és memoírás módszerekkel, az adatgyűjtéssel párhuzamosan, személyes narratívákat tártunk fel, amelyek nem csupán statisztikai adatok. Ugyan nem hangsúlyoztuk, de kutatásunk interdiszciplináris jellege meghatározó volt, hiszen a szociológia, pszichológia és antropológia tudományágak együttesen kerültek alkalmazásra.

Kutatásunkban egyedi migrációs életutakat tártunk fel és elemeztünk. Közben tudomásul vettük a hiányosságaink, melyek újabb kutatási feladatokat közvonalaznak. Így értekezésünket nem tekintjük befejezettnek, csupán egy mérföldkőnek, mely folytatásra inspirál.

Felhasznált szakirodalom

- Abrego, L. (2009). Economic well-being in Salvadoran transnational families: How gender affects remittance practices. *Journal of Marriage and Family*, 71(4), 1070–1085.
- Adams, R. H., – Page, J. (2005). Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? *World Development*, 33(10), 1645–1669. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.05.004> (2025.04.01.)
- Alderfer, Clayton P. (1969). An Empirical Test of a New Theory of Human Needs. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4, 141–175. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(69\)90004-X](https://doi.org/10.1016/0030-5073(69)90004-X) (2025.03.14.)
- András Hanga (2020). *A székely identitás szerepe a Székelyföldről elvándoroltak hazatérésében – Egy hiányzó stratégia.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2020/12/5.Andras.pdf> (2023.09.14.)
- Anon (2020). *Despescu: 250.000 de români s-au întors în țară în martie. 50.000 au venit din Italia.* Digi24.ro. 1 April 2020. <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/despescu-250-000-de-romani-s-au-intors-in-tara-in-martie-50-000-au-venit-din-italia-1285195> (2025.01.14.)
- Antman, F. M. (2011). International migration and gender discrimination among children left behind. *The American Economic Review*, 101(3), 645–649. <https://doi.org/10.1257/aer.101.3.645>
- Antman, F. M. (2013). The Impact of Migration on Family Left Behind. In Constant, A. – Zimmermann K. (Eds.), *International Handbook on the Economics of Migration*. (293–309). Edward Elgar Publishing Ltd.
- A kormány szóvivőjének tájékoztatója. (1986, december 19). *Magyar Hírlap*, 5. oldal.
- A kormány szóvivőjének tájékoztatója. (1988, január 29). *Magyar Hírlap*, 5. oldal.
- Árendás Zsuzsanna – Katona Noémi – Messing Vera (2019). A transznacionális mobilitás hatásai a magyarországi családokra és gyerekekre: Fókuszban a hazatérő gyerekek iskolai reintegrációjával kapcsolatos pedagógus-perspektívák. *Regio*, 27(3), 115–148.
- Babbie, Earl (2003). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó.
- Bagi Judit (2016). A nemzetközi migráció gender aspektusai. A nemi szerepek változása, a migráció feminizációja, In Tarrósy István, Glied István, Vörös Zoltán (Szerk.), *Migráció a 21. században* (87–101). Publikon Kiadó.
- Bakos Ferenc (szerk.) (1986). *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Akadémiai Kiadó.

- Banciu, Dan (1991). *Estimation of the Romanian Emigration Phenomena on Territorial profile*. Manuscript.
- Barabás Endre (1991). *Vargyasi változások*. Kriterion Kiadó.
- Barna Gergely, – Kiss Tamás (2013). *Erdélyi magyar fiatalok 2013: Kutatásjelentés / Hungarian youth in Transylvania 2013: Research report*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Basch, L. – Glick Schiller, N. – Szanton Blanc, C. (1994). *Nations unbound: Transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203347003> (2025.08.14.)
- Bauböck, R., – Faist, T. (Eds.). (2010). *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods*. Amsterdam University Press.
- Bauer Béla – Pillók Péter (2013). A Mozaik 2011 kutatás legfontosabb eredményei. In Szabó Andrea – Bauer Béla – Pillók Péter (Szerk.), *MOZAIK 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében: Kutatási jelentés* (13–33). Belvedere Meridionale Kiadó.
- Bándy Katalin (2017). A munkaerő mobilitás hatásai a Kelet-európai nagyrégió migrációs trendjeire. *Sport – Gazdaság – Turizmus. Kautz Gyula Emlékkonferencia*. 2017. június 8. elektronikus formában megjelenő kötete. 1–13. https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2017/Bandy_Kautz_2017.pdf (2023.09.13.)
- Bárdi Nándor (2013). *Otthon és haza: Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről* (471–517). Pro-Print Könyvkiadó.
- Bárdi Nándor (2016). A két világháború között. In Bárdi Nándor – Pál Judit (Szerk.), *Székelyföld története III* (443–463). MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet; Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Beck - Gernsheim, E. (1976). *Der geschlechtsspezifische Arbeitsmarkt: Zur Ideologie und Realität von Frauenberufen*. Frankfurt am Main.
- Belinszki Eszter (1997). A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerőpiaci helyzetéről. *Szociológiai Szemle*, 7(1), 133–155.
- Benedek József (2016). Centrum–periféria elméletek. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 13(1), 4–17.
- Benkő Károly (1853). *Csik-Gyergyó-Kászon leírása* (Vol. II, p. 62). Kolozsvár.
- Betegh Imre (1895). *Prostatu necessariae netitiae*. Gyergyóremete: Községi Levéltár.

- Biró A. Zoltán (1996). Elméleti horizontok és módszertani problémák. In Bodó Julianna (Szerk.), *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma Székelyföldön* (37–50). Pro Print Könyvkiadó.
- Biró A. Zoltán – Gergely Orsolya – Kiss Adél (2006). Helyzetkép, erőforrások, társadalmi igények (Kutatási jelentés). In Biró A. Zoltán – Laczkó-Albert Elemér – Sárosi Blága Ágnes (Szerk.), *Beruházás és/vagy közösségépítés. A helyi fejlesztés mintázatai Gyergyóremetén* (39–111). [2019] F&F International Nyomda.
- Bihari Ildikó – Horzsa Gergely – Molnár Éva (2023). Koronavírus-járvány magyar vidéki terekben. In Csurgó Bernadett – Kovách Imre (Szerk.), *A Covid-19-járvány a favakban és városokban* (10–33). HUN-REN. Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Blaskó Zsuzsa (2016). Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Társadalomtudományi Szemle*, 18(1), 71–88.
- Bocskor János (1838). A szép tavasz beköszöntésének a gyergyói tutajozó székelyeknek I) fáradsága. *Nemzeti Társalkodó*, II, 26–36. II) jutalma. *Nemzeti Társalkodó*, 1839. I, 33–37.
- Bodogai Simona I. – Stephen J. Cutler (2014). Aging in Romania: Research and Public Policy. *The Gerontologist*, 54(2), 147–152.
- Bodor Péter (2003). Szavak, képek és jelentéskutatása. In Bodor Péter (Szerk.): *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv* (7–14). L'Harmattan Kiadó.
- Bodó Julianna (1996). Az időszakos migráció hatása az egyéni és a családi életvezetésre. In Bodó Julianna (Szerk.), *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma Székelyföldön* (69–87). Pro-Print Könyvkiadó.
- Bodó Julianna (2016). Határátlépések, térbeélések: Migránsok a transznacionális térben. *Iskolakultúra*, 26(1), 20–30. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2016.1.20>
- Bodó Julianna (2017). A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában. *Antro-pólus*, 1(1), 61–100. <https://doi.org/10.59357/ProSciRural.2022.1.01>
- Bodó Julianna (2019). A munkamigráció hatása a rurális közösségekre. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (Szerk.), *Változó ruralitások. A vidékség mai formái* (185–192). Kriza János Néprajzi Társaság.
- Bokor Attila (2000). *Szervezeti kultúra és tudásintegráció: A termékfejlesztés problémája*. PhD értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. https://phd.lib.uni-corvinus.hu/158/1/bokor_attila_hu.pdf (2024.02.26.)

- Boreczky Ágnes (2015). Családkutatások nevelésszociológiai nézőpontból. In Varga Aranka (Szerk.), *A nevelésszociológia alapjai* (103–135). Pécsi Tudományegyetem. <https://mek.oszk.hu/14500/14566/14566.pdf> (2023.06.22)
- Borjas, George J. (1989): Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*, 23(3), 457–485.
- Bottoni, S. (2014). Nemzeti tervek, regionális identitás, mindennapi kompromisszumok: Székelyföld Nagy-Romániában (1919–1940). In Lagzi Gábor (Szerk.), *Közép-Európa a 21. század küszöbén – regionális identitás és civil társadalom* (46–47). Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar – Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1978). *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (241–258). Greenwood Press.
- Bóna István (1989). Magyar–szláv korszak (895–1162). In Köpeczi Béla (Szerk.), *Erdély rövid története* (101–157). Akadémiai Kiadó.
- Bözödi György (1939). *Székely Bánja*. Mefhosz Kiadó.
- Bözödi György (1985). *Székely bánja*. Magvető Kiadó.
- Brubaker, Rogers (1998). Migrations of ethnic unmixing in the „New Europe”. *The International Migration Review*, 32(4), 1047–1065.
- Bruner, Jerome (2001). A gondolkodás két formája. In László János – Thomka Beáta (Szerk.), *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó.
- Bruner, Jerome (2004). *Az oktatás kultúrája*. Gondolat Kiadó.
- Bryceson, D. F. – U. Vuorela (2002). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Berg Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781003087205>
- Burgess, E. W., – Locke, H. J. (1945). *The family: From institution to companionship*. American Book Company.
- Castells, Manuel (2005). *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat Kiadó.
- Castles, S. – Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Red Globe Press London.
- Castles, S. – Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.

- Charmaz, Kathy (2000). Grounded Theory Methodology: Objectivist and Constructivist Qualitative Methods. In Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (509–535). Thousand Oaks.
- Charmaz, Kathy (2003). Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods. In Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. (Eds.), *Strategies of Qualitative Inquiry* (249–291). Thousand Oaks.
- Charmaz, Kathy (2006). *Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis*. Sage, London.
- Chiu, M. Y. L. – Ghoh, C. – Chung, G. – Choi, K. (2019). Multistressed families in Singapore: A focus on transnational families. *Children and Youth Services Review*, 101, 372–382.
- Cho, E. – Allen, T. D. (2019). The transnational family: A typology and implications for work-family balance. *Human Resource Management Review*, 29, 76–86.
- Comunicat de presă (2024, december 10). *COMUNICAT DE PRESĂ din partea partidelor pro-europene PSD, PNL, USR, UDMR și grupul Minorităților Naționale*. UDMR. <https://udmr.ro/actualitate/stiri/COMUNICAT-DE-PRESA-din-partea-partidelor-pro-europene-PSD-PNL-USR-UDMR-si-grupul-Minoritatilor-Nationale> (2025.08.20.)
- Conscriptio Urbarialis Pagi Gyergyóremete* (1820). Kézirat.
- Constantin Daniela-Luminița – Vasile Valentina – Preda Diana – Nicolescu Luminița (2004). *Fenomenul migraționist din perspectiva aderării României la Uniunea Europeană* (Studiul nr. 5). Institutul European din România.
- Creswell, John W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Second edition. Sage, Thousand Oaks.
- Crețan, R. – Light, D. (2020). COVID-19 in Romania: transnational labour, geopolitics, and the Roma ‘outsiders’. *Eurasian Geography and Economics*, 61(4–5), 559–572. <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1780929>
- Czibere Ibolya – Huszti Éva (2023). Munkaattitűdűk és szervezeti normák a COVID-19 idején. A személyes interakciókra és fizikai jelenlétre épűlű foglalkozásokban a dolgozók karrierviselkedése veszélyhelyzetben. In Csurgó Bernadett – Kovách Imre (Szerk.), *A Covid-19-járvány a favakban és városokban* (91–111). HUN-REN. Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Csata Zsombor (2015). Ethnicity and economy: A research agenda for Transylvania. *Transylvanian Society*, 13(3), 9–16.
- Csata Zsombor (2016). Reflections on the economic aspects of multilingualism in Transylvania. *Belvedere Meridionale*, 28(2), 51–65.

- Csata Zsombor (2018). Economy and ethnicity in Transylvania. In Tove H. Malloy – Alexander Osipov – Balázs Vizi (Eds.), *Unequal accommodation of minority rights* (345–379). Palgrave Macmillan.
- Csata Zsombor – Compton, B. – Liu, A. H. – Papp Z. Attila (2023). Linguistic diversity in media and state language proficiencies: Evidence from Hungarian minority regions in Central-Eastern Europe. *Regional – Federal Studies*, 1–26.
- Csata Zsombor – Dobos Ferenc (2001). Migrációs folyamatok a határon túli magyarok körében. In Dobos Ferenc (Szerk.), *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben* (229–263). BFI – Books in Print – Osiris.
- Csata Zsombor – Kiss Tamás (2003). Migrációs potenciál Erdélyben. *Erdélyi Társadalom*, 1(2), 7–38.
- Cseh-Szombathy László (1979). A család meghatározása. In L. Cseh-Szombathy László (Szerk.), *Családszociológiai problémák és módszerek* (10–33). Gondolat.
- Cseh-Szombathy László (1985). *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Gondolat.
- Csepeli György (2003). *A szervezkedő ember*. Osiris Kiadó.
- Csepeli György (2023). *Értékek ébresztése*. Kocsis Kiadó.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (2002). *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó.
- Cseresnyés Ferenc (1996). Migrációs potenciálok és trendek Európában. *Régió – Kisebbség, politika, társadalom*, 7(4), 19–46.
- Csikány Tamás (2024). *A székely határőr-gyalogezredek története, 1762-1851*. Hadiakadémia.
- Csikszentmihályi Mihály (1990). Flow: The Psychology of optimal experience. *Journal of Leisure Research*, 24(1), 93–94.
- Csíki Lapok. (1898, augusztus 3). *Csíki Lapok*.
- Csíki Lapok. (1901, február 20). *Csíki Lapok*.
- Dabasi-Halász Zsuzsanna (2018). *MOVE kutatás a Miskolci Egyetemen*. In Zsuzsanna Dabasi-Halász – Dániel Orosz (Szerk.), *A fiatalok nemzetközi mobilitási attitűdjének vizsgálata Magyarországon és az Európai Unióban* (4–11). Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet. https://nemzetkozi-gazdalkodas.hu/files/13029/tanulm%C3%A1nyk%C3%B6tet_20180808.pdf (2025.08.20.)
- DaVanzo, J. (1981). Microeconomic Approaches to Studying Migration Decisions. In De Jong, G. F. – Gardner, R. W. (Eds.), *Migration Decision Making. Multidisciplinary*

- Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (90–129). Pergamon Press.
- Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. (2003). Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. In Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. (Eds.), *Strategies of Qualitative Inquiry*. Sage. Thousand Oaks.
- Despina Saghin – Daniel Lucheuş – Maria-Magdalena Lupchian – Daniela Jeder (2025). Romanian return migration between successful reintegration and the challenge of a new migratory experience. *Cogent Social Sciences*, 11(1), 1–18.
- de Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227–264.
- Diminescu, D. – Lăzăroiu, S. (2002). *Circulatory migration of Romanians*. International Organization for Migration.
- Doeringer, P. B. – Piore, M. J. (1971) *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Lexington Books.
- Domokos Tamás – Kántor Zoltán – Pillók Péter – Székely Levente (2021). *Külhoni magyar fiatalok 2020. Kérdések és válaszok – fiatalokról, fiataloktól*. Erzsébet Ifjúsági Alap.
- Drăgan, A. – Ispas, R. T., – Creţan, R. (2024). Recent urban-to-rural migration and its impact on the heritage of depopulated rural areas in Southern Transylvania. *Heritage*, 7(8), 4282–4299. <https://www.mdpi.com/2571-9408/7/8/202> (2025.08.20.)
- Drexler, Sabina – Giorgi, Liana – Pohoryles, Ronald – Schmid, Gabriele (1993). EURO-LINK (Kísérlet a román menekültek beilleszkedését segítő osztrák-magyar szociálpolitikai modell kidolgozására). In Sik Endre (Szerk.), *Útkeresők: MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve* (39–48). MTA PTI.
- Dustmann, Christian – Casanova, Maria – Fertig, Michael – Preston, Ian – Schmidt, Christoph M. (2003). The impact of EU enlargement on migration flows. Home Office Online Report 25/03.
- Egyed Ákos (1981). *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848–1914*. Kriterion Kiadó.
- Ehmann Bea (2002). *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Emmanuel, A. (1972). *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. The Monthly Review Press.
- Engels, F. (1977). *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Kossuth. (Original work published 1884)

- Erőss Ágnes – Filep Béla – Tátrai Patrik – Rácz Katalin – Váradi Mónika Mária – Wastl-Walter Doris (2011). Tanulmányi célú migráció, migráns élethelyzetek: vajdasági diákok Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 25(4), 3–19.
- European Parliament – Council. (2007, July 11). Regulation (EC) No 862/2007 of the European Parliament and of the Council on Community statistics on migration and international protection (OJ L 199, 31 July 2007, 23–29). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007R0862#d1e40-23-1> (2025.08.20.)
- Eurostat. (2025, July 21). Seasonally adjusted general government deficit at 2.9 % of GDP in the euro area and in the EU. Eurostat–European Commission. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators/w/2-21072025-bp> (2025.08.20.)
- Faist, T. (2016). Cross-border migration and social inequalities. *Annual Review of Sociology*, 42, 323–346.
- Fassmann, Heinz – Hintermann, Christiane (1998). Potential East-West Migration. Demographic Structure, Motives and Intentions. *Czech Sociological Review*, 6(1), 59–72.
- Fassmann, Heinz – Münz, Rainer (1994). *European Migration in the Late Twentieth Century: Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implications*. Edward Elgar Publishing.
- Feischmidt Margit (2007). A megalapozott elmélet. In Kovács Éva (Szerk.), *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet* (223–242). Néprajzi Múzeum, PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Fine, B. (1998). *Labour Market Theory: A Constructive Reassessment*. Routledge
- Fischer, Eileen – Otnes, Cele C. (2006). Breaking new ground: developing grounded theories in marketing and consumer behavior. In Belk, Russell W. (Ed.), *Handbook of Qualitative Research Methods in Marketing* (19–30). Edward Elgar Publishing.
- Fivush, Robyn (2010). Speaking silence: The social construction of silence in auto-biographical and cultural narratives. *Memory*, 18(2), 88–98.
- Füstös Károly (2017). *Szülőfalum szép határa. Adalékok Gyergyóremete monográfiájához*. Pro Print Könyvkiadó.
- Garda Dezső (1979). Gyergyóremetei erdőmunkások tegnap és ma. In Imreh István (Szerk.) *Változó Valóság. Szociográfiai tanulmányok* (133–162). Kriterion Könyvkiadó.
- Garda Dezső (2003). *Munkarend és hagyományörldanczés a székely faluközösségben*. Státus Kiadó.
- Gelencsér Katalin (2003). Grounded theory. *Szociológiai Szemle I*, 143–154.

- Gherasim, Cristian (2020). *Romania Braces for 1.3m Workers' Easter Return*. EU Observer, 13 March 2020. <https://euobserver.com/coronavirus/147718> (2025.01.14.)
- Giddens, A. (2008). *Szociológia* (2. kiadás). Osiris Kiadó.
- Glaser, Barney, G. (1978). *Theoretical Sensitivity: Advances in Methodology of Grounded Theory*. Sociology Press.
- Glaser, Barney, G. (1992). *Basics of grounded theory analysis*. Sociology Press.
- Glaser, Barney – Strauss, Anselm (1967). *The discovery of grounded theory*. Aldine.
- Glick Schiller, N. – Basch, L. – Blanc-Szanton, C. (1992). Towards a definition of transnationalism: Introductory remarks and research questions. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), ix–xiv.
- Glick Schiller, N. – Basch, L. – Szanton Blanc, C. (1995). From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. *Anthropological Quarterly*, 68(1), 48–63.
- Goffman, E. (2013 [1989]). A terepmunkáról. In Bodor Péter (Szerk.), *Szavak, képek, jelentés: Kvalitatív kutatási olvasókönyv* (53–61). L'Harmattan.
- Golovics József (2019). A nemzetközi migráció mozgatórugói: elmélet és empiria. Áttekintés. *Demográfia*, 62(1), 95–141.
- Gonzalez, C., – Katz, V. (2016). Transnational family communication as a driver of ICT adoption. *International Journal of Communication*, 10, 2683–2703.
- Goschin, Zizi – Monica Roman – Aniela-Raluca Danciu (2013). The Brain Drain Phenomenon in Romania. Magnitude, Characteristics, Implications. *Revista Economica*, 65(5), 190–206.
- Goulding, Christina (2002). *Grounded theory: A practical guide for management, business and market researchers*. Sage Publications. Guillermina Jasso – Mark R. Rosenzweig (1990). *The New Chosen People: Immigrants in the United States*. Russell Sage Foundation.
- Gödri Irén (2016). *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között: A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri Irén – Kiss Tamás (2009). Migrációs készség, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In Spéder Zsolt (Szerk.), *Párhuzamok* (183–215). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri Irén – Tóth Erzsébet Fanni (2010). Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 53(2–3), 157–204.

- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Gréen, O. S. (2014). *Labour migration in the enlarged Europe: children left behind in Central and Eastern Europe*. Paper presented at the Centre for Baltic Sea Region and Eastern European Studies (CBEES), CBEES Annual Conference December 4–5, 2014, Gothenburg.
- Güney-Frahm, I. (2020). Neoliberal motherhood during the pandemic: Some reflections. *Gender. Work & Organization*, 27(5), 847–856.
- Gyenei Laura (2014). *Legális bevándorlás az Európai Unióba, különös tekintettel a családi élet tiszteletben tartásának jogára*. Pázmány Press.
- Gyergyói Újság. (1927, április 9). *Gyergyói Újság*.
- Gyergyói Újság. (1928, május 6). *Gyergyói Újság*.
- Gyergyói Újság. (1928, június 10). *Gyergyói Újság*.
- Gyergyói Újság. (1928, június 24). *Gyergyói Újság*.
- Gyergyóremetei Polgármesteri Hivatal. (1986). *Gazdasági nyilvántartó*.
- György István bírósági ítélete a gyergyószentmiklósi járásbírósnak. (1899. január 21.). Községi Levéltár.
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás (2010). Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Ablonczy Balázs – Bitskey Botond (Szerk.), *Határon túli magyarok a 21. században* (69–123). Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Hablicsek László (1997). A család kialakulása, a családformák változásai. In M. Balogh et al. (Szerk.), *Magyarország a XX. században* (Vol. 2, 204–210). Babits Kiadó.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter (2001). Migrációs potenciál a mai Magyarországon – továbbszámítások és becslések. *Európai Tükör*. Műhelytanulmányok 80. Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja, Budapest, 23–45.
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *MPRA Paper*, 28197. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/28197/1/MPRA_paper_28197.pdf (2023.06.22.)
- Haller, Dieter (2000). *Gelebte Grenze Gibraltar: Transnationalismus, Lokalität Und Identität. Kulturanthropologischer Perspektive*, Deutscher Universitäts-Verlag.
- Hannah Arendt (1951). *The Origins of Totalitarianism*. The World Publishing Company.
- Harris, J. R. – Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *The American Economic Review*, 60 (1), 126–142.
- Hautzinger Zoltán (2016). *Szemelvények a migráció szabályozásáról*. AndAnn Kft.

- Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán (2014). *A migráció elmélete*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
- Hays, S. (1996). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale University Press.
- Hawthorne, L. (2008). The growing global demand for students as skilled migrants. *Migration Policy Institute*.
https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/intlstudents_0.pdf
 (2025.08.20.)
- Hárs Ágnes – Simonovits Bori – Sik Endre (2004). Munkaerőpiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség? In Kolosi T. – Tóth István György – Vukovich György (Szerk.), *Társadalmi Riport 2004* (272–289). TÁRKI.
- Heinz Fassmann – Rainer Münz (1994). *European Migration in the Late Twentieth Century: Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implications*. Edward Elgar Publishing
- Heritage, J. (2013). Párbeszédelemzésésintézményi beszéd – adatelemzés. In Bodor Péter (Szerk.), *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv* (249–276). [1997]. L'Harmattan Kiadó.
- Herzberg, F. R. (2003). One more time: How do you motivate employees. *Harvard Business Review*, 5–16.
- Héra Gábor – Ligeti György (2005). *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*. Osiris Kiadó.
- Hicks, J. R. (1963). *The Theory of Wages*. Second Edition. Palgrave Macmillan.
- Hivatalos adatok a kivándorlásról. (1993, március 5). *Népújság*, 1.
- Hochschild, Arlie Russel (2000). Global Care Chains and Emotional Surplus Value. Giddens, Anthony – Hutton Will (Eds.), *On the Edge: Living with Global Capitalism* (130–146). Jonathan Cape.
- Honismeret*. (2008).
- Horváth István (2003). Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003 október. *Erdélyi Társadalom*, 1(2), 39–54.
- Horváth István (2005). Változó környezet, állandó trendek? In Horváth István (Szerk.), *Erdélyi és Magyarország közötti migrációs folyamatok* (9–133). Scientia.
- Horváth István (2012). A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk*, 2, 31–48.
- Horváth István – Anghel Remus Gabriel (2009). Migration and Its Consequences for Romania. *Südosteuropa*, 57(4), 386–403.

- Iftimoaei Ciprian – Baciú Cristin (2018). Analiza statistică a migrației externe după aderarea României la Uniunea Europeană. *Romanian Statistical Review – Supplement*, (12), 166–187.
- Illés Sándor (2000). *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Illés Sándor (2008). Indirect estimation on the types of international elderly migration in Hungary. *Romanian Review on Political Geography*, 8(1), 55–63.
- Institutul Național de Statistică (2006). *Anuarul Statistic Al României 2006*. Institutul Național de Statistică.
- Institutul Național de Statistică (2017). *Proiectarea Populația României În Profil Teritorial*. Institutul Național de Statistică.
- Institutul Național de Statistică (2021). Recensământul Populației și Locuințelor 2021. Rezultate definitive. <https://www.recensamanromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/> (2024.10.04.)
- International Organization for Migration (IOM). (2019). *Glossary on Migration* (2nd ed.). IOM, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf (2025.08.14.)
- International Organization for Migration. (2024). *World Migration Report 2024* (M. McAuliffe – L. A. Oucho, Eds.). Geneva: International Organization for Migration.
- Járosi Katalin (2006). Felkerekedni egy másik világba. Rezidenciaturisták, élmény- és jóléti migránsok a magyarországi falvakban. *Régió*, 17(3), 116–140.
- Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. (1988). *Medvetánc* (különszám). ELTE.
- Jose Alfredo Torres Jr. (2024). *The transnational fathering practices of deported men in El Salvador*. *Sociology Compass*, 18(2), e13187.
- Kahneman, D. – Knetsch, J. L. – Thaler, R. H. (1991). The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 93–206.
- Karácsony Péter (2021). A koronavírus válság hatása a kis- és középvállalkozások működésére. *Studia Mundi – Economica*, 8(4), 72–82.
- Kearney, M. (1995). The local and the global: The anthropology of globalization and transnationalism. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 547–565.
- Kideckel, David A. (2002). The unmaking of an East-Central European working class. In Kideckel, David A. (Szerk.), *Postsocialism (114–129)*. Routledge.
- Kincses Áron (2015). *A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején*. Központi Statisztikai Hivatal.

- Kiss Tamás – Barna Gergő – Sólyom Zsuzsa (2008). *Erdélyi magyar fiatalok 2008: Közvélemény-kutatás az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetéről és elvárásairól: Összehasonlító gyorsjelentés*. ISPMN.
- Klingenberg, A. – Luetz, J. M. – Crawford, A. (2020). Transnationalism–Recognizing the strengths of dual belonging for both migrant and society. *Journal of International Migration and Integration*. Advance online publication.
- Kofman, E. (2000). The invisibility of skilled female migrants and gender relations in studies of skilled migration in Europe. *International Journal of Population Geography*, 6(1), 45–59.
- Koós Ferenc (1890). *Életem és emlékeim 1828-1890*. (I. kötet), Alexi Könyvnyomdája.
- Korfa Hírlevél (2012). *Korfa Hírlevél*, 2012/3. https://epa.oszk.hu/05400/05451/00039/pdf/EPA05451_korfa_2012_03.pdf (2025.08.20.)
- Kovács Eszter – Papp Z. Attila – Zsigmond Csilla (2023). Migrációs szándék a koronavírus-járvány 4. hullámában. In Csurgó Bernadett – Kovách Imre (Szerk.): *A Covid-19 világjárvány társadalmi hatásai* (84–94). Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Kovács Éva (2007). A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács Éva (szerk.), *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet* (7–22). Néprajzi Múzeum. PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Központi Statisztikai Hivatal (2008). *Demográfiai évkönyv*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Krieger, Hubert (2004). *Migration trends in an enlarged Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Kvale, Seidman (2005). *Az interjú: Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Jászöveg Műhely Kiadó.
- Laczkó-Albert Elemér (2023). Társadalmi körkép egy székely falu jelenéről. In Loncsák Noémi – Nemes Zámbó Gabriella (Szerk.), *Gyergyóremete társadalma. A gyermekes háztartások szociológiai vizsgálata* (129–153). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Laczkó-Albert Elemér (2024). *Polgárosodás – paraszttalanodás egy székely faluban*. Debreceni Egyetem. Kézirat.
- Laczkó-Szentmiklósi Endre (2023). Tutajozás a Maroson (I. – XI. rész). *Képes Vagyonok*, 14(1–12).

- Ladancsik Tibor (2023a). Gyergyóremete háztartásának jellemzői. In Loncsák Noémi – Nemes Zámbo Gabriella (Szerk.), *Gyergyóremete társadalma. A gyermekes háztartások szociológiai vizsgálata* (9–15). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Ladancsik Tibor (2023b). Nyelvismeret Gyergyóremetén. In Loncsák Noémi – Nemes Zámbo Gabriella (Szerk.), *Gyergyóremete társadalma. A gyermekes háztartások szociológiai vizsgálata* (87–101). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- László János – Thomka Beáta (Szerk.) (2001). *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó.
- Lee, Everett S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
- Lennert, J. (2020). A távmunka széleskörű elterjedésének lehetséges hatása a magyarországi vándormozgalmi mintázatokra. *Tér és Társadalom*, 34(2), 178–182.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 22, 139–191.
- Lewis R. D. (2006). When Cultures Collide. *Leading Across Cultures*. Nicholas Brealey International.
- Lipták, Katalin (2021). Maradj otthon, dolgozz otthon! A koronavírus hatása a távmunkára Észak-Magyarországon. *Területi Statisztika*, 61(2), 153–169. <https://doi.org/10.15196/TS610202>
- Lipták Katalin – Matiscsákné Lizák Marianna (2018). A kisgyermekes nők foglalkoztatási helyzete és lehetőségeik. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, 49(3), 41–51.
- Locke, L. F. – Silverman, S. J. – Spirduso, W. W. (1998). *Reading and understanding research*. Sage.
- Loncsák Noémi (2023). Gyermekes szegénysége egy magyarlakta romániai térségben In Loncsák Noémi – Nemes Zámbo Gabriella (Szerk.), *Gyergyóremete társadalma. A gyermekes háztartások szociológiai vizsgálata* (9–15). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Loury, G. C. (1977). A Dynamic Theory of Racial Income Difference. In Wallace, P. A. – LeMund, A. (Eds.), *Women, Minorities, and Employment Discrimination* (153–188). Lexington Press.
- Lucas, Robert E. B. (1987). Emigration to South-Africa's mines. *The American Economic Review*, 77(3), 313–330.
- Lukács Éva – Király Miklós (2001). *Migráció és az Európai Unió*. AduPrint Kft.

- Lukács Andrea – Barna Gergő (2022). *Nemzetközi migrációs folyamatok Romániában a 2011-es népszámlálás után*. <http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/nemzetkozi-migracios-folyamatok-romaniaban-a-2011-es-nepszamlalas-utan/106> (2023.09.13.)
- MacIntyre, Alasdair (1999). *Az erény nyomában*. Osiris Kiadó.
- Makkai Béla (2021). *Magyarok temetője, Ó-Románia*. Magyarorsággkutató Intézet.
- Mara, Isilda (2012). Surveying Romanian Migrants in Italy Before and After the EU Accession: Migration Plans, Labour Market Features and Social Inclusion. *Norface Migration Discussion Paper*, 24, 1–134.
- Maslow, Abraham H. (1962). *Towards a psychology of being*. D. Van Nostrand Company.
- Maslow, Abraham H. (2003). *A lét pszichológiája felé*. Ursus Libris.
- Massey, Douglas S. – Arango, Joaquin – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward (2003). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Massey, Douglas S. – Arango, Joaquin – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward (2007). A nemzetközi migráció elméletei: áttekintésértékelés. In Sik Endre (Szerk.), *A migráció szociológiája* (9–40). (1. kötet), ELTE TáTK, 9-40.
- Massey, Douglas S. – Emilio A. Parrado (1994). Migradollars: The Remittances and Savings of Mexican Migrants to the USA. *Population Research and Policy Review*, 13, 3–30.
- Melegh Attila (2023). *The Migration Turn and Eastern Europe: A Global Historical Sociological Analysis*. Palgrave Macmillan.
- Melegh Attila – Kovács Éva (2008): Nemek szerint tagolt térben. A bevándorló nők vándorlásának típusai, okai és formái nyolc európai országban. *Demográfia*, 51(2-3), 143–180.
- Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. (1992). MA Politikai Tudományok Kutató Intézete, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport.
- Mitev Ariel Zoltán (2015a). Alternatív felvezetés – A kvalitatív kutatás formabontó szerepe. In Horváth Dóra – Mitev Ariel Zoltán (Szerk.), *Alternatív kutatási kézikönyv* (15–20). Alinea Kiadó.
- Mitev Ariel Zoltán (2015b). A kvalitatív kutatás filozófiája és a kvalitatív kutatási terv. In Horváth Dóra – Mitev Ariel Zoltán (Szerk.), *Alternatív kutatási kézikönyv* (25–75). Alinea Kiadó.
- Mitev Ariel Zoltán (2015c). Grounded Theory. In Horváth Dóra – Mitev Ariel Zoltán (Szerk.), *Alternatív kutatási kézikönyv* (85–126). Alinea Kiadó. Budapest.

- Mutler, Alison (2020). *Romanian Migrants Get COVID-19 as Pandemic Exposes Bad Conditions for East European Workers*. Radio Free Europe/Radio Liberty, 30 May 2020. <https://www.rferl.org/a/romanian-migrants-get-covid-19-as-pandemic-exposes-bad-conditions-for-east-european-workers/30643195.html> (2025. 01. 14.)
- Nagy Boldizsár (2003). A szuverén határai. *Fundamentum*, 2, 38–48.
- Nagy Terézia (2022). *Diferenciáltan a migrációról. Migráns életek, élethelyzetek és a migráns élethelyzet kereti*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Nagy-Menyhárt Szidónia (2020). Családanyák szerepvállalása a munkamigráció folyamatában. *Actae Medicinae et Sociologica*, 11(31), 131–143.
- Nagy-Menyhárt Szidónia (2022). A helyidentitás válsága a munkamigráció folyamatában egy székelyföldi nagyközségben. In Zs. Ajtony – B. Prohászka-Rád, – E.-M. Tódor (Szerk.), *Válság, változás, perspektívák / Crize, schimbări și perspective II. kötet / volumul II* (109–124). Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Nagy-Menyhárt Szidónia (2023). Megélhetési stratégiák egy székely faluban. Módszertani megfontolások. *Kultúra és Közösség*, 2, 59–65.
- Nagy-Menyhárt Szidónia (2024). Családegyesítés céljával elvándorolt családok helyhez kötődése. *Kultúra és Közösség*, 1, 59–65.
- Nemes Ferenc (2001). *Vezetési ismeretek és módszerek*. Macropolis Bt.
- Neményi Ágnes (2002). Magyar szociológiai kutatások Erdélyben, 1990–2001. In Táncczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (Szerk.), *Tizenkét év: Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről* (III. kötet, 147–158). Scientia Kiadó.
- Németh Krisztina (2017). Beszédes hallgatás. *Szociológiai Szemle*, 27(2), 4–22.
- Németh Krisztina (2018). Házi idősgondozás – a házicselés vagy önmegvalósítás útjain? In Váradi Mónika Mária (Szerk.), *Migráció alulnézetből* (94–121). Argumentum Kiadó.
- OECD (2019). *Talent Abroad: A Review of Romanian Emigrants*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/talent-abroad-a-review-of-romanian-emigrants_bac53150-en.html (2023.06.20.)
- OECD (2022). *International Migration Outlook 2022*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2022_30fe16d2-en.html (2023.06.20.)
- OECD (2024). *International Migration Outlook 2024*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2024_50b0353e-en.html (2025.08.20.)

- OECD (2025). *OECD Reviews of Labour Market and Social Policies: Romania 2025*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-reviews-of-labour-market-and-social-policies-romania-2025_f0532908-en.html (2025.08.20.)
- Oláh Sándor (1996). A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In Bodó Julianna (Szerk.), *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön* (15–36). Pro-Print Könyvkiadó.
- Oláh Sándor (2002). *Modernizációs kísérletek Csík és Udvarhely Vármegyék mezőgazdaságában 1940-1944 között*. Erdélyi Magyar Adatbank. https://adatbank.ro/html/cim_pdf958.pdf (2022.03.20.)
- Onega, Susana – Landa, Jose A. G. (Eds.) (1996). *Narratology: An introduction*. Longman.
- Orbán Zsolt (2021). A székely identitása(i). *Korunk*, 3(12), 29–37.
- Ostner, I. (1990). Das Konzept des Weiblichen Arbeitsvermögens. *Arbeitspapiere aus dem Arbeitskreis Sozialwissenschaftliche Arbeitsmarktforschung*, 22–39.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). *International migration and sending countries: Perceptions, policies and transnational relations*. Palgrave Macmillan.
- Örkény Antal – Sik Endre (2006). A romániai migrációs potenciál jellemzői. In Hárs Ágnes – Örkény Antal – Sik Endre (Szerk.), *A román-bolgár EU csatlakozás magyar munkaerőpiacra gyakorolt várható hatásai* (33–68) TÁRKI Társadalomkutatási Intézet.
- Palomeque Recio, R. (2020). Postfeminist performance of domesticity and motherhood during the COVID-19 global lockdown: The case of Chiara Ferragni. *Feminist Media Studies*, 1–22.
- Papp Z. Attila – Ferenc Viktória – Márton János – Morvai Tünde – Szerbhorváth György – Zsigmond Csilla (2017). GeneZYs 2015. Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében: Összefoglaló adatok. In Papp Z. Attila (Szerk.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (193–237). Mathias Corvinus Collegium Tihanyi Alapítvány; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Papp Z. Attila – Márton János (2018). *Gyergyóremetei Oktatásfejlesztési Stratégia – Ötödik elemzés (Kutatási jelentés)*, Omnibus Kft.
- Parreñas, Rhacel Salazar (2013). The Gender Revolution in the Philippines. Migrant Mothering and Social Transformations. In Eckstein, Susan Eva – Najam, Adil (Eds.): *How Immigrants Impact Their Homelands* (191–212). Duke University Press.
- Parsons, T. (1991). *The social system*. Routledge. (Original work published 1951)

- Passerini, Luisa – Lyon, Dawn – Capussotti, Enrica – Lali Tou, Ilona (2008). *A nők migrációja Keletről Nyugatra. Társadalmi nem, mobilitás és azonosulás a jelenkori Európában*. Balassi Kiadó.
- Pál Judit (2016). A dualizmus kora. In Bárdi Nándor – Pál Judit (Szerk.), *Székelyföld története III* (76–). MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet; Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Pászka Imre (2007). *Narratív történetformák*. Belvedere Meridionale Kiadó.
- Peck, S. (2020). Transnational social capital: The socio-spatialities of civil society. *Global Networks*, 20(1), 126–149.
- Pérez Márquez, E. (2021). Fatherhood and family relations in transnational migration from Mezcala, Mexico. In *Gendered lives: Global issues* (Chapter 19). Milne Publishing. <https://milnepublishing.geneseo.edu/genderedlives/chapter/chapter-19-fatherhood-and-family-relations-in-transnational-migration-from-mezcala-mexico/> (2025.08.16.)
- Piore, M. J. (1979). *Birds, of Passage: Migrant Labour in Industrial Societies*. Cambridge University Press.
- Pirohov-Tóth Barbara (2022). Munkapiaci trendek a koronavírus-járvány idején. *Vezetéstudomány*, 53(1), 29–43. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.01.03>
- Pora, Andreea (2020). *Între 200.500 și 950.500 de persoane intrate în România au "scăpat" de carantină și izolare. Testați între 0,82%–3,29%*. Radio Free Europe/Radio Liberty Actualitate Românească, 20 March 2020. <https://romania.europalibera.org/a/%C3%AEntre-200-500-%C8%99i-950-500-de-persoane-intrate-%C3%AEn-rom%C3%A2nia-au-sc%C4%83pat-de-carantin%C4%83-%C8%99i-izolare-testa%C8%9Bi-%C3%AEntre-0-82---3-29-/30499768.html> (2025.01.14.)
- Poros, M. V. (2001). The role of migrant networks in linking local labor markets: The case of Asian Indian migration to New York and London. *Global Networks*, 1(3), 243–259.
- Portes, A. (1997). Immigration theory for a new century: Some problems and opportunities. *International Migration Review*, 31(4), 799–825.
- Portes, A. (2001). Introduction: The debates and significance of immigrant transnationalism. *Global Networks*, 1(3), 181–194.
- Portes, A. – Böröcz, J. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *The International Migration Review*, 23(3), 606–630.

- Portes, A. – Sensenbrenner, J. (2012). Beágyazottság és bevándorlás: Megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In Sik Endre (Szerk.), *A migráció szociológiája* (1. kötet, 54–71). TÁRKI.
- Quibria, M.G. (1997). International Migration, Remittances and Income Distribution in Source Country: A Synthesis. *Bulletin of Economic Research*, 49(1), 29–46.
- R. Fedor Anita (2015). *Egyensúlyban? A munkaerőpiaci karriertől a familiarizmusig*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- R. Fedor Anita - Hajnal Béla (2014). A kisgyermeket nevelő nők karaktercsoportjai, *Statisztikai Szemle*, 92(6), 541–568.
- R. Fedor, Anita - Toldi, Andrea (2017). Labour market opportunities of women with young children after childbirth. *Kontakt*, 3, 220–226.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*. 48(2), 167–235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*. 52(2), 241–305.
- Rácz István (1980). *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914*. Akadémiai Kiadó.
- Rácz József (2006). *Kvalitatív drogkutatások*. L'Harmattan.
- Rădulescu, Sorin M. (1991). *Main tendencies of the definitive emigration after the Romanian revolution*. Manuscript.
- Realene Wilding – Loretta Baldassar (2022). *Handbook on Transnationalism*.
- Rédei Mária (2007a). *Mozgásban a világ*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Rédei Mária (2007b). Hazautalások Kelet- és Közép-Európába. *Statisztikai szemle*, 85(7), 581–601.
- Ritecz György (2013). Gondolatok a migrációs kihívások kapcsán. In Kobilka István (Szerk.), *Szakmai Szemle. A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Kiadványa*, 3, 55–72.
- Romániai Statisztikai Hivatal. (n.d.). *TEMPO-Online adatbázis*. <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table> (2025.01.14.)
- Rogozanu Costi – Daniela Gabor (2020). *Are Western Europe's Food Supplies Worth More than East European Workers' Health?* The Guardian, 16 April 2020. <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2020/apr/16/western-europe-food-east-european-workers-coronavirus> (2025.01.14.)
- Roth Endre (2002). Magyar szociológiai kutatások Erdélyben, 1990–2001. In Tánczos Vilmos – Tökés Gyöngyvér (Szerk.), *Tizenkét év: Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar*

- tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről* (I. kötet, 341–367). Scientia Kiadó.
- Sallay Viola (2015). Előszó a magyar kiadáshoz. A kvalitatív megközelítés és a Grounded Theory szerepe a társadalomtudományi kutatásokban. In Juliet Corbin – Anselm Strauss (Szerk.), *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai* (9–22). L'Harmattan – Semmelweis Egyetem EKK MHI – SAGE Publications.
- Sandu, D. (2000a). Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologie românească*, 3–4, 5–50.
- Sandu, D. (2000b). Migrația circulatorie ca strategie de viață. *Sociologie Românească*, 2(2), 5–50.
- Sandu, D. (2004). Comunitățile culturale și de dezvoltare în circulația migratorie a populației din România în străinătate. Paper presented at the international symposium *Probleme ale migrației și drepturile minorităților în Europa*, Pactul de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est, Institutul Goethe, București, March.
- Sandu, D. (2018). Migrația temporară în străinătate. In V. Ghețau (Ed.), *Demografia României* (222–244). Editura Academiei Române.
- Sandu Dumitru – Radu Cosmin – Constantinescu Monica – Ciobanu Oana (2004). *A Country Report on Romanian Migration Abroad: Stocks and Flows After 1989*. Multicultural Center Prague.
- Sarbin, Theodor R. (2001). Az elbeszélés mint a lélektan tö-metáforája. In László János & Thomka Beáta (Szerk.), *Narratívák 5: Narratív pszichológia* (45–66). Kijarat Kiadó.
- Seidman, Irving (2002). *Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer*. Műszaki Könyvkiadó.
- Schiller, N. G., Basch, L., – Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: A new analytic framework for understanding migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), 1–24
- Sik Endre (1993). Románia emigrációs potenciálja. In Sik Endre (Szerk.), *Útkeresők: MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve* (19–22). MTA PTI.
- Sik Endre (2000). Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In Sik Endre – Tóth Judit (Szerk.), *Diskurzusok a vándorlásról* (157–184). MTA PTI.

- Sik Endre (2003). A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai, In Örkény Antal (Szerk.), *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (15–18). MTA Kisebbségkutató Intézet Nemzetközi Migráció és Menekültügyi Kutatások Központja.
- Sik Endre (2012). A migrációs burok. In Sik Endre (Szerk.), *A migráció szociológiája* (2. kötet, 133–158). ELTE TáTK.
- Sik Endre (2018). Migrációs burok és migrációs potenciál. In Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente (Szerk.), *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban* (106–127). Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet.
- Sik Endre (2022). *A migráció szociológiája 3.0.* Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Szalma Ivett – Takács Judit (2022). *Családszociológiai mozaik.* Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Sólyom Andrea (2020). „Tipikus” sepsiszentgyörgyi migránséletutak. *Erdélyi Társadalom*, 18(2). <https://www.erdelyitarsadalom.ro/files/et37/et-bbu-37-04.pdf> (2025.08.20.)
- Sjaastad, L. A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70 (5), 80–93. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c13573/c13573.pdf> (2024.05.20.)
- Soltész Béla (2013). Migránsok: A nemzetközi fejlesztési együttműködés új szereplői? *Kül – Világ. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata*, 10(2), 16–34.
- Sorensen, N. B. – Vammen, I. N. (2014). Who Cares? Transnational Families in Debates on Migration and Development. *New Diversities*, 16(2), 90–108.
- Sólyom Andrea – Veres Valér (2015). Az erdélyi szociológia eredményeinek szintézise (2002–2013). In Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (Szerk.), *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között* (II. kötet, 177–279). Ábel Kiadó.
- Spéder Zsolt (2009). Az anyaországi és erdélyi magyar népeiséget összehasonlító kutatásról, az átmenet magyarországi és romániai kontextusáról. In Spéder Zsolt (Szerk.), *Párhuzamok: Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (Kutatási Jelentések 86, 7–30). KSH Népeiségtudományi Kutatóintézet.
- Stark, O. – Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*. 75(2), 173–178.
- Stark, O. – Taylor, E. J. (1989). Relative Deprivation and International Migration. *Demography*, 26(1), 1–14.
- Stark, O. – Taylor, E. J. (1991). Migration incentives, migration types: The role of relative deprivation. *The Economic Journal*, 101(408), 1163–1178.
- Straus, Anselm L. – Corbin, Juliet (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques.* Sage, Newbury Park.

- Suciu Oana – Valentina (2010). *Migration and demographic trends in Romania: A brief historical outlook*. CRCE 2010 Colloquium.
- Suddaby, Roy (2006). From the editors: What grounded theory is not. *Academy of Management Journal*, 49(4), 633–642.
- Šantić, D. – Antić, M. (2020). Serbia in the time of COVID-19: between “corona diplomacy”, tough measures and migration management. *Eurasian Geography and Economics*, 61(4-5), 546–558.
- Szalma Ivett – Takács Judit (2022). *Családszociológiai mozaik*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Szádeczky Lajos (1908). *A székely határőrség szervezése 1762-1764-ben*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhiatala.
- Székely Levente (2018). Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In Székely Levente (Szerk.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (41–56). Kutatópont Kft.; Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.
- Székely tragédia. (1940. szeptember). *Új Nemzedék*, 22(215), 6. o.
- Szőke Alexandra (2018): Spending like a state: (In)formal credit, the local government and the rescaling of insecurities. *Review of Sociology*, 28(4), 111–132.
- T. Kiss Tamás (2024). *Művelődéstörténeti és kultúrpolitikai tanulmány*. Wesley János Lelkészképző Főiskola.
- T. Nagy Imre (1902). *Csikmegye közgazdasági leírása*. Pesti Könyvnyomda.
- Taylor, J. E. (1987). Undocumented Mexico-US migration and the returns to households in rural Mexico. *American Journal of Agricultural Economics*. 69, 626–638. <https://doi.org/10.2307/1241697>
- Taylor, J. E. (1999). The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process. *International Migration*. 37(1), 63–88.
- Tedeschi, M., Vorobeva, E., – Jauhiainen, J. S. (2022). Transnationalism: Current debates and new perspectives. *GeoJournal*, 87, 603–619.
- Thomas O’Brien – Crețan, R., – Jucu, I. S. (2023). Internal migration and stigmatization in the rural Banat region of Romania. *Identities*, 30(5), 704–724. https://www.researchgate.net/publication/362556322_Internal_migration_and_stigmatization_in_the_rural_Banat_region_of_Romania (2025.08.20.)
- Tilly, Charles (2001). Áthelyeződött hálózatok. In Sik Endre (Szerk.), *A migráció szociológiája* (1. kötet, 89–104). ELTE TáTK.
- Tilly, Charles (2012). Áthelyeződött hálózatok. In Sik Endre (Szerk.), *A migráció szociológiája* (1. kötet, 40–53). ELTE TáTK.

- Todaro, Michael P. (1969). A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *American Economic Review*, 59(1), 138–148.
- Todaro, Michael P. (1976). *Internal migration in developing countries: a review of theory, evidence, methodology and research priorities*. International Labour Office.
- Tóth Pál Péter (1997). Menedékesek Magyarországon 1996 szeptemberében. In Sik Endre – Toth Judit (Szerk.), *Migráció és politika (72–76)*. Sík Kiadó.
- Túry, G. (2023). Transznacionális értelmiségi elit: meghatározások, jellemzők, (immateriális) térhasználat. *Új munkaügyi szemle*, IV(2), 3–16.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (1951). *Text of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-02/1951-refugee-convention-1967-protocol.pdf> (2025.08.12.)
- Van Hear, N., Bakewell, O. and Long, K. (2018). Push-pull plus: reconsidering the drivers of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 927–944.
- Varga E. Árpád (1998). Az erdélyi magyarság lélekszámáról. In Varga E. Árpád, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből (240–259)*. Püski.
- Varga János – Rusvai Miklós – Fodor László (2020). COVID-19: történet, előfordulás, oktan, járványtan, kórfejlődés, klinikai tünetek, kórjelzés, gyógyítás, megelőzés, védekezés. <https://mta.hu/iv-osztaly/covid-19-tortenet-elofordulas-oktan-jarvanytan-korfejlodes-klinikai-tunetek-korjelzes-gyogyitas-megelozes-vedekezes-111127> (2024.01.06.)
- Vándor Szentiváni Mihály (1839). Közlemények Erdélyről: Gyergyó. *Nemzeti Társalkodó*, II. 143–153.
- Váradai Mónika (2018). Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei. In Váradai Mónika (Szerk.), *Migráció alulnézetből (13–42)*. Argumentum Kiadó.
- Váradai Mónika Mária (2018). Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In Váradai Mónika Mária (Szerk.), *Migráció alulnézetből (122–169)*. Argumentum Kiadó.
- Venczel József (1993). *A falumunka útján. Válogatott írások*. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület Magyar Művelődési Intézet – Magyar Népfőiskolai Társaság. Székelyudvarhely
- Veres, Dumitru (2000). Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologie Românească*, 3–4, 5–50.
- Veres Valér (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálás tükrében*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

- Vertovec, S. (2000). *Transnationalism*. Routledge.
- Vertovec, S. (2002). *Transnational networks and skilled labour migration*. Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity. https://pure.mpg.de/rest/items/item_3012174_2/component/file_3012175/content (2025.08.14.)
- Wallerstein, I. (1983). *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat Kiadó.
- Wallerstein, I. (1992). *Sistemul mondial modern: Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea* (Vols. I–II). Editura Meridiane.
- Wallerstein, I. (1993). *Sistemul mondial modern* (Vols. III–IV). Editura Meridiane.
- Wong, Odalia M. H. - Peng, Yinni (2013). Diversified Transnational Mothering via Telecommunication: Intensive, Collaborative, and Passive. *Gender and Society*, 27(4), 491–513.
- Zapata, T. – Blidaru, T. C. – Rafila, A. – Comsa, R. – Azzopardi Muscat, N. – Andersen, Y. – Scotter, C. – Buchan, J. – Novac, I. – Al-Alawy, K. – Garofil, N. D. (2025). Mitigating health workforce migration in Romania: Policy lessons for Europe. *Human Resources for Health*, 23(1), Article 31. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12235902/> (2025.08.20.)
- Zimmermann, K. F. (1994). European migration: Push and pull. *The World Bank Economic Review*, 8(2), 313–342.
- Yeung, H. W - C. (2021). The Trouble with global production networks. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 53(2), 428–438.

Mellékletek

1. számú melléklet

Interjúvázlat

A. Külföldi munkavállaló

I. Alapadatok: nem, életkor, iskolai végzettség, nyelvtudás a munkavállalás előtt és jelenleg

- Mennyi ideje jár külföldre dolgozni?
- Melyik országban vállal munkát?
- Mi az oka, hogy az adott országot választotta?
- Mi motiválta a külföldi munkavállalást?
- A külföldi munkavállalás lehetőségéről egyedül vagy a családdal közösen döntött? Kik támogatták és kik ellenezték ebben?
- Miért vállalta ezt a munkát? Miért ez volt a megoldás? Lehetett volna-e máshogyan dönteni?
- Eredeti végzettsége? Ennek megfelelő munkát végez-e külföldön?
- Változtatta-e munkahelyét külföldön? Ha igen, milyen gyakorisággal?
- Elégedett-e a munkahelyi környezetével?
- Ottani viszonylatban magasnak számít-e a fizetése?
- Mi okoz nehézséget a külföldi munka során?
- Kedvezőbbek-e a külföldi munkafeltételek az itthoniaknál? Ha igen, akkor ez miben nyilvánul meg?
- Milyen előnyei és hátrányai vannak a külföldi létnek?
- Mi az az életszínvonal, amit el tud önmaga és családja számára képzelni rövid- vagy hosszútávon?
- Milyen módon tartja a kapcsolatot családjával?
- Hogyan és milyen felületeken tartja a kapcsolatot a családdal? (okostelefon, facebook, skype, stb.)
- Milyen gyakran beszélnek telefonon?
- Hogy érzi, mennyire van jelen a család életében távolról?
- Megváltozott-e a családban betöltött szerepe, amióta külföldön dolgozik?
- Mennyire erős a lakhelyéhez való kötődés? Van-e honvágya?
- Külföldön hogyan segítik egymást? Hogyan élnek?

- Melyek azok a külföldön tapasztalt társadalmi normák és szokások, amelyeket gyakorlatba ültetne (vagy javasolná ezek átvételét) az itthoni társadalomban?
- Véleménye szerint melyek azok a rossz vagy elrettentő példák a társadalomban, amelyek semmiképpen nem kellene itthon is jelen legyenek?
- A kinti életmód hogyan hat az itthonira? Mennyire tartható fenn ez a kettőség? (Burkoltan)

II. Tervek, elképzelések a jövőre vonatkozóan:

- Milyen gyakran jár haza?
- El tudná-e képzelni a gyermekei életét később külföldön?
- Ha lenne otthon olyan munkalehetőség, ami igényeinek megfelelő, akkor is külföldi munkát választaná?
- Volt-e valaha olyan érzése, hogy külföldön jobb az élet?
- A munkavégzéssel kapcsolatosan érez-e különbséget az itthoni és a külföldi munka között?
- Tervez-e végleges letelepedést családjával együtt az adott célsországban?
- Tervez-e hazatérni? Ha igen, mennyi idő múlva?

III. COVID-19 világjárvány (közben és) után készített interjúk kiegészítő kérdései

- Honnan és mikor értesült a világjárvány megjelenéséről?
- Milyen mértékben befolyásolta munkavégzésüket a világjárvány?
- Milyen biztonsági intézkedéseket vezettek be a munkahelyén?
- Milyen kihívásokkal szembesült a járvány idején?
- Hogyan befolyásolta a hazautazást a világjárvány?
- Mennyire érezte támogatónak a helyi- és a munkahelyi közösséget?
- Hogyan befolyásolja jövőbeli terveit a világjárvány?

Kérdéssor: Otthon maradt szülő

I. **Alapadatok:** nem, életkor, iskolai végzettség,

- Dolgozik-e Ön? Ha igen, hol dolgozik?
- Hány gyerekük van?
- Segítette a párját a döntésben? Támogatta vagy ellenezte?
- Melyek az ok az okok, amelyek párja külföldi munkavállalás mellett, vagy ellene szóltak?
- Melyek azok a motivációs tényezők, amelyek külföldi munkavállalásra ösztönzik párját?
- Hogyan telnek azok a napok, amikor párja külföldön van? Hogyan élnek?
- Milyen gyakran beszélnek a párjával?
- A gyereknevelésben átveszi-e párja szerepét?
- Milyen módon kommunikálnak párjával? (okostelefon, internet, stb...)
- Milyen szabadidős kikapcsolódási lehetőségeket részesít előnyben?
- Szeret-e színházba, koncertekre járni?
- Mi az az életszínvonal, amit el tud a családjának képzelni közép- és hosszútávon?
- Még vállalnának-e gyereket?
- Boldog-e így a család?
- Gondoltak-e arra, hogy külföldre költözzön a család?

2. számú melléklet

Kódlista

1. Alapadatok

- 1.1. Neme
 - 1.1.1. Férfi
 - 1.1.2. Nő
- 1.2. Életkora
 - 1.2.1. 30-40 év között
 - 1.2.2. 41-50 év között
 - 1.2.3. 50 év felett
- 1.3. Státusza
 - 1.3.1. Külföldön dolgozó férj
 - 1.3.2. Külföldön dolgozó feleség
 - 1.3.3. Együtt dolgoznak
 - 1.3.4. Együtt dolgoztak
 - 1.3.5. Otthon maradt férj
 - 1.3.6. Otthon maradt feleség
 - 1.3.7. Egyedül álló
- 1.4. Iskolai végzettsége
 - 1.4.1. szakiskola érettségi nélkül
 - 1.4.2. szakiskola érettségivel
 - 1.4.3. elméleti líceum érettségi diplomával
 - 1.4.4. főiskola
 - 1.4.5. egyetemi végzettség
 - 1.4.6. posztgraduális képzés
- 1.5. Nyelvtudása
 - 1.5.1. ismerte a nyelvet a munkavállalás előtt (román, német, angol, spanyol, francia)
 - 1.5.1.1. román
 - 1.5.1.2. német
 - 1.5.1.3. angol
 - 1.5.1.4. spanyol
 - 1.5.1.5. francia

- 1.5.1.6. egyéb, éspedig...
- 1.5.2. közben tanulta meg az alapokat
- 1.5.3. nem érti a nyelvet
- 1.5.4. ne derült ki
- 1.6. Gyermek(ek) száma
 - 1.6.1. nincs gyermeke
 - 1.6.2. 1 gyermek
 - 1.6.3. 2 gyermek
 - 1.6.4. 3 vagy több gyermek
- 1.7. Gyermek(ek) életkora (az interjú készítésének időpontjában)
 - 1.7.1. csecsemő
 - 1.7.2. óvodás korú
 - 1.7.3. alsó tagozatos (I. – IV. osztály)
 - 1.7.4. felső tagozatos (V. – VIII. osztály)
 - 1.7.5. gimnazista
 - 1.7.6. egyetemista
 - 1.7.7. egyéb, éspedig
- 1.8. Családi állapota
 - 1.8.1. házas
 - 1.8.2. hajadon
 - 1.8.3. van barátja / barátnője
 - 1.8.4. élettársi kapcsolatban él
 - 1.8.5. özvegy
 - 1.8.6. egyedülálló

2. Külföldi munkavállalás előzménye és célja

- 2.1. Előzetes munkahely
 - 2.1.1. dolgozott (hivatalosan bejelentve) otthon ugyanazt, mint külföldön
 - 2.1.2. dolgozott (hivatalosan bejelentve) otthon mást, mint külföldön
 - 2.1.3. dolgozott, de nem volt hivatalosan bejelentve
 - 2.1.4. nem dolgozott még sehol
 - 2.1.5. nem derült ki
- 2.2. Honnan értesült a külföldi munka lehetőségéről
 - 2.2.1. interneten látta

- 2.2.2. baráti kapcsolatok által
- 2.2.3. családi kapcsolatok által
- 2.2.4. közvetlen családtag által
- 2.2.5. munkaközvetítő ügynökség által
- 2.2.6. egyéb, éspedig...
- 2.3. Döntés meghozatala
 - 2.3.1. egyénileg
 - 2.3.2. családdal közösen
 - 2.3.3. barátok biztatására
 - 2.3.4. munkaközvetítő iroda
 - 2.3.5. egyéb, éspedig...
- 2.4. A külföldi munkavállalás oka
 - 2.4.1. anyagi (autó, pénz gyűjtés, ingatlan, állatállomány)
 - 2.4.2. fejlődés, világlátás
 - 2.4.3. (nyelv, szakismeret) tudás, tanulás
 - 2.4.4. önmegvalósítás
 - 2.4.5. konkrét cél megvalósítása
 - 2.4.6. kitelepülés, haza elhagyása
- 2.5. A munka típusa
 - 2.5.1. (közép)vezető
 - 2.5.2. saját vállalkozását vezeti
 - 2.5.3. iskolai végzettségnek megfelelő munka
 - 2.5.4. szezonális munka
 - 2.5.5. állandó munka
 - 2.5.6. szellemi munka
 - 2.5.7. fizikai munka
- 2.6. Mennyi ideje dolgozik külföldön
 - 2.6.1. 1-2 hónapja
 - 2.6.2. 1 éve
 - 2.6.3. 2-3 éve
 - 2.6.4. 3-5 éve
 - 2.6.5. 5-nél több éve
- 2.7. Hány munkahelye volt eddig külföldön
 - 2.7.1. 1

- 2.7.2. 2-3
- 2.7.3. 3-nál több
- 2.8. A munkahelyváltás oka
 - 2.8.1. magasabb fizetés
 - 2.8.2. az ünnepnapok és szabadnapok kifizetése
 - 2.8.3. emberségesebb bánásmód
 - 2.8.4. a kollégák, barátok
 - 2.8.5. a munka nehézsége
 - 2.8.6. fejlődés
 - 2.8.7. egyéb, éspedig...
- 2.9. A jelenlegi munkahelyén mennyi ideje dolgozik
 - 2.9.1. 6 hónapnál kevesebb
 - 2.9.2. 6 – 12 hónapok között
 - 2.9.3. 1-2 éve
 - 2.9.4. 2-5 éve
 - 2.9.5. 5 évnél több

3. A külföldi munka, külföldi lét

- 3.1. Munkahely
 - 3.1.1. építkezés
 - 3.1.2. állami munka
 - 3.1.3. magán vállalkozás
 - 3.1.4. mezőgazdaság (gyümölcsös/ zöldséges/ állat farm)
 - 3.1.5. beteggondozó, idősgondozó
 - 3.1.6. vendéglátás/turizmus
 - 3.1.7. erdei munkás
 - 3.1.8. sofőr
 - 3.1.9. takarító
 - 3.1.10. elárusító
 - 3.1.11. tanár
 - 3.1.12. egyéb, éspedig...
- 3.2. Külföldi munka előnye
 - 3.2.1. anyagi okok
 - 3.2.2. elismerés
 - 3.2.3. önmegvalósítás nyelvi korlátok nélkül

- 3.2.4. kapcsolati háló bővülése
- 3.2.5. tanulás (nyelv, szakma)
- 3.2.6. ismeretszerzés, világ látás
- 3.2.7. identitás erősödés
- 3.2.8. egyéb, éspedig
- 3.3. A külföldi munka hátránya
 - 3.3.1. távolság
 - 3.3.2. identitás vesztes
 - 3.3.3. rossz lakhatási körülmények
 - 3.3.4. gyenge étkezés
 - 3.3.5. egészségügyi gondok
 - 3.3.6. családi kapcsolatok meggyengülése
 - 3.3.7. baráti kapcsolatok meggyengülés
 - 3.3.8. veszélyes közlekedés külföldön
 - 3.3.9. „idegenség”
 - 3.3.10. családi viták
 - 3.3.11. egyéb, éspedig
- 3.4. Kapcsolattartás
 - 3.4.1. interneten
 - 3.4.2. telefonon
 - 3.4.3. facebookon
 - 3.4.4. kommunikációs platformokon, mint pl. WhatsApp-on
 - 3.4.5. egyéb, éspedig
- 3.5. A kapcsolattartás gyakorisága
 - 3.5.1. naponta többször
 - 3.5.2. naponta egyszer
 - 3.5.3. hetente
 - 3.5.4. havonta
- 3.6. A hazatérés gyakorisága
 - 3.6.1. hetente/kéthetente
 - 3.6.2. havonta
 - 3.6.3. 6 hetente
 - 3.6.4. 2 havonta
 - 3.6.5. életvitelszerűen ott él

- 3.6.6. egyéb, éspedig
- 3.7. Melyik országban dolgozik
 - 3.7.1. Magyarország
 - 3.7.2. Ausztria
 - 3.7.3. Svájc
 - 3.7.4. Németország
 - 3.7.5. Olaszország
 - 3.7.6. Ausztrália
 - 3.7.7. Franciaország
 - 3.7.8. Egyéb, éspedig...
- 3.8. Baráti kapcsolatok külföldön hazaiakkal
 - 3.8.1. tartják a kapcsolatot, találkoznak hétvégén
 - 3.8.2. munkatársak között is van remetei
 - 3.8.3. nem tartja a kapcsolatot remeteikkel
 - 3.8.4. egyéb, éspedig...
- 3.9. A külföldi munka által köttetett baráti kapcsolatok
 - 3.9.1. helyiekkel
 - 3.9.2. külföldről érkezett munkavállalókkal
 - 3.9.3. nincs ilyen
- 3.10. Külföldön tapasztalt társadalmi normák és szokások (értékrend)
 - 3.10.1. pozitív, követendő példák
 - 3.10.2. negatív, taszító példák
 - 3.10.3. semleges viszonyulás
- 3.11. Külföldi munka összehasonlítva az otthoni munkával
 - 3.11.1. jobb, mert...
 - 3.11.2. rosszabb, mert...
 - 3.11.3. van mindkettőben jó is, rossz is
 - 3.11.4. nem volt még munkatapasztalata Romániában
- 3.12. Külföldi lét
 - 3.12.1. Itthonról viszek ételt, amikor visszamegyek
 - 3.12.2. főz magára
 - 3.12.3. kész ételt vásárol
 - 3.12.4. hétvégeente eljárunk, találkozunk
 - 3.12.5. pihenünk, amikor nem dolgozunk

- 3.12.6. egyéb, és pedig
- 3.13. Hazautazás megszervezése
 - 3.13.1. saját autóval, másokat is hozok
 - 3.13.2. autóval, csatlakozom másokhoz
 - 3.13.3. repülővel
 - 3.13.4. egyéb, és pedig...
- 3.14. A külföldi munka jellemzője
 - 3.14.1. szervezett, szigorú
 - 3.14.2. van lehetőség túlórázni
 - 3.14.3. pontos munkát kell végzeni
 - 3.14.4. a főnök is velünk dolgozik
 - 3.14.5. egyéb, és pedig...
- 4. Család
 - 4.1. Család követte
 - 4.1.1. ideiglenesen
 - 4.1.2. hosszú távra terveznek külföldön maradni
 - 4.1.3. csak kirándulás szándékával látogatták meg
 - 4.2. Családi szerepek
 - 4.2.1. megváltoztak, átvette az otthon maradt fél a szerepet
 - 4.2.2. nincs változás
 - 4.2.3. gyakran jelen van a család életében
 - 4.2.4. válás
 - 4.2.5. feszültségek
 - 4.2.6. gyereknevelési gondok (viselkedési, tanulási, magatartási zavarok)
 - 4.3. Az otthon maradt családtag
 - 4.3.1. dolgozik
 - 4.3.2. nem dolgozik
 - 4.4. A gyermekek helyzete a külföldi munka ideje alatt
 - 4.4.1. otthon van a férj / feleség és gondját viseli
 - 4.4.2. nagymama vigyáz rájuk
 - 4.4.3. külsős személy vigyáz rájuk
 - 4.4.4. még nincs gyermekük
- 5. Az elvándorlás eredményeként bekövetkezett hatások

- 5.1. Az identitás felerősödése
 - 5.1.1. Hely/táj
 - 5.1.2. Vallás
 - 5.1.3. Etnikai, nemzeti,
 - 5.1.4. Nyelv
 - 5.1.5. Kultúra
- 5.2. Migrációs és kultúra
 - 5.2.1. Kulturális sokk
 - 5.2.2. Kulturális adaptáció
 - 5.2.3. Akkulturáció
 - 5.2.4. Öltözködés, beszéd, lakás körülmények
- 6. Jövővel kapcsolatos tervek középtávon
 - 6.1. Otthoni munkakeresés és hazaköltözés
 - 6.2. Otthoni vállalkozás és hazaköltözés
 - 6.3. Végleges külföldi letelepedés a családdal
 - 6.4. Ingázik tovább külföldre, de a család marad otthon
 - 6.5. Tovább szándékozik költözni jelenlegi lakó-, munka helyéről
- 7. Jövővel kapcsolatos tervek hosszútávon
 - 7.1. Otthoni munkakeresés és hazaköltözés
 - 7.2. Otthoni vállalkozás és hazaköltözés
 - 7.3. Végleges külföldi letelepedés a családdal
 - 7.4. Ingázik tovább külföldre, de a család marad otthon
 - 7.5. Tovább szándékozik költözni jelenlegi lakó-, munka helyéről
- 8. Covid-19 világjárvány hatása a:
 - 8.1. külföldi munkára
 - 8.2. az utazásra
 - 8.3. a külföldi mindennapokra
 - 8.4. a családra
 - 8.5. a jövőbeni tervekre
- 9. Jó gondolatok
 - 9.1. az életről
 - 9.2. a külföldi munkáról
 - 9.3. az otthonról
 - 9.4. a családról

- 9.5. önmagáról
- 9.6. külföldől
- 9.7. egyébről, és pedig

3. számú melléklet

Interjúalanyok alapadatai

Sorszám	Nem	Életkor	Gyermekek száma	Munkavégzés típusa	Állapot	Munkahelyi státusz	(Legutóbbi) munkavégzés helye
1.	Nő	46	2	Szezonális	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Svájc
2.	Férfi	45	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Németország
3.	Nő	34	3	-	Otthon maradt feleség	-	-
4.	Férfi	41	3	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria
5.	Nő	31	2	Szezonális	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Németország
6.	Férfi	31	2	Szezonális	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Németország
7.	Nő	43	1	-	Otthon maradt feleség	-	-
8.	Férfi	39	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria
9.	Férfi	41	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Vállalkozó	Egyesült Királyság
10.	Nő	31	2	Állandó	Férjét követő külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Egyesült Királyság
11.	Férfi	43	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Vállalkozó	Magyarország
12.	Nő	43	2	Állandó	Férjét követő külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Magyarország

13.	Nő	45	2	Állandó	Férjét követő külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Magyarország
14.	Férfi	46	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Magyarország
15.	Férfi	42	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria
16.	Nő	35	2	Állandó	Otthon maradt feleség	Beosztott	-
17.	Nő	43	1	Állandó	Férjét követő külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Ausztria
18.	Férfi	42	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria
19.	Férfi	45	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Vállalkozó	Magyarország
20.	Nő	44	1	Állandó	Férjét követő külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Magyarország
21.	Férfi	32	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria
22.	Férfi	46	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Vállalkozó	Németország
23.	Férfi	44	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Vállalkozó	Magyarország
24.	Férfi	44	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Vállalkozó	Magyarország
25.	Nő	40	2	Állandó	Férjét követő külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Magyarország
26.	Férfi	32	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Németország
27.	Férfi	30	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Németország
28.	Nő	56	2	Szezonális	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Magyarország

29.	Nő	58	2	Szezonális	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Magyarország
30.	Férfi	42	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Németország
31.	Nő	40	2	Szezonális	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Svájc
32.	Férfi	42	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Magyarország
33.	Férfi	43	2	Állandó	Feleségét követő külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztrália
34.	Nő	48	2	Állandó	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Belgium
35.	Férfi	42	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj		Magyarország
36.	Nő	56	1	Állandó	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Németország
37.	Férfi	37	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Svájc
38.	Nő	42	2	Állandó	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Németország
39.	Nő	47	2	Szezonális	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Németország
40.	Férfi	37	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria
41.	Férfi	58	2	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria
42.	Nő	48	2	Szezonális	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Németország
43.	Férfi	48	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Svájc
44.	Férfi	32	3	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Ausztria

45.	Férfi	30	1	Állandó	Külföldön dolgozó férj	Beosztott	Svájc
46.	Nő	48	0	Állandó	Külföldön dolgozó feleség	Beosztott	Kuba

Táblázatjegyzék

1. táblázat: Migráció típusai	18
2. táblázat: A migrációs elméletek összefoglalója.....	33
3. táblázat: A migráció célországai.....	42
4. táblázat: Migrációs potenciál 2001–2004 között (%)	43
5. táblázat: Migrációs potenciál aránya 1997-ben és 2004-ben (%)	51
6. táblázat: Helyben nem tartózkodó lakosok száma 2009-2019 között	56
7. táblázat: Jelenlegi lakhely és tíz év múlva feltételezett lakhely közötti összefüggés (%) ...	58
8. számú táblázat: A külföldi munkavállalók célországai	96
9. táblázat: Családtagok kihívásai otthon és külföldön	150